This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

PG5022
A1
1879

Rukopis

Zelenohorský a Kralodvorský

s úvodem a výkladem

ku potřebě školní i soukromé

vydal

Fr. Vymazal.

V Brně, 1879.

Nákladem knihkupectví Karla Winklera.

Tiskem c. k. dvorní knihtiskárny Bedřicha Winikera.

Úvod.

I. Jak třeba čísti starou češtinu.

Knížka tato má žáku usnadniti domácí přípravu aspoň potud, aby tvarům gramatickým porozuměl a text do nynější češtiny věrně přeložiti uměl.

Řeč Rukopisu kralodvorského jest ta čeština, kterou se psalo v Čechách okolo roku 1300. Tato čeština, nazývaná po výtce starou češtinou, neliší se podstatně od našeho nynějšího jazyka; nicméně vyniká nejednou zvláštností, které se třeba schválně naučiti. Již výslovnosť staročeská byla jiná nežli jest nynější; celkem klonila se k nářečí moravskému a slovenskému. Hlavní zvláštnosti staročeské výslovnosti jsou:

1. Stará čeština měla dvojí l, totiž tvrdé ł a měkké l' či lj. Nynější naše l není ani tvrdé ani měkké, nýbrž jest obojetné, jsouc jako uprostřed mezi tvrdým a měkkým l'. Tvrdé ł vyslovovalo se jako hanácké ł ve slově kołо anebo jako polské tvrdé ł. Toto ł stává před širokými samohláskami a, o, u, y: skáła, skáło, skáłu, skáły, a ovšem také skał. Před úzkými samohláskami i, e a před jotovanými jako ju zní l měkce asi jako nynější l: palica, váleti, lud, lutý (litý). Slova jako lud, lutý píšou se obyčejně s jotou anebo s i: ljud, liud; ale jota či i píše se tu toliko na změkčení písmena l. Zprávně měli bychom psáti a vyslovovati l'ud a nikoli l-jud. Podobně činíme ve slovech dílo, dělo; tu slyšíme měkké ď a za ním pouhé i, e: ďílo, ďelo, a neslyšíme snad d-jilo, d-jelo. Čteme-li ve

staročeských památkách vsie, znamená to vše, vše; hučie jest hučé (nyní hučí), rozenie = rozeňé (nyní súženě rození), chtie = chťé (chtí), zemiu = zeḿu atd. Nedbati rozdílu mezi tvrdým ł a měkkým l uráží ucho Jinoslovana (Poláka, Rusa atd.) tak jako kdyby někdo vyslovoval místo dílo dyło, místo choditi chodyty.

2. Stará čeština rozeznávala široké y od úzkého (měkkého) i. Široké y vyráží se z hrdla jako u; nastrojíme-li ústa, abychom vyslovili u a vyslovíme-li i, jest zvuk tak vzniklý široké y. Podobá se poněkud německému ü. Nejlépe vyslovují široké slovanské y Poláci a Rusi; také v nářečích moravských a na Slovensku zachovala se podnes stará výslovnosť širokého y. V nynější češtině vyslovujeme y z tvrda toliko ve slabikách dy, ny, ty; jinde nešetříme rozdílu mezi y a i; byl zní nám docela tak jako bil. Ve staré češtině lišila se tato dvě slova velmi patrně: byť znělo skoro jako byu a bił skoro jako biu. Podobně znělo staré słyšať mnohem silněji a slovanštěji nežli nynější slyšel.

3. Kromě nynějších hustých sykavek č, š, ž měla stará čeština, jako polština podnes, ještě sykavky řídší ć, ś, ź jako ve slovech střeź, veś, śe (psáno obyčejně sě), kněź, vśak (psáno obyčejně vsiak) atd. O měkkých b̓, m̓, p̓, v̓ pomlčíme.

4. Za nynější skupeninu šť má čeština R. Kral. všude hustší šč jako posud nářečí moravská: ščít, púščati, bojišče.

Pozn. Staročeská ortografie a výslovnosť není ještě tak známa a ustálena, aby se vydavatelé starých památek ve mnohých kusech od sebe neodchylovali. Tak nelze na př. o některém l bezpečně říci, bylo-li tvrdé či měkké.

II. Některé zvláštnosti staročeské mluvnice.

1. Za nynější kolečkované ů má R. Kral. všude dlouhé ó: bóh, róže, psóv. Za nynější dvojhlásku ou píše dlouhé čárkované ú: sú (jsou), rúče, dúbec.

2. Nynější dlouhé í vzniklo často z bývalého dlouhého á (božá, potom bože, boží), z dlouhého ú (dušú, duší)

a z dlouhého é (valé valí, oružé oruží). V R. Kral. čteme vedle starších hlásek, z nichž vzniklo, také zhusta již nynější í: nyňé (nyní), lisťé (listí), stojá hory (stojí), chťé (chtí) a vedle toho také: údolí, tuří hłava, rúčí koni, knění, strojí atd.

3. Říkáme a píšeme bez rozdílu: Rajhrad Rejhrad, miluju miluji. Starší *a* ve slově Rajhrad seslabilo se časem v užší *e* či jak se říká, a přehlásilo se do e. Takovou přehlásku pozorujeme obyčejně ve slabikách, které jotou počínají anebo končí (ju, aj), vůbec ve slabikách měkkých: duša duše, jutro jitro, palica palice, lud lid, mužu muži atd. V Ruk. Kral. shledáváme slabiky nepřehlásené vedle mnohých přehlásených; v básni o vítězství nad Vlaslavem jest jenom asi 16 forem nepřehlásených jako: púščáše, všu (vši), chtějú, kravicu. V Jaroslavu jest nepřehlásených tvarů okolo 40: máti božá, búřa, ju (ji), dušu našu, šíju, kyčlu, meča atd.

4. Stará čeština zachovávala pilně tak nazvanou spodobu samohlásek. První osoba přítomného času slovesa másti jest matu; v obou slabikách jesť po široké samohlásce (a, u). Druhá osoba nebyla mateš, nýbrž měteš; působením úzké samohlásky e ve slabice eš přehlásilo se a kmenové slabiky na měkké e, ě, tak že v obou slabikách byla úzká samohláska, čili jinými slovy, hláska první slabiky připodobila se hlásce druhé slabiky. Třetí osoba je měte; množné číslo má tvary mětemy, mětete, matú. Činné příčestí jest mata, matúci, trpné však měten. Jiné příklady spodoby samohlásek jsou: držał, drželi, držav drževši, běžał běželi, słyšał słyšeli, hořał hořeli, pjał pěli, svatý světí, křestěné křesťan. Úkazy tyto pod č. 2., 3. a 4. slovou zkrátka zákon přehlasovací.

5. Mužská podstatná vzoru dub, meč měla ve staré češtině v nominativě množném z pravidla měkké i: bubni, kroci, žalostní lesi, ledovití mraci, plní túli, jasní helmi. Nyní mají tento starý nominativ jenom jména životná: vlci, vrazi, bratři.

6. Jednotný akkusativ mužských podstatných rovnal se nominativu: liška obłúdí túr jarohłavý (nyní túra jarohlavého), pohaněł Nekłan kněz (Neklana kněze, knížete).

7. Stará čeština užívala duálu (dvojného čísla) skoro všude tam, kde o dvou věcech byla řeč. Tak říkalo se dva syny, dvě děvě, dvě křídle, krásna parohy, žhavú zrakú, žhavýma zrakoma. Duál ženských a středních jmen rovná se jednotnému lokálu: ženě (dvě ženy), duši (dvě duše), slově. Oba jsou unaveni = oba sta unavena. Rodní bratři vadí se = rodna bratry vadíta se. Dvě věhlasné děvy vystoupily = dvě věhlasně děvě vystúpistě. (My dva) chodíme = chodívě. (Vy dva) chodíte = chodíta. (Oni dva) chodí = chodíta. U nás dvou = u najú. U vás dvou = u vajú. Svoje ruce = svoji ruce.

8. Přídavná mívají zhusta formu prostou (nesloženou): črn les (nyní černý les), velebystr věhlas, jasno sluńce, rodna bratry, širo nebe, sněmy slavny, roda stara (rodu starého), div túr, ščít střébrn.

9. Všecka staročeská slovesa končí se v první osobě přítomného času písmenem u. Říkalo se tedy nejen peku, padnu, píšu, kupuju, nýbrž také hořu (nyní hořím), držu, uměju, činu, volaju, ustanovju, mušu, prošu, hozu (hodím).

10. Kromě nynějších měla stará čeština ještě dva minulé časy, jež později úplně zanikly, totiž aorist, to jest minulý čas vypravovací a imperfektum čili minulý čas popisovací i vypravovací. Aorist stojí tedy na otázku: co se stalo, a imperfektum na otázku: co se dálo, co bylo. Na př.: Čestmír vyrazi (nyní vyrazil) se zástupem; aorist vyrazi označuje děj skonalý; imperfektum však: plápoláše (plápolala) oběť, vyjadřuje děj trvající. Však již v nejstarší památce, Libušině Soudě, naznačuje také imperfektum děj dovršený: přileťéše družna vlastovica. Aorist slovesa choditi povstane, když ku kmeni chodi přidáme příponu ch: chodich (chodil jsem, chodila jsem, chodilo jsem). Aorist tento, nazývaný slabým, má tyto koncovky:

Jednotné číslo:	Dvojné číslo:	Množné číslo:
1. chodi-ch	chodi-chově	chodi-chom
2. chodi	chodi-sta	chodi-ste
3. chodi	chodi-sta	chodi-chu.

Znak slabého aoristu ch spatřuje se ve čtyřech formách: chodich, chodichově, chodichom, chodichu. Ve třech formách zastoupeno jest ch starším znakem s: chodista, chodiste (srovnej řecké ely-sate). Druhá a třetí osoba jednotná má pouhý kmen: chodi. Aorist slovesa volati jest voľach, voľa; voľachově, voľasta; voľachom, voľaste, voľachu. Kmeny zavřené jako nes, pad, připínají příponu -ech: nesech, nese, nesechom, neseste, nesechu; padech, pade. Kmen slovesa tahu (táhnu), tah měkčí h v ž: tažech, taže anebo těže, tažechom, tažeste, tažechu. Podobně má žhu: žžech, žže, žžechom, žžechu; řku či řeku má řečech, řeče; vrhu má vržech, vrže; napřahu má napřežech, napřeže. Aorist slovesa hrnouti jest hrnuch, hrnu, hrnuchom, hrnuchu.

Aoristy shledávají se ve starých památkách velmi často; tak jest ve zpěvu o Záboji okolo 90 aoristů.

11. Druhý minulý čas, imperfektum, podoben jest poněkud aoristu. Imperfektum slovesa dělati vznikne, když ku prodlouženému kmenu dělá přidáme znak aoristu ch: dělách. Aorist slovesa toho má však krátké a: dělach. Imperfektum časuje se takto:

Jednotné číslo:	Dvojné číslo:	Množné číslo:
1. děľách	děľáchově	děľáchom
2. děľáše	děľásta	děľáste
3. děľáše	děľásta	děľáchu.

Podobně jest imperfektum slovesa kupova-ti: kupovách, kupováše a aorist kupovach, kupova. U ostatních sloves tvoří se imperfektum příponou -jách. Tak má pletu pletjách či pleťách, pleťáše; aor. pletech, plete. Nésti má nesjách, nesjáše; aor. nesech, nese. Peku má pečách, pečáše; aor. pečech, peče. Píti (pjati, pnu) má pnjách či pňách, pňáše; aor. pěch, pě. Bíti má bijách, bjách (později bích), bjáše; aor. bich, bi. Zdvihnu tvoří zdvihnjách či zdvihňách, zdvihňáše; aor. zdvihnuch, zdvihnu. Uměti má umějách, umějáše; aor. uměch, umě. Od hořeti jest imperfektum hořjách či hořách a aor. hořech. Od chváliti jest imperfektum chváljách, později chválích, aor. chválich.

Imperfektum (polominulý čas) a aorist slovesa býti vyskytuje se velmi často. Imperf. má tyto formy: bjéch, bjéše, bjéše; množné číslo: bjéchom, bjéste, bjéchu. Aorist má krátké bě: běch, bě, bě; běchově, běsta, běsta; běchom, běste, běchu. Na př.: Tábor bě strašný. Ta dci slična bjéše. Sloveso býti má ještě druhý aorist, jehož zbytky v češtině posud se zachovaly: bych, bysi (by), by; bychově, bysta, bysta; bychom, byste, bychu. Na př.: I by hovor. Mužé dobychu koní.

Z toho jest patrno, že imperfektum má vždy dlouhé koncovky (hnách — hnáchu), aor. pak krátké (hnach — hnachu); dále poznáme imperfektum snadno po koncovkách 2. a 3. osoby jednotné: -áše (jindy -jéše, -íše). Zároveň vidíme, že znak aoristový (ch, s, š) zachován jest v imperfektu ve všech tvarech.

Vedle slabého aoristu vyskytují se ve staré češtině tu a tam zbytky tak nazvaného silného aoristu, totiž aoristu utvořeného bez přípony -ch. Silný aorist mají jenom některá slovesa jako idu, padu, nesu. První osoba tohoto aoristu jest pouhý kmen slovesa: id, pad, nes. Staroslovanský silný aorist, rovnající se docela českému, časoval se takto:

Jednotné číslo:	Dvojné číslo:	Množné číslo:
1. id	idově	idom
2. ide	ideta	idete
3. ide	ideta	idu.

Silný aorist má velikou podobnost s přítomným časem. Přítomný čas slovesa jíti jest:

Jednotné číslo:	Dvojné číslo:	Množné číslo:
1. idu	idevě	idemy
2. ideši, ideš	ideta	idete
3. ide	ideta	idú.

Slabý aorist slovesa idu má tyto tvary:

Jednotné číslo:	Dvojné číslo:	Množné číslo:
1. idech	idechově	idechom
2. ide	idesta	ideste
3. ide	idesta	idechu.

12. Stará čeština měla také trpné příčestí přítomného času na -m: chváli-m, ma, o. Nynější čeština zachovala tohoto

příčestí toliko některé zbytky jako znám (staženo ze znajem), vědom, lakom atd.

13. Z ostatních zvláštností staré češtiny třeba vytknouti slova, jež během času buď vyhynula buď jiného smyslu nabyla. Na př. tuča = černý mrak, šuma = les, ruby = šaty, kmeť = hospodář, kněz = kníže, dřevo = strom, pravda = právo, vlasť = krajina, oruží = zbraň, vterý = druhý atd. Za nynější já čteme v R. Kr. všude jáz: jáz neščastná roba. Za nynější předložku od má R. Kr. vždy ot (jako posud ruština): ot poledne.

III. Rukopis Zelenohorský a Kralodvorský.

Rukopis Zelenohorský jest nejstarší písemná památka literatury české. Podle písma pochází z 9. století a obsahuje na čtyřech listech pergamenových dva zlomky básní epických, tak nazvaný Sněm a Libušin soud.

Rukopis tento nalezen byl roku 1817 na zámku Zelené Hoře u Nepomuku.

Rukopis Kralodvorský či Královédvorský jest neveliká sbírka výtečných básní staročeských, buď národních, buď v duchu národním složených. Básně tyto vznikly v různých dobách; nejstarší Záboj a Slavoj sahá původem až v doby Karla Velikého po roku 800; nedlouho po ní povstala báseň o Čestmíru a Vlaslavu. Jedna z nejmladších (Jaroslav) složena byla teprve po vpádu tatarském roku 1241. Básně tyto a mnohé jiné již ztracené přepsány byly okolo roku 1300, jak písmo svědčí, a sneseny do veliké sbírky, z níž nám jenom skrovný zlomek zbyl. Zlomek tento jest Rukopis Kralodvorský. Našel jej Hanka r. 1817 v kamenici kostelní věže v Králové Dvoře a dal mu odtud jméno. R. Kral. obsahuje 14. básní: 6 epických (Záboj a Slavoj, Čestmír a Vlaslav, Oldřich a Boleslav, Beneš Hermanův, Ludiše a Lubor, Jaroslav), 2 lyricko-epické (Jelen, Zbyhoň) a šestero písní (Kytice, Jahody, Růže, Zezulice, Zarmoucená, Skřivánek). Dohromady má R. Kr. 1229 veršů. — Během času vyskytlo se několik učenců, kteří

se snažili dokázati, že R. Kr. sepsán byl teprve v nynějším století. Ale námítky jejich byly vesměs vyvráceny.

Jiné poetické památky z doby Rukopisu Kr. jsou: Alexandreis (epická báseň o Alexandru Velikém složená okolo roku 1250), Legenda o svaté Kateřině (po roku 1250), dramatická hra Mastičkář (okolo r. 1300), staročeská bajka o Lišce a džbánu, legenda o sv. Prokopu atd. Dále veršovaná kronika česká Dalimilova (po r. 1300), Passional (životy mučeníkův) a Život Kristův (okolo 1300), právnická kniha starého pána z Rožmberka (okolo 1320). Z těchto knih a R. Kr. vážíme hlavně známost staré češtiny.

R. Kr. poroučí se z mnohých příčin důkladnému studiu. K podrobnějšímu studiu jeho posloužiti mohou tyto spisy: Die Echtheit der Königinhofer Handschrift od Jos. a Herm. Jirečka, Studie o Rukopisu kralodvorském v sebraných spisech Herm. Jirečka (Kobrova národní bibliotéka), články Gebauerovy, Maškovy a jiných v Listech filologických, v Musejníku, v Časopisu Matice moravské, fotografické vydání R. Kral. atd. Z pomůcek ku poznání staré češtiny nejvíce se odporučuje výtečná Mluvnice jazyka českého M. Blažka, která vedle nynějších všude také starších forem jazyka našeho bedlivě si všímá.

Rukopis Zelenohorský.

I. Sněm.

Zlomek Sněm obsahuje konec jakéhosi sněmu, jenž záležel z kmetů, lechů a vládyk. Ze zlomku tohoto poznáváme staročeský čelední řád (rodinné zřízení), jenž v tomto starém způsobu u Čechův až do 15. století se zachoval, u jiných pak Slovanův po dnes panuje. Starý čelední řád záležel zkrátka v tomto: Hlava a správce každé rodiny či čeledi jest otec, a po smrti jeho, pokud jeho potomci v nedílnosti zůstávají, vládyka neboli starosta od nich ze spolka volený, kterýž pak sám zastupuje na sněmích celou rodinu svou. Ostatní mužští v rodině obírají se polním, ženské pak domácím hospodářstvím. Čelední řád hercegovský popsal Vuk v tato slova: „Starosta domácí spravuje a řídí dům i vládne celým jeho jměním; nařizuje mužským i chase, kam kdo jíti a co činiti má; umluviv se s domácími, prodává, co na prodej jest a kupuje, čeho třeba; pokladnice domovní jest v jeho rukou a on pečuje o zaplacení daní veřejných; společné modlitby on i počíná i končí; když hosté vstoupí do domu, on sám je vítá a častuje. Starosta nebývá vždy ten, kdo věkem jest nejstarší; když otec sestárne, odevzdá důstojenství starosty nejrozumnějšímu synu nebo bratru nebo synovci, třebas tento věkem byl nejmladší; přihodí-li pak se, že který starosta nedobře domem vládne, domácí volí sobě jiného na jeho místo.“

— — — — —

Vśak ot svej čeledi vojevodí:
Mužé pášú, ženy ruby strojá,
I umře-li gľava čeledina,
Děti vše tu zbožém v jedno vľadú,
Vľadyku si z roda vyberúce,
ký plzně dle v sněmy sľavny chodí,
Chodí s kmeťmi, s lechy, vľadykami.
Vstachu kmeťé, lesi i vľadyky,
Pochválichu pravdu po zákonu.

1. Vśak ot = všaký, každý otec. Od nezdrobnělého ot máme přídavná oten, otný. — čeleď = rodina, jihoslovanská zádruha. — vojevoditi komu = vládnouti komu.

2. Mužé, podobné nominativy jsou kmeťé, žid é, Češé atd. — pachať znamená v ruštině posud orati. — ruby = šaty. Ruba jest Rusům obnošený anebo hrubý oděv. Odtud rubáš, umrlčí košile.

3. gľava čeledina = hlava čeledi, rodiny. Srov. boje vlastiny (vlasti, Dal.) Vazbu „starosta čeledin“ čteme ještě v jednom olomuckém rukopise z roku 1438.

4. zboží znamená původně dědičný majetek, zejména pozemky. Odtud místní jména Zboží.

5. vladyka jest prvotně starosta rodiny, rodu.

6. plzeň = užitek, prospěch, zvláště veřejný. — dle stává za svým podstatným a znamená pro, ku. Ruština užívá ho posud jenom v tomto smyslu: dla bědných = pro chudé.

7. kmeť = zemský rádce. K nejvyšší správě zemských důležitostí, jak politických tak i soudních, přidán býval knížeti ku pomoci sbor dvanácti mužův, jenž sluli kmetové zemští. K úřadu tomu voleni bývali na sněmu nejčelnější lechové a zemané doživotně, aniž mohli s něho sesazeni býti. Všickni starostové (náčelníci rodů) byli zemané, to jest majitelé dědin či statkův pozemských svobodných. Takoví rodové zemanští, kteří vládli velikým počtem statkův a to dědičně aspoň skrze několikero pokolení, sluli lechové, bezpochyby od léch, t. rolí vůbec, od nichž i pozdější šlechta i šlechtici mají dosavadní jméno své. Vládyky byly lechové nižšího stupně vládnoucí menšími pozemky. Vládykové či starostové obecní mívali asi jen tolik polí, kolik s čeledí svou a chasou domácí sami vzdělávati postačili; lechové pak najímali sobě lidi robotné a služebné. Lechové jsou předchůdci potomního vyššího šlechtictva čili stavu panského v Čechách. Poslední lešské rody v Čechách, Slavníkovci a Vršovci, zahynuly okolo r. 1100.

9. pravda = právo. Staroruský zákonník Jaroslava I. jmenuje se Ruská pravda = ruské právo. — po zákonu. Předložka po pojí se ve starší češtině s dativem jako v ruštině: po ulicam.

II. Libušin soud.

Zlomek tento, nazvaný Libušiným soudem, a držící v sobě 112 veršů desítislabičných, vypisuje rozepři dvou lechů českých, Chrudoše a Šťáhlava, synů Klenových; o dědictví otcovské, které měli v západních Čechách na řekách Radbuze a Otavě. Starší bratr Chrudoš žádá, aby jemu jako prvorozenci všecko dědictví přiřknuto bylo; mladší bratr Šťáhlav odvolává se k domácímu zvyku a chce se rozděliti s bratrem rovnou měrou. Spor tento byl vznesen na kněžnu Libuši na Vyšehradě; ta majíc svádu rozsouditi svolala na Vyšehrad soudce, totiž kmety, lechy a vládyky a navrhla jim dvojí výpověď: buď aby oba bratří vládli dědictvím společně anebo aby se o ně rozdělili rovným dílem. Soudcové přidali se k prvnímu návrhu, že bratří jměním otcovským vládnouti mají společně. Chrudoš, jemuž za křivdu dáno, jal se haniti pohlaví kněžny a činiti se neposlušným. Tím uražena, Libuše odřekla se vlády a nabídla národu, aby zvolil muže sobě za kníže a za pána; tento však prosil, jak jinde se vypravuje, jí samé vyvoliti sobě choť, slibuje podrobiti se manželu jejímu tudíž jako knížeti a pánu svému. Vypravila tedy slavné poselství ku Přemyslovi, zemanu Stadickému, podávajíc i ruky své i panování nad Čechami.

Památno jest, že také kronikář Dalimil o tomto příběhu věděl. Vypravuje jej asi v tato slova: Libuše byla prorokyně a soudila všecku zemi. Stalo se, že dva svadili se o mezi. Libuše odsoudila vinného. Ten však jal se Libuši haněti řka: Nechci tebe za soudce míti, neb žena umí lépe jehlou šíti než v soudě muže souditi. Libuše přehověla nemoudrému, nic mu neodpověděla, ale svolala valný sněm a stěžovala si.

Libušin soud má velikou cenu jednak jako nejstarší památka jazyka našeho, jednak jako pramen historický. Náležíť mezi přední památky k objasnění právního a státního, společenského a kulturního bytí prvověku českého a slovanského. Poznáváme z něho zřízení zemské v Čechách, pohanský spůsob očisty, rozdíl mezi právem slovanským, dle něhož bylo dědictví

společné anebo rovnoměrné, a mezi právem německým, dle něhož dědil prvorozenec, dále jména hradů: Vyšehrad, Dobroslavský Chlumec (Hradec Králové) a Kamen Most, jména řek: Vltava, Labe, Orlice, Mže, Radbuza, Otava; jméno hor Krkonoší a jména osob: Popel, Klen, Čech, Svatoslav, Jarožir, Lutobor atd.

Aj Vltavo, če mútíši vodu?
Če mútíši vodu střébropěnu?
Za tě luta rozvľajáše búřa,
Sesypavši tuču šira neba,
Opľákavši gľavy gor zelených,
Vypľákavši zľatopěsku glinu?
Kako bych jáz vody nemútiľa,
Kegdy se vadíta rodna bratry,
Rodna bratry o dědiny otné!
Vadíta se kruto mezu sobú
Lutý Chrudoš na Otavě křivě,

V úvodním obraze Libušina soudu (Proč se kalíš, Vltavo? Jak se nekaliti, kdy se vadí rodní bratři?), v zakalených vlnách Vltavinýchspatřuje básník obraz své mysli zarmoucené (zamúcené) sporem rodných bratří. Chtě povědĕti příčinu zármutku svého táže se Vltavy a Vltava odpovídá. Bez obrazu řekl by básník: Co se rmoutíš mysli má? Podobně ruský národní pěvec táže se Donu: Co ty tatíku, slavný tichý Done, pořád smuten tečeš, zakalil jsi se, Done, svrchu do dna. A Don odpovídá: Jak mně nebýti smutnu, rozpustil jsem já své jasné sokoly, donské kozáky.

1. če mútíši = co moutíš, kalíš.

3. za tě rozvľajáše búřa = zda tě rozvlnila bouře. Sloveso vľaja-ti, staženě vľáti, má v imperfektu vľajách, vľajáše, přehláseně vľajéch, vľajéše. Aorist byl by: vľaja-ch (vľách), vľaja (vľá). Očekávali bychom zde aorist; ale také imperfekta užívá se často tak jako aoristu na otázku: co se stalo?

4. tuča znamená posud v ruštině černý mrak, bouřlivé mračno, hrady. Také v Jaroslavu čteme: chmúráše se tuča po všem nebi.

5. opľákati od slovesa opláknouti, opláchnouti.

8. rodna bratry vadíta se = rodní bratří vadí se, jest duál. Aorist byl by: vadista se.

9. dědiny otné = statky otcovské.

11. Otava jest šumavský přítok Vltavy. Radbuza vlévá se u Plzně do Mže.

Na Otavě křivě, zlatonosně,
Štaglav chrabr na Radbuze chladně;
Oba bratry, oba Klenovica,
Roda stara Tetvy Popelova,
Jenže přide s pĺky s Čechovými
V sježe žirné vlasti (přes tři řeky).
Přileteše družna vlastovica,
Přileteše ot Otavy křivy,
Sede na okence rozložito
V Lubušině otně zlatě sédle,
Sédle otně, světě Vyšegradě,
Běduje i naříjaje mutno.

14. Klenovic = syn Klenův. Podobně slovou potomci Slavníkovi Slavníkovici, akk. Slavníkovice. Nejstarší osady u nás měly jméno od rodu, jenž v nich byl osazen. Tak jsou v krajině plzeňské posud jména osadní Štahlavice (původně Štahlavici) a Klenovice (pův. Klenovici).

16. přide s pĺky s Čechovými = přišel se zástupy Čechovými. Přide stažené z při-ide jest aorist. Nestažené přiide čteme v Záboji.

17. V sježe žirné vlasti = v tyto úrodné kraje. Ve staré češtině byla náměstka sjen = ten, sja = ta, sje = to a skloňovala se jako náš: našeho sjeho, našemu sjemu, naším sím, našem sjem. Síže = tento, sjáže = tato, sjéže = toto jest sjen sesílené částicí že: Sjéže vlasti, sichže vlastí, simže vlastem, simiže vlastmi. — Žirný znamená v ruštině tučný, tlustý.

Když pověděla Vltava příčinu zármutku svého, totiž neblahý spor rodných bratří, vypravuje básník novým obrazem dále: Vlastovica přiletěla od Otavy do sídla Libušina. Bez obrazu: Zpráva o sporu donesla se na Vyšehrad přede vším k sestře obou bratří. Sestra tato poprosila pak Libuši, aby veřejným soudem konec sporu učinila. Tak zvané antitésy tu není.

18. Místo imperf. přileteše očekávali bychom aorist přiletě.

20. Sede jest aorist od přítomného sadu (sednu): sedech, sede.

22. světě = svatém. Kmen svat přechází ve svět, když k němu přistoupí pádové koncovky ě, ěch, i: světěch, světi. Jinak zůstává nezměněn: svata, svatu, svato.

23. Naříjaje = naříká. Přítomný čas: naříjaju, naříjaješ, později naříkám. Tato proměna (kati, cati) není osamělá; říkáme zajisté klouhati, klouzati bez rozdílu; plhati (flettern), plzati (kriechen); pukati, pucati atd. Ruština má poricat (poříkati, haniti), naricat vedle narekat (nazývati).

Kdy sje sʹlyše jejú rodna sestra,
Rodna sestra v Lubušině dvoře,
Sprosi kněžnu utr Vyšegradě
Na popravu ustaviti pravdu
I pognati bratry jejá oba
I súditi ima po zákonu.
Káže kněžna vypraviti posʹy
Po Svatosʹav ot Lubice běʹlé,
Ideže sú dúbraviny uné,
Po Lutobor s Dobrosʹavska chʹmca
Ideže Orlicu Labe pije,

24. Kdy sje sʹlyše jejú rodna sestra = když to uslyšela jejich (dvou bratří) rodná sestra. Slyše jest aorist slovesa slyšati: sʹlyšach, přehláseně sʹlyšech. — jejú jest dvojný genitiv staré náměstky jen (on), ja (ona), je (ono). Mužský duál jest: nom. a akk. ja (oni dva), gen. a lok. jejú (jich dvou), dat. a instr. jima.

26. Sprosi kněžnu utr Vyšegradě = požádala kněžny vnitř Vyšehradu. Sprosi jest aorist od sprositi: sprosich. Ruské sprosit pozvolenija znamená požádati, poprositi za dovolení. — utr Vyšegradě = vnitř Vyšehradu, ve Vyšehradě. — utr = uvnitř, u vnitru jest předložka s lokálem. Sr. intra muros.

27. Na popravu ustaviti pravdu = na soud (vstaviti, vložiti) vznésti právo, na soudě ustanoviti právo. Poprava jest napravení křivdy, soud, popravce soudce.

28. pognati bratry jejá = pohnati (k soudu obeslati) bratry její. Půhon jest obeslání před soud. — jejá, později přehláseně jejé, její. Rusové slovo toto posud píšou jeja.

30. Káže je přítomný čas; aor. byl by: kázach, káza.

31. Stará čeština říkala poslati po někoho, nyní pro někoho. Ruština má posud: jíti po vodu. — Lubice bílá, nyní řeka Cidlina. Hrad Líbice (u Poděbrad) byl v 10. století sídlem mocného rodu Slavníkovicův, z něhož také sv. Vojtěch pošel. Panství Slavníkovicův obsahovalo dobré dvě pětiny celých Čech. Líbice dobyta r. 996 a Slavníkovici povražděni. Sto let potom (1108) zahubeni jsou Vršovici na tomto hradě.

32. Ideže sú dúbraviny uné = kde jsou doubravy (dubové lesy) mladé. Také v evangeliu svatojanském z 10. století, nejstarší to po Lib. s. památce českého jazyka, čteme formu ideže = kde. — uný = juný, mladý. Srov. junoša, jinoch.

33. Dobroslavský chlumec jest slovutný hrad, nazvaný později Hradec Králové, kde Orlice do Labe vtéká.

Po Ratibor ot gor Krkonoší,
Ideže Trut pogubi saň lutu,
Po Radovan ot Kamenna Mosta,
Po Jarožir ot brd vltořéčných,
Po Střezibor ot Sazavy ľadny,
Po Samorod se Mže střébronosné,
Po vše kmeti, lechy i vľadyky,
I po Chrudoš i po Šťagľav bratry,
Rozvaděma o dědiny otné.
Kda se sněchu leši i vľadyky
V Vyšegradě (v Lubušině sédle),
Prokní stúpi rozeňá dle svégo;
Stúpi kněžna v běle stvúci řize,

36. Trutovi připisuje pověst založení města Trutnova, které má podnes ve svém znaku saň či draka. — V Náchodsku jsou osady Litoboř a Ratibořice nazvané tak snad po tomto Lutoboru a Ratiboru.

37. Kamenný most spojoval ve Velichově břehy řeky Ohře.

38. brda vltoříčná = vrchy vlnotoké nad Příbramí, jež posud Brda slovou. Brdo znamená Srbům podnes horu. Také Zábrdovice značí osadu za brdy, horami.

40. Nade Mží stojí město Stříbro. — Kmeti, pro něž Libuše poslala, jmenují se podle řek, na nichž byli osazeni. Slovanská plemena přišedše do Čech zaujala roviny po řekách rozložené, lesův a hor se nedotýkajíce. Tak stojí starodávné župní hrady, střediska jednotlivých plemen, vesměs u řek, ba některé mají od nich i jméno (Líbice).

43. Rozvaděm = rozvaděn, rozvazen. Příčestí trpné přítomného času bylo by rozvadim. n přešlo mnohdy v m: učiněm, pomámem, vysazem, ba i v adjektivech: památem, jedim (jedin, jediný), hněvem. S rozvaděn (místo rozvazen) srov. děděn, kaděn, cíděn atd.

44. Kda se sněchu = kdy se sňali, sebrali. Sníti (s-jíti, s-jati) má aor. s-jech, sněch, sně, sněchom, sněste, sněchu. Jiní vykládají sněchu slovem sjedechu, sjeli se. Tomu však odporuje místo: sněchu se mužé v les črn (Záboj), a odvozenina sněm = snětí, sebrání, sbor.

46. Prokní = každý.

47. v běle stvúci řize = v bílé skvoucí řize. Nomin. jest běla stvúci řiza. Složená forma lokálu stvúci byla by stvúcej; složenina musila by zníti: bělostvúci. Srovnej složeniny této básně. — stvúcí jest příčestí zaniklého slovesa stvu; příč. sl. stvěju jest stvějící, stvící. Mnoho sloves mělo takové dvojí příčestí: buď ústrojné jako hořící horoucí, buď neústrojné jako vřící vroucí, slyšící slyšúcí. — řiza = dlouhý oděv. Ruské riza znamená přede vším kněžský šat.

Stúpi na stól oten v slavně sněmě.
Dvě věglasně děvě (vystúpistě),
Vyučeně věščbám vítězovým:
U jednej sú desky pravdodatné,
U vtorej meč křivdy kárajúcí,
Protiv ima plameň pravdozvěsten,
I pod nima svatocudna voda.
Poče kněžna s otna zlata stola:
Moji kmeťé, leši i vladyky!
Se, bratroma rozřešite pravdu,
Jaže vadíta se o dědiny,
O dědiny otné mezu sobú.

48. stól = stolec, trůn (jako ve staršího ruštině).

49. věhlasný = moudrý.

50. věščby vítězovy = vědomosti vítězův, zákonníkův, znalcův zákona, vědomosti zákonné. Tyto výroky právní měly bez pochyby rytmickou formu jako u jiných národů.

51. desky pravdodatné = tabule právodajné, desky zákona.

52. vtorý, vterý = druhý. Srovnej úterý, rusky vtornik, druhý den, a nové vteřina sekunda.

53. Protiv ima. Také Dalimil má proti jemu, nikoli proti němu. — Plamen pravdozvěsten, pravdu zvěstující. Voda svatocudná, svatočistá, svatá a čistá. Očisty (soudy boží, ordálie) znaly všecky zákony slovanské. Očisty pocházejí z dávných věků pohanských a jenom znenáhla podařilo se křesťanství zrušiti je. Oheň i voda jsou živly čisté a čistící; proto mělo pohanstvo za to, že nic nečistého do sebe nepřijímají, že oheň „dobrého (nevinného) nepálí“ a voda že žádného zločince nepřijímá. Splýval-li tedy obžalovaný, jehož do vody vrhli, na povrchu, považován za vinného. Očisty tyto či ospravedlnění božím soudem zrušeny jsou u nás teprve za Karla IV. Ve Starém Srbsku dály se očisty dle svědectví Vukova ještě do nedávna.

55. Poče jest aor. slovesa počíti, počnu: počech. Imperfektum jest počňéch, počňéše.

56. kmeťé skloňuje se ve staré češtině takto: nom. a vok. kmeťé, akk. kmeti, gen. kmetí, dat. kmetem, instr. kmetmi, lok. kmetech. Podobně jdou: zeť, test, choť, hospoď, luďé, črvjé.

57. Se = hle, jest neutrum ukazovací náměstky sjen, sja, sje či se. — bratroma = oběma bratrům, jest dvojné číslo. Nom. akk. bratry, gen. lok. bratrú, dat. instr. bratroma. — rozřešite = rozřešte, rozhodněte.

58. jaže = kteříž, jest duál náměstky jen, ja, je. Mužský duál zní: nom. akk. ja, gen. lok. jejú, dat. instr. jima.

Po zákonu věkožiznych bogóv
Budeta im oba v jedno vľásti
Či se rozdělíta rovnú měrú.
Moji kmeťé, leši i vľadyky,
Rozřešite moje výpovědi,
Budetě-li u vás po rozumu;
Nebudetě-l' u vás po rozumu,
Ustavite ima nový nález,
Ký by směřił rozvaděna bratry.
Kľaněchu se leši i vľadyky,
I počechu ticho govořiti,
Govořiti ticho mezu sobú,
I chváliti výpovědi jejé.
Vsta Lutobor s Dobrosľavska chľmca,
Je se tako sľovo govořiti:
Sľavna kněžno s otna zľata stoľa!

60. věkožizný = věčně živý. Žizn = život.

64. moje výpovědi. Duál těchto slov byl by: moji výpovědi jako svoji ruce, noze tvoji. Než stará čeština jako řečtina bere někdy za dvojné číslo množné.

65. Nicméně jest moje výpovědi aspoň smyslem duál, jak sloveso nebudetě ukazuje. Obyčejně bývá budeta, pleteta, neseta, pečeta, vadíta, umíta atd. Neústrojné tě spojuje se toliko s ženským a středním rodem: srubeně stě ruce.

66. Nebudetě-l = nebudou-li (dvě výpovědi). Také v Alex. čte se částice l místo plného li: chcete-l' pohověti.

67. Ustavite ima nový nález = ustavte, ustanovte jim (dvěma bratrům) nový nález (soudní výnos, das Erkenntniss).

69. Klaněchu jest aorist: klaněch, klaně. Imperfektum jest klaňéch, klaňéše; klaňéchom, klaňéste, klaňéchu.

72. jejé, nepřehláseně jejá, nyní její, od staré náměstky jen (on), ja (ona), je (ono).

73. Sloveso vstati (aorist vstach) má v přítomném času vstanu, imper. vstaň. Také od kmene vstanu tvoří se druhdy aorist: vstanuch, vstanu.

74. Je se govořiti = jal se mluviti. Je jest aorist slovesa jíti, jmu: jech, je; jechom, jeste, jechu. Imperf. jest jmjéch, jmjéše. — tako slovo = také, takové slovo, řeč.

Výpovědi tvoje rozmyslechom,
Sebeř głasy po národu svému.
I sebrastě głasy děvě súdně,
Sbjérastě je u osuďé svaté
I dastě je lechóm provołati.
Vsta Radovan ot Kamenna Mosta,
Je se głasy číslem přeglédati
I věčinu provołati v národ,
V národ k rozsúzeňu na sněm sbořen:
Oba rodna bratry Klenovica,
Roda stara Tetvy Popełova,
Jenže příde s płky s Čechovými
V sjéže žirné vłasti (přes tři řeky)
Směřita se tako o dědiny:
Budeta im oba v jedno vłásti,
Vstanu Chrudoš ot Otavy křivy,
Žłč se jemu rozli po utrobě,

76. Rozmyslechom aor. od rozmysleti; od rozmysliti byl by rozmyslichom; imperf. toho i onoho bylo by rozmysljéchom či rozmysléchom.

77. Předložka p o pojila se s dativem jako v ruštině: Vřeť každému srdce po jazyku svému (Dalimil). Však záhy brala k sobě také lokál: po tvém slově, po horách.

78. s e b r a s t ě = sebraly (obě) jest aor. slovesa sebrati: sebrach, sebra. Podobně sbjérastě.

79. o s u ď é = osudí, nádoba, urna. Srov. české sud, ruské sosud = nádoba, kalich.

80. d a s t ě = daly (obě), aor. slovesa dáti: dach, da. Dásta jest přítomný čas (dám).

82. č í s l e m p ř e g l é d a t i = podle čísla (počtu) přehlížeti, čísliti, počítati.

84. V národ sbořený (sebraný) na sněm k rozsouzení. Sbořiti (shromážditi, sebrati ve sbor) odvedeno od podstatného sbor, tak jako tvořiti od tvor, dvořiti od dvor.

85. Podstatná vzoru chlap mají dvojné číslo na y: chlapy, bratry; vzor hráč má však a: hráča, meča, Klenovica.

89. S m ě ř i t a s e = smiřte se (oba). Přítomný čas: smíříte se (oba) byl by: smířita se.

92. Žłč, nyní žluč. Podobné tvary jsou: plk pluk, črt čert, žrnov, mlviti, ščrbivý atd. Uherská slovenština zachovala mnoho takových forem

Třasechu se lutostú vši údi,
Máchnu rukú, zařve jarým turem:
Goře ptencem, k nimže zmija vnoří,
Goře mužem, imže žena vłade!
Mužu vłásti mužem zapodobno,
Prvencu dědinu dáti pravda.
Vsta Lubuša s otna złata stoła,
Vece: kmetě, leši i vładyky!
Slyšeste zde poganěňé moje;
Sudte sami po zákonu pravdu.

— rozli = rozlila, aorist slovesa rozliti: rozlich. — utroba = vnitro, vnitřnost. Rankův slovník liší utroba (das Innere des Körpers) a útroba (die Plage, das Elend).

93. Třasechu = třásli se, aorist slovesa třésti, nyní třásti. — lutostú = lítostí, vztekem, srov. lutý Chrudoš. Rank rozeznává lítost (Grimm) a litost (Reue). Ruské lutost znamená toliko krutost, divokost, lutovat pak zuřiti.

94. Máchnu jest aorist. Také zařve bude nejspíše silný (prostý) aorist, ostatně rovný přítomnému času. Slabý aorist byl by: řvach, řva. Ač tvrdí Miklošič, že silný aorist tvořiti mohou toliko zavřené kmeny první třídy (bod, žeh) a ty kmeny druhé třídy, jež mají před nu souhlásku (skytnu), praví přece ve své Wortbildungslehre: „Eigenthümlich ist der aorist zeřve, výbor 103.“ — jarým turem = jako jarý tur. Jarý znamená v ruštině: prchlivý, prudký, ohnivý. Tur = Auerochs, zubr = Auerochs, Bison. Tato vazba tak nazvaného porovnávacího instrumentálu v češtině brzo vyhynula, již v Jaroslavu čteme: Vratislav jak tur jarý skočil, Jaroslav jak orel letěl; v legendě o sv. Kateřině: řičel jako tur jarý. Srovnej: řval řváním býka, kratčeji: řval býkem. V ruské nár. poesii hojně se vyskytuje těchto instrumentálů. Slovo o výpravě Igorově dí o věštím Bojanu, že se rozbíhal šerým vlkem po zemi, sivým orlem pod oblaky.

95. ptenec = ptáče. — zmija vnoří = had vloudí se. V Alex. čteme zvratné vnořiti se: had se k dětem vnořil. Vnořiti jest vlastně ponořiti, potopiti.

97. Muži slušno vládnouti mužům. Srovnej ruské podobnyj = slušný, pravý a podobajet = sluší se.

98. Prvenci, prvorozenci statek dáti jest právo. Ruské pervenec = prvorozenec.

100. vece = pravila. Kmen vece (vecati, veceti) vyskytuje se jenom v aoristě: vecech, vece; vecechově, vecesta; vecechom, vecechu.

U nebudu vám súditi svády.
Volte muža mezu sobú rovna,
Ký by vřádť vám po železu . . .
Dévčé ruka na vy k vřádě sťaba.
Vsta Ratibor ot gor Krkonoší,
Je se tako sťovo govořiti:
Nechvalno nám v Němcech iskať pravdu,
U nás pravda po zákonu svatu,
Juže přinesechu otci naši
V sjéže (žirné vřasti přes tři řeky).

103. u = už, již. Také staroslovensky u, uže.

106. Dívčí ruka hodí se dobře ku slovu kněžna = dcera knížecí (nevdaná), knění = choť knížecí. — na vy = na vás. Akkusativy ny, vy nahrazuje nynější čeština genitivem nás, vás.

109. iskať = hledati, odtud získati. Ruské iskať, išču = hledat.

Rukopis Kralodvorský.

I. Záboj a Slavoj.

Ve zpěvu tomto, nadepsaném v Rukopise O velikém pobití, opěvá se příběh, jenž v historii není zaznamenán. Jisto jest, že děj tento jest z doby pohanské, ješto se v něm ozývá tuhý odpor lidu slovanského proti víře křesťanské zaváděné násilně z ciziny.

Obsah zpěvu jest tento: Země osazena jest cizím vojskem, které vyhlazuje domácí obyčeje, kácí modly v posvátných hájích a káže klaněti se cizím bohům. Dva vojvodové, Záboj a Slavoj, umlouvají se potají v lese, aby svrhli cizí jařmo. Třetí noc po této úmluvě shromáždili oba vůdcové vojska svá v lesích; z lesa táhli k modrému vrchu, u něhož stála hlavní síla nepřátel. Za pět dní dorazili k vrchu a udeřili na nepřítele, Záboj v čelo, Slavoj v bok. Mezi vůdci obojího vojska, Zábojem a Luděkem, rozhořel se válečný souboj, v němž padl Luděk. Nepřítel jest poražen, vítězi stíhají jej na koních až k šedým horám a vzdávají pak bohům oběti za vítězství.

Výprava Zábojova jest episoda z bojův plemen českých proti vojskům Karla Velikého (805, 806). Letopisci vypravují, že Karel podnikl r. 805 ohromnou výpravu proti Čechům. Vojsko jeho táhlo třemi proudy: jeden bral se pod velením Karla, syna Karlova, přes východní Francii po Mohanu přes Smrčiny a Chebsko; druhý proud, složený z Bavorů, vtrhl pod velením

hrabat Adulfa a Vernera; třetí, záležející ze Sasův a nesčíslných Slovanův, překročil hory Krušné. Tyto tři proudy spojily se uvnitř Čech na rovině při řece Ohři (Agara) a přijaly velení krále Karla. Odtud pustošili krajiny polabské. Česká plemena rozprchla se do lesů. Nepřátelé pohubivše zemi vrátili se do svých vlastí. Ale výpravou touto Češi pokořeni nebyli, neboť již roku následujícího 806 vypraveno proti nim nové vojsko. Z toho, že letopisci o této výpravě velmi krátce se zmiňují, lze souditi, že se zdařila ještě méně nežli první.

Dějištěm výpravy Zábojovy jsou nejspíše lesnaté krajiny Rakovnické.

Podle povahy děje rozvrhl Jireček Záboje na tři části. První část (tajná úmluva) končí se veršem 69. „Ke všem stranám brachu se lesem.“ Druhá část (souboj válečný a vítězství) sahá k veršům: Aj, bratře, bozi ny vítězstvím dařichu, jimiž počíná část třetí (stíhání a oběť).

Z črna lesa vystupuje skáła,
Na skáłu vystúpi silný Záboj,
Obzíra krajiny na vše strany;
Zamúti se ot krajin ote všech
I zastena pláčem holubiným.
Seďé dłúho i dłúho se múťé,
I vzchopi se vzhóru jako jelen,

2. vystúpi, obzíra, zamúti se, zastena jsou aoristy: vystúpich, obzírach, zamútich se, zastenach. Stará čeština zná jenom prosté mútiti, smútiti, muten za nynější rmoutiti. Zní první osoba přít. času mútu či múcu?

4. Zarmoutil se ode všech krajin, obsazených cizím vojskem. Opakování předložky (ot, ote) jest ve staré češtině velmi oblíbeno: s pluky s Čechovými.

5. Zastenal pláčem holubiným. Také mužská jména tvořívala přídavná příponou in: Neklan Neklanin = Neklanův, pastucha pastušin, Slavata Slavětin (hrad), Kojata Kojetin atd. Pláčem holuba, t. tak žalostně a vroucně jako holub, vzor něžnosti a hlubokého citu ve slovanské poesii.

6. seďé = sedí, múťé se = rmoutí se jsou přítomné časy; vzchopi se, řeče, pokloni se, spěcha jsou aoristy; spěcháše jest imperfektum: spěchách.

Dołóv lesem, lesem dłúhopustým
Bystro spěcháše, ot muža k mužu,
Ot silna k silnu, po všickej vłasti.
Krátká słova ke všem skryto řeče,
Pokłoni se bohóm, otsud k druhu spěcha.
I minu deň prvý, i minu deň vterý,
I kdaž za třetém łuna v noci bjéše,
Sněchu se mužé semo v les črn.
K nim zde Záboj; otvede je v úvał,
V ponížený úvał hłubokého lesa.
Stúpi Záboj najníżeje dołóv,
Vze varyto zvučno:

8. dolóv, nyní dolův, dolů, původně dativ dolovi, srovn. domův.

10. po všickej vlasti = po vší krajině. Veš-cek (všecek) povstalé z veš-ček je zdrobnělé ves (kus, kous-ček) a skloňuje v některých pádech obě části: vše-cka, vši-cku, vši-cci všici. Všickny stupěje čte se v Životě sv. Václava od císaře Karla IV. Všickna města v Mill.

12. bohóm, nejspíše bohům domovním, skřítkům či šetkům. Podoby jich stály v obydlí na nejpřednějším místě, jako nyní u lidu vesnického obrazy svatých na stěně za stolem visí. Věřilo se o nich, že dům i obyvatele od zlého chrání a štěstí do domu přivádějí; proto každý hospodář takové strážné bůžky ku poctě ve svém domě choval a jim sebe i jmění své poroučel; kdo přišel do domu, neopominul pokloniti se jim, jako posud v Rusku žádný příchozí neobmešká pokloniti se svatým ikonám (obrazům).

15. sněchu se = sňali se, sebrali se, sešli se.

16. k nim zde. Nemělo by se tu snad čísti: ide, šel? otvede, stúpi, vze jsou aoristy.

17. v ponížený úval = v údolí nízko položené, aby ho mužové vůkol tím lépe slyšeli. Podobně bývalo v amfiteatrech.

18. najníżeje, nyní nejníže. Tato plná forma příslovce jest ve staré češtině řídká. Tím hojněji vyskytují se komparativy s příponou ějí, ějá, ějé: hlubější, silnější.

19. varyto jest nástroj hudební, strunami opatřený, příbuzný řeckému barbitos či barbiton (lyra). Spisovatelé germanští devátého století vypravují o slovanském hudebním nástroji (rotta, rottun, snad zkažené ze slova varyto), že se podobal poněkud malé harfě, byl tříhranný a měl sedmero strun, jichžto zvuky po sedmeru stupních k osmě (oktavě) vystupovaly.

Mužé bratrských srdec i jiskrných zrakóv!
Vám pěju najniží z doľa.
Pěsň ide z srdce mého,
Z srdce najníženje pohrúžena v hoři.
Otčík zaide k otcem,
Ostavi v dědině dětky svoje i svoje lubice,
I neřeče nikomu:
Bato, ty mluvi k nim oteckými slovy.
I přiide cuzí úsilno v dědinu,
I cuzími slovy zapovída;
I kak se sdě v cuzej vlasti ot jutra po večer,

20. jiskrných = upřímných. Ruské iskrennij znamená upřímný, vroucný, srdečný.

21. najniží = nejnižší. Komparativy tvořily se často příponou í: lep lepí, tvrd tvrzí, bliz bliží, hrd hrzí, drah dražší, niz niží.

23. Ze srdce nejhlouběji pohříženého v hoři.

24. Otčík zaide k otcem = tatík odešel k otcům, umřel. Tato píseň vypravuje krátkými, ale důraznými slovy to, co se nedávno před tím ve vlasti přihodilo. Smysl a účinek písně ukazují, že otčíkem nerozumí se tu hlava čeledi, nýbrž hlava neb vojvoda celého plemene, tak jako Rusové cara svého batuškou, otčíkem, tatíkem nazývají. Smysl písně jest: Vojvoda umřel a neustanovil nikoho za nástupce svého. Tu vtrhne nepřítel do země, podmaní ji sobě a nutí národ k cizímu jazyku, k cizím obyčejům i k cizímu náboženství. Jest však podobněji, že první část písně Zábojovy (otčík — rozhrušichu vše bohy) jest allegorie, obraz provedený na spůsob paraboly, obraz totiž vlasti osiřelé a nepřítelem utýrané. Tomu nasvědčuje také druhá část písně (Dva syny — v dědiny vrátíše se bywší blahost), v níž vypravuje Záboj, jak se s bratrem Slavojem ve vojenském umění cvičil, jak potom se svými druhy nepřítele přemohl a vrátil vlasti bývalé doby blažené.

25. lubice, libice, milé ženy.

27. Bata jest vlastně otec, potom také bratr. Ruské prostonárodní bata, batka jest otec. U Dalim. znamená báta bratra. Zde znamená bato důvěrné bratře. — mluvi je starý imperativ jako rozřešite, ustavite, vedi (veď) mé sbory.

28. přiide jest aorist (silný anebo slabý). V Lib. soudě čteme stažený tvar = příde. Přiide lze také čísti: přijde. — úsilno násilně.

29. zapovída = poroučel, rozkazoval. Ruské zapověď značí přikázaní. Tak často u Dalimila: Libuše sněm zapovědě, rozkázala.

30. I kak se sdě, tako bě se sděti dětkám = a jak se stalo v cizí zemi, tak bylo se státi dítkám, tak mělo se státi dítkám.

Tako bě se zděti dětkám i ženám,
I jedinu družu nám iměti
Po púti vsej z Vesny po Moranu.
I vyháně z hájev vše krahuje;

Sdě jest aorist slovesa sděti (sdějati), sdíti. Srov. Lučanóm se tu zle sdě stalo. Dal. Přítomný čas jest děju, děješ, děje; imperf. dějech, dějéše (děše): noc temná konec bojem sděše, učinila (Jaroslav). Forma sdě neznamená tu přítomného času již proto, že má smysl skonalý: jak se stane. Srov. bychu všichni bez naděje, že se jim vše hoře sděje, stane (Alexandreis). Mé srdce tam spěje, kdež mi se bohdá čest sděje, stane (Al.)

32. družu = družku. „O mnohoženství u Slovanův nelze rozhodnouti, bylo-li obyčejno a dovoleno, anebo jen tu i onde strpeno; dějiny české nepodávají o něm příkladu, leda u jediného Sáma. O mnohoženství dá se přednésti trojí důkaz: nejprve příklad Sámův; potom Zábojův nářek: i jedinu družu nám iměti; posléze slova v životopisu sv. Vojtěcha: plures uxores unius viri. Proti tomu ale mlčení všech ostatních pramenův o tak důležité věci, a nesčíslný počet známých příkladův jednoženství ve starožitnosti slovanské také velikou do sebe váhu mají. Onyno důkazy dají se vždy také vykládati jen o nadužívání u mocnějších osob obyčejném, jakož vůbec vědomo jest, že i němečtí panovníci, zvláště Karolingové, ženimy hojné u sebe mívali.“ Palacký.

33. Vesna byla bohyně pohody letní, mladistvého života, Morana či Mořena pak byla bohyně smrti a zimy.

34. vyháně jest aorist; praesens: vyháněje, staženě vyháňé; imperfektum vyháněše. — Staří Slované jako jiní národové, Řekové na př. a Germani, ctili bohy své v hájích, které pak za posvátné a neporušitelné považovány jsou. O Luticích praví Dětmar, že ctí háj, Svatobor zvaný, jako boha, a že háj ten od nepaměti poskvrněn nebyl. Přístup do takových hájů cizím byl přísně zamezen; ba byly háje, do kterých ani domorodec vyjma kněze obětujícího vstoupiti nesměl, jako háj boha Prove v Stargradě. Tak veliká byla úcta k těmto hájům, že ten, kdo jsa v nebezpečenství života, do něho se utekl, třeba byl nepřítel, v háji takovém úplné bezpečí nalezal. Z této náboženské úcty vysvětluje se rozhořčenost Zábojova, když pěním svým pobádá lid proti nepřátelům, vytýkaje jim rouhání se domácím bohům tím, že zneuctili posvátné háje, že z nich vyhnali krahujce, že stromy v nich posekali a sochy bohů v nich postavené roztloukli. Se ctěním hájů úzce souvisí úcta ku ptákům, kteří jsouce božstvu posvátni, v hájích chováni byli. Z ptáků uvádí R. kr. toliko krahujce. Podle toho, že v básni Jelen krahujci zvěstují krákotem vraždu jinocha, jest se domnívati, že ptáků těchto ve slovanské modloslužbě užíváno bylo k věštbám, k předpovídání věcí budoucích nebo k vyzpytování vůle božstva. Lid podnes prorokuje z kukání zezulice leta, která člověku ještě žíti jest. V. Brandl.

I kací bozi v cuzej vlasti,
Takým se kláněti zde i jim oběcati oběť.
I nesměchu se bíti v čelo před bohy,
Ni v súmrky jim dávati jésti.
Kamo otčík dáváše krmě bohóm,
Kamo k nim hlásat chodíváše,
Posekachu vše drva,
I rozhrušichu vše bohy.
Aj, ty Záboju, ty pěješ
Srdce k srdcu pěsňu z středa hoře,
Jako Lumir, ký slovy i pěňém bjéše pohýbal
Vyšehrad i vše vlasti,
Tako ty mě i všu bratř.

36. oběcati oběť = obětovati oběť. Oběcati, jako posud ruské oběščat i obětovati, znamená původně slibovati. Zde či sdě = řekl, kázal?

37. Starý nábožný Čech chodíval do posvátných hájův zvláště v soumraky, nose bohům v oběť krmě, v čelo se bije a hlásaje k nim slova pobožná. Mnohý starosta rodiny (otčík) byl spolu také knězem.

40. hlásat jest supinum, hlásati infinitiv.

41. drvo, dřevo znamená posud u většiny Slovanův strom. Slovo strom (strměti) znají jenom Čechové a Slovinci.

42. rozhrušiti = roztlouci. Srovnej níže: ti nám krušichu bohy.

43. Záboju, jinde zní vokativ Záboji, Slavoji.

44. Srdce k srdcu, ne ze srdce k srdcu, jak Jireček opravuje. Tento akkusativ (srdce) nazývá Bartoš podílným (distributivným). Jiné takové akkusativy jsou: dům od domu, kvas od kvasu, místo od místa, den ode dne, slovo od slova, skok na skok, ránu na ránu. — pěsňu jest nejspíše akkusativ slova pěsňa, za něž čteme obyčejně pěsň. Aspoň Rusové užívají obou tvarů vedle sebe. Pěješ pěsňú (Jireček a jiní), zpíváš písničkou, nelze si pomysliti.

45. Lumír, starý pěvec, o němž nic více známo není než co tu o něm se praví. — bjéše pohýbal = byl pohýbal. Stará čeština tvořila plusquamperfectum trojím spůsobem: bjéše pohýbal, bě pohýbal, byl (jest) pohýbal.

46. všu bratř = všecky bratry. Slovo bratř je staženo a zkráceno z bratrija (bratřá, bratře, bratří). Slovo toto jest hromadné, proto se pojí s přídavným jednotným i množným. Nom. jedn. bratří tvá. Genitiv: této mé bratře. Dat. bratří mej, všem bratří. Akk. pro bratřú mú, jede na bratřú. Instr. nad svú bratří, se strýčenú bratřú. S těmito jednotnými míchají se také tvary množné: dat. bratřím, instr. bratřími, lok. bratřích.

Pěvce dobra miłujú bozi:
Pěj, tobě ot nich dáno v srdce proti vrahóm!
Zře Záboj na Sťavojeva zapolena zraky
I pěňém dále srdce jímáše:
Dva syny,
Jejú hťasy přecházesta v muska,
Vycházévasta v les;
Tamo mečem i mťatem i oščepem učista paži;
Tamo pokrysta i vracesta se rozkosem.
Kehdy paže jejú bjéše dorostťa
I jejú umy proti vrahóm,
I dorostachu druzí bratřéci:
Ajta, vši vyrazichu vz vrahy,

Vedle toho vyskytují se již záhy (u Dal.) tvary bratróv, bratróm, ba i mn. nom. bratry. Podobně skloňovalo se hromadné kněží.

49. Zře = zřel, aorist: zřech. — zapolena zraky = zapálené zraky, duál. Srovnej níže = zapolesta (zapálili, rozohnili) se oba k ranám, a v Jelenu: zraky zlobú zapolena. Od zaniklého slovesa poleti máme posud slovo poleno, dřevo pálené, k pálení. Také v Dal. a jinde čte se toto slovo: kněz se zapole, zapálil.

52. Jejú hlasy přecházesta v muska = jich (obou) hlasy přecházely v mužské (hlasy). Nyní řekli bychom: dva synové, jejichž hlasy přecházely. Tato konstrukce, která klade samy samostatné (souřadné) věty vedle sebe, sluje parataxa, souřadnost, a převládá v nejstarších památkách všech řečí (Homér). Věty podřadné (vedlejší, na př. relativné) vznikly teprve později z vět souřadných.

54. mlat = kladivo, kamenné anebo železné, der Streithammer. Ruské molot znamená veliké (železné) kladivo. — oštěp = der Spiess, die Lanze.

55. rozkosem = různými stranami. Slovník Rankův překládá slovo rozkos, divergirende Seiten. Ruské raskos značí nesjednocenost, když každý jinam směřuje. Bratři cvičili se tajně a vraceli se každý jinou cestou, aby nezbudili podezření nepřátel.

56. Když paže jejich byla dorostla. Paže (der Arm) jest tu rodu ženského jako v nynější češtině.

57. jejú umy = jich (obou) umy, duál. Množné číslo bylo by umi.

59. vz vrahy = na vrahy, na nepřátely. Předložka vz (vz hóru vzhůru, na horu) znamená směr na místo povýšené anebo směr proti někomu: vz vrahy. Sr. Vz ramena vložichu bystrá kopí, vz rúčí koně, vz

I by krutosť jich búřúcé nebe,
I v dědiny vrátíše se byvšé blahosť.
Aj skočichu všici v dół k Záboju
I tiščechu jej v přesilná paži,
I s prsú na prsy vši kładechu ruce,
Věhłasno dávachu słova k słovóm.
I přicházéše noc před jutro;
Aj, vystúpichu z úvała rózno,
Vezde ke všem dřevóm,
Ke všem stranám brachu se lesem.
I minu deň, i minu deň vtorý,
I po třetém dni, kehdy se zatemníše noc,
I bra se Záboj v les,
Lesem za Zábojem sbory;
Bra se Sławoj v les,
Lesem za Sławojem sbory.
Však imě vjéru k vojevodě,

výši atd. Předložka tato pojí se často se slovesy: vzradovati se, vzvolati, vztřasú se drva, vzskočiti na rúčí komoň. Vedle předložky vz vyskytuje se také na: na křesťany luto vyrazichu, vz křesťany daň četnu položichu.

60. krutosť jich byla bouřící nebe, rozbouřené nebe, jest silnější a obraznější nežli: byla jako bouřící nebe. Obyčejné příčestí slovesa bouřiti jest bouře, bouříc. Vedle tohoto pravidelného čteme zhusta neústrojné příčestí utvořené podle nesu, nesúc: srazúce, pleňúcí, čiňúcí, bydlúcí, přechoďúcí, letúcí atd.

61. vrátíše se blahosť, imperf. s významem aoristu: vrátěch, súženě vrátích.

63. tiščechu jest aor. slovesa tisknu: tisknuch anebo tiščech, dotknouti dotčech, přimknouti přimčech, dechnu dšech, táhnu tžech, leknouti lečech atd. — přesilná jest množné číslo, paži jest duál středního paže; plurál paže čteme v Oldřichu: mocná paže.

64. s prsú na prsy. Nom. jednotný jest prs i prso, odtud množný nom. prsy a prsa. Dvojné prsy skloňuje se: nom. akk. prsy, gen. lok. prsú, dat. instr. prsoma. Kladení rukou s prsou na prsa jest na východě posud znamením přátelského pozdravení.

65. moudře rozmlouvali, radili se.

66. noc blížila se k jitru.

70. minu, aorist slovesa minouti: minuch.

71. zatemníše, imperf. zatemňěch, súženě zatemních.

76. Však = všaký, každý. — imě vjéru = měl víru, důvěru.

Však srdce úporno Králu,
Však zbraň bystru na Král.
Aj Slavoji bratře,
Tamo k modru vrchu!
Vrch ten po všech po krajinách,
Tamo zaměřímy chody.
Ot vrcha k ranému sluncu,
Tamo les temen,
Tamo si podámy ruce.
Nyně beř se tam lisími skoky,
I jáz tako pojdu tudy.
Aj Záboji bratře!

77. srdce úporno = odporné, zpurné. — Králu. Král jest vlastní jméno Karel. V přísahách Štrasburských z roku 842 čte se toto jméno Karlo, Karle, Karlus (zkráceno z latinského Carolus). Slovanské jazyky přesmykují slabiku ar v ra: marmor mramor, arca rakev, Arm rámě, Arbeit rabota; tak povstalo z germanského karl slovanské kral. Jako německé Kaiser vzniklo z vlastního jména Caesar, řecky Kaisar, tak naše král z vlastního jména Karl. Grimm praví: „Der Eigenname Karl hat sich durch die Erhebung der fränkischen Hausmeier auf den Thron über ganz Europa verbreitet, und wie Caesar bei uns zu Kaiser, ist er bei den Slaven und Litauern in der Form kral, król, korol Benennung des Königs geworden.“ Z mnohých důkazů, jež se pro tuto věc dají sebrati, připomeneme toliko, že ještě Karel IV. nazval Monte Carlo u Luky „Hora Králova.“

78. zbraň bystru = zbraň bystrou, hbitou.

Oba vůdcové radí se v lese, jak udeřiti na nepřítele. Záboj chce, aby vojsko táhlo dvěma proudy k modrému vrchu a tam v lese se spojilo. Prudký Slavoj chtěl by, aby se obořili hned na nepřítele. Ale rozvážný Záboj namítá, že hlava nepřítele jest u modrého vrchu a tak táhnou hlubokými lesy k modrému vrchu. Bohužel jsou místa v Záboji tak neurčitě naznačena (černý les, modrý vrch, divá řeka), že se nelze domysliti, kde ležela. Z toho soudí někteří, že Záboj byl složen dlouho po příběhu, jejž vypravuje.

82. zaměřímy chody = zaměříme kroky, chůzi, pochod. Srov. v Čestmíru: opač chody dolem hory. — zaměřímy. První osoba množná má v nejstarší řeči příponu my: věřímy, chcemy, věmy čte se v Evangeliu svatojanském.

86. lisími skoky = liščími skoky, opatrně. Rusky lisa = liška.

Čemu naše braň jmá tepruv ot vrcha soptati
krutosť?
Otsavad bufmy protiv Královým vrahóm!
Sťavoji bratře!
Kdaž hada potřéti chceši,
Na hťavu mu najjistěje;
Tamo hťava jeho.
Rozstúpi se mustvo lesem,
Rozstúpi se v pravo, v levo;
Tudy taže Zábojevým sťovem,
Onamo sťovem prudka Sťavoje,
Hťubinami lesóv k modru vrchu.
I kehdy bjéše pěť sťuncí,
Podasta si přesilně ruce,
I pozřesta lisíma zrakoma na Královy voje.
Sraziti nám drbí Luděk voje,
Voje své pod jednu ránu.
Aj Luděče, ty si parob na paroby Krále!
Ty rci svému ukrutníku,
Že dýmem jesť nám veleňé jeho.

90. Královým vrahóm. Toto místo vykládá Herm. Jireček: „Královi vrazi podle smyslu nynějšího neznamená než vrazi, kteří na krále sočí, jemu úklady činí. V básni naší však rozumějí se tím vrahové (váleční nepřátelé) Čechův, poslouchající Karla a jemu sloužící.“ Domnívám se však, že vrah je tu řečeno přezdívkou (srovnej níže: aj ty vraže, zbojníku) a že sluší překládati: Odsud bufme proti Karlovým zbojníkům.

92. chceši = chceš. Nejstarší přípona druhé osoby jednotné jest ši jako ve staré slovenštině, to jest v knihách sepsaných v říši velkomoravské od ss. Cyrilla a Metoda a jich učeníkův nářečím panonských Slovenův. Z Panonie roznesly se tyto knihy k ostatním Slovanům na jih a na sever a byly tam k místnímu nářečí více méně přizpůsobeny. Tato stará slovenština jest základem zpytování jazyků slovanských.

97. taže jest nejspíše aor. jako rozstúpi. V Jaroslavu čte se přehlásený aor. těže. Přítomný čas tahu, tažeš, těžeš, zní také tak.

100. A když bylo (minulo) pět dní.

103. drbí = musí. Sloveso toto má posud lužická srbština. — Luděk, vůdce vojska nepřátelského, snad Ludvík.

105. parob = otrok. Srovnej v Jaroslavu pahuba, poroba. Jireček čte: na paroby Králje = na otroky Karlovy.

I rozluti se Luděk,
Rúčém hlasem svoľa své voje.
Podnebesé bě plno osvěty ot sľunce,
V osvětě plno blska z Královych vojev,
Hotovi všici nohú v krok i rukú v braň
Luděkova dle sľova.
Aj, Sľavoji bratře,
Tudy spěj lisími skoky,
Jáz pojdu vstřécu jim v čeľo.
I vyrazi Záboj v před jako krupobitě,
I vyrazi Sľavoj v bok jim jako krupobitě.
Aj bratře!
Ti se nám krušichu bohy,
Ti se nám kácechu dřeva
I plašichu krahuje z lesóv:
Bozi nám vícestvjé dajú.
Aj, prudkosť vyrazi Luděkem

109. Rúčím hlasem = rychlým hlasem, kvapně.

110. Podnebesí překládá ruský slovník: der Luftkreis, povětří, vzduch. — osvěta = světlo, záře.

112. nohú v krok. Tak píše také Jireček. Jiní čtou: nohu v krok i ruku v braň.

116. vstřécu jest akk. jména vstříca, potkání. Srov. ruské vstreča potkání a vstreču i vstreč vstříc.

120. Ti hle nám krušili bohy. Se jest neutrum ukaz. náměstky sjen, sja, sje či se. — krušiti obsaženo jest ve slově skroušené srdce, vlastně rozdrcené (contritum), ve slovech krušec zlomek, krušný, co se láme, spröde, brüchig.

123. vícestvjé = vítězství. Měkké ť (tě — ce) rádo přechází v c: vícez, víceziti, tociž, lecal (letal), cesto (těsto), ancikrist, stáci (státi). Úkaz tento, vládnoucí v polštině, pozorovati zvláště často v Řádu korunování krále českého od Karla IV.: v temnosci a scínu smrti, dóstojnosc, milosc, sčascně, a vedle toho: převítězní, vítězstvjé. — Za dajú očekávají někteří dadí; však i daju má ve staré češtině zhusta smysl skonalý tvaru dám.

Verše: Aj prudkosť vyrazi — zanese pět séhóv u vojsku líčí válečný souboj obou vůdců, Záboje a Luděka na středokratech mezi vojsky a vůči bojovníkův.

124. prudkosť vyrazi Luděkem = prudkosť mrštila Luděkem z vojska proti Záboji.

Z četných vrahóv protiv Záboju;
I vyrazi Záboj,
Hořúcéma očima v Luděk měři:
Dub protiv dubu, zřéti ze všeho lesa.
Záboj hna protiv Luděku nade vše voje.
Luděk udeři silným mečem,
Přetě tře kóže v ščítě,
I udeři Záboj mřatem,
Otskoči hbitý Luděk;
V dřevo vrazi mřat,
I skoti se dřevo na voj,
I tře deset jich otide k otcem.
I zluti se Luděk:
Aj ty zhovadiřý,
Ty veliká potvoro hadóv,
Mečem se potýkaj se mnů!
I máše Záboj mečem,
Kus ščíta vrahu otrazi.
I tasi Luděk;
Meč se smeče po koženě ščítě.
I zapolesta se oba k ranám,
Ranami vše po sobě stesasta
I vše kořem zbrocesta krvjú,

131. Přetě = přetal, aor. Podobně jsou aoristy: vyrazi, měři, hna, udeři, otskoči, skoti se, otide. — tře a čtyře měly ve staré češtině dlouhé é nebo dlouhé í: tří, čtyří; akkusativy byly však krátké: tři, čtyři. Někdy rovnal se akk. nominativu jako zde: v tře prúdy, postavichu čtyře valné voje.

136. tře deset = třicet, vlastně tři deseti, jakoby řekl tři desítky, gen. tří deset, dat. třem desetem, lok. třech desetech, instr. třemi desety. Kromě těchto množných tvarů mělo staré deset (podle kost) ještě duál: nom. akk. deseti a desete, gen. lok. desetú, desatú, dat. a instr. desetma.

141. máše = máchnul, aorist slovesa máchnouti: máchnuch anebo mášech. Podobné aor.: tištěchu, smeče se, shluče, uleče (uleknouti) atd.

143. tasi Luděk = tal Luděk, ne vytasil meč, neboť měl Luděk meč od počátku souboje vytasený. Srovnej u Dalimila: královi hrdlo přetasi = přetal.

147. zbrocesta = zbrotili, zčervenili, potřísnili. Brotiti = mit Blut röthen, beflecken. Zbrocesta předpokládá zbroceti, zbrotěti vedle

I krvjú zbrocechu je mužé
Kořkoř jejú vezde v přelutej seči.
Słunce přejde poledne,
I ot poledne już na póř k večeru:
I váleno ješče, ni semo ni tamo ustúpeno,
I váleno zde i váleno tamo ot Sławoje.
Aj ty vraže, běs v tě!
Čemu ty našu krev piješi?
I chopi Záboj svój mřat,
I otskoči Luděk.
Napřeže mřat Záboj výš vz hóru
I vrže po vraze.
Letě mřat, rozskoči se ščít,
Za ščítem se rozskočista Luděkova prsy.
I uleče se duša těžka mřata,
I mřat i dušu vyrazi
I zanese pět séhóv u vojsku.

zbrotiti, jako se říká vedle haniti, haněti atd. Opakovací tvar byl by: zbráceti, jako má kotiti káceti. Infinitivu brotiti neumím doložiti.

152. ni semo ni tamo ustúpeno. Záporné ni, ani netrpí u sebe ještě záporného slovesa: ani sejí, ani žnú; ani oko vidělo, ani ucho slyšelo.

154. Aj ty vraže = zbojníče. — běs v tě = zlý duch v tebe (vstup). Běsové byli pohanským Slovanům zlí bozi; přijavše křesťanství nazývali běsem ďábla, zlého ducha. Ruské běs = ďábel.

162. uleče se duša = ulekla se duše, aor. jako chopi, otskoči, vrže, letě, rozskočista, vyrazi, zanese. — O duši myslili pohanští Čechové, že přebývá v prsou. Vyjdouc z těla poletovala prý po stromech, až se odebrala buď do navi buď v noc černou. Opouštějíc tělo duše brala na sebe podobu ptačí. Že předkové naši představovali si duši v podobě okřídlence, tomu nasvědčuje kromě několika míst Rukopisu kralodvorského také moravská píseň, v níž manžel pochovaný žádá, aby mu choť dala nový umrlčí šat na místě starého shnilého; žena tak učinila a „Jak se ten hrob otevřel, sivý holub vyletěl. Ta paní se ulekla, hned na kolena klekla. Nelekaj se paní má, šak to byla duše má.“ V jiné moravské písni čteme: Vylečěla duše z cěla, žaden něví, kaj lecěla. Sedla ona na hajíček, na ten zelený travníček.“

163. mlat zanesl pět sáhův do vojska duši Luděkovu, tak mocna byla rána Zábojova. — vojska = vojsko. Srbština zná jenom ženské vojska.

Strach vrahóm vyrazi z hrdí skřeky:
Radosť vzevzně z ust vojnóv Záboјevých
I zajiskři z radostnú zrakú.
Aj bratře!
Bozi ny vícestvjém dařichu,
Rozstupi se vás jeden hřuk v pravo i v levo,
Ze všech údolí semo svedte koně,
Koni řehci veškeп ten les.
Záboji bratře, ty udatý lve!
Neupúščej búřiť u vrahy!
Ajta otvrže Záboj ščít,
I v ruce mřatem i v druhej mečem,
Tako i v přéč proráže dráhy u vrazech.
I by úpěti vrahóm, i by ustúpati vrahóm.

165. z hrdl. Srovnej z osidl.

166. vze-vzně, vze-zněla, zavzněla. Vzněti je přesmyknuto z těžko vyslovitelného zvněti, odtud zvoniti. Často vynechává se buď první v: ze-vzně, buď druhé v: vze-zně. — vojnóv od vojen, vojna.

170. Rozstup se vás, imperativ, rozkaz stíhati nepřítele.

172. Koni řehci = koňmi řehtej, rozléhej se koňským ržáním, řehtáním. Sloves jako řehtati, řehtám i řehcu, má čeština mnoho: orám ořu, drápám drápu, dřímám dřímu, dýchám dýšu, mazám mažu, létám lécu, metám mecu, lokám loču, trestám trescu, rachotám i rachotím, rachocu atd.

173. udatý lve, vlastně údatý, mající velké, silné údy, odtud potom přenesené udatství, udatný.

174. Neupúščej. Užila by nynější čeština tohoto slovesa?

177. Tak (před sebou, jak šel) a potom také napříč prorážel dráhy v předěšeném vojsku nepřátelském. Komu by se místo toto jakož i hned předcházející (třicet jich odešlo k otcům) zdálo přílišnou hyperbolou, ten nech považí, že všecka poesie jest vášnivá řeč (Mommsen) a nech vzpomene mnohem větších přílišností a nemožností v národních písních slovanských. V moravské Bojovnici (Bartošova Anthologie) jela nejmladší dcera za otce na vojnu. „Jak do vojny přijela, třikrát vojsko objela. Jak ponajprem střelila, tři sta Turků zranila. Jak po druhé střelila, celý tábor zranila. Jak po třetí střelila, všecky Turky zahnala.“ Pomlčíme o nadlidských činech ruských bohatýrův.

178. I bylo úpěti, křičeti, naříkati vrahům. První osoba přít. jest upěju. Kromě slovesa měla stará čeština jména up (křik) a vep (nářek). Jiní berou tu upěti za utíkati, spěti, spěchati.

Třas je hnáše z bojišče,
Strach z hrdí jich vyráže skřeky.
Koni řehce vešken les.
Vz hóru na koně!
S koni za vrahy přese vše vřasti!
Rúčí koně neste v patách za nimi našu krutosť!
I vskočichu hřuci vz rúčé koně,
I skok na skok po vrazech se hnachu,
Ránu na ránu soptichu krutú krutosť.
I míjechu rovně,
I hory i lesi v pravo i v levo,
Vše ubíha v zad.
Hučé divá řeka,
Vlna za vlnú se valé,
Hučechu vši voji,
Skok na skok vše se hnáše přes búřúcú řeku.
Vody uchvátichu mnostvjé cuzích,
I přenesechu své zvěsty na druhý břeh.
I po krajinách vezde v šíř i v šíř
Lutý ostřéž rozepě svoje křédle svoje dlúze,

179. Třas jest buď synonymum slova strach anebo zosobněný strach. Tak vyrazil s Čestmírem Třas ze stínův lesních. Stará čeština užívá obou slov vedle sebe. V písni Mojžíšově (při žaltáři klementinském) čteme: moci krále Moab obdržal třas (v nových biblích: silné Moábské podejme strach) a ve verši hned násl. strach, právě jako v naší básni.

180. který pád mohl by se položiti na místě genitivu jich?

181. Vykonání rozkazu oznamuje se týmiž slovy, jimiž byl dán rozkaz.

183. přese vše vlasti, bez pochyby až na hranice k šedým horám.

187. Rovně od nominativu rovňa anebo roveň.

196. své zvěsty = své známé. Zvěst, a, o jest staré příčestí slovesa vjésti (věděti): to jest řeč zvěsta (známa), jest všady zvěsto, stezky sú mu zvěsty.

197. Jako ostříž létá za ptactvem, tak Zábojovo vojsko hnalo se po nepřátelích.

198. rozepě svoje křédle = rozepjal svoje křídla, aor. Duál byl by: svoji křídle svoji dlúze. Herm. Jireček zpozoroval, že verše: voji rozehnali se v šíř, všude po vlastech hnali po vrazích, protrhují osnovu faktického běhu věcí. Vojska česká stíhají nepřítele poraženého a to hned

Bystro léta za ptactvem:
Zábojevi voji rozehnachu se v šíř,
Vezde po vlastech hnachu luto po vrazech,
Vezde srážechu je i stúpachu koni.
Nocú pod lunú za nimi luto,
Dnem pod sluncem za nimi luto
I opěty temnú nocú,
I po noci šedým jutrem.
Hučé divá řeka,
Vlna za vlnú se valé,
I hučechu vši voji,
Skok na skok vše se hnáše přes búřúcú řeku.
Vody uchvátichu mnostvjé cuzích
I přenesechu své zvěsty na druhý břeh.
Tamo k šedým horám!
Tamo dobúří naše pomsta.
Aj Záboji bratře,
Již nám nedaleko hory,
A již hlúček vrahóv,
I ti žalostivo prosé.

z bojiště u šerého vrchu rovinami, přes rozbouřenou řeku k šedým horám, odkudž se vrátí nazpět „vyhubit vše Králevo.“ Jestliže ale voje Zábojovy hned po onom přechodu přes řeku „v šíř se rozehnachu,“ a „vezde po vlastech“ po vrazích se hnali, nestíhali nepřítele spolu s voji Slavojovými až „k šedým horám,“ a přece se ve zpěvu určitě praví, že voje pohromadě za nepřítelem se hnaly. Zástupy Zábojovy mohly se rozejíti po vlastech k vyhubení pozůstalých ještě cizincův po kraji teprve tehda, když hlavní sbor nepřátel byl zahnán k horám pomezním a zničen až na malý „hlúček.“ Proto navrhuje následující opravu textu: I vskočichu hluci vz rúčé koně, i skok na skok po vrazech se hnachu, ránu na ránu soptichu krutú krutosť. Nocú pod lunú za nimi luto, dnem pod sluncem za nimi luto, i opěty temnú nocú, i po noci šedým jutrem. I míjechu rovně atd. až přenesechu své zvěsty na druhý břeh. Tamo k šedým horám! Tamo dobúří naše pomsta! Aj Záboji bratře, již nám nedaleko hory, a již hlúček vrahóv, i ti žalostivo prosé. Vratno krajinú! Tudy ty, jáz tudy vyhubit vše Králevo. I po krajinách vezde v šíř i v šíř atd. vezdě srážechu je i stúpachu koni. Vítr búří přes vlasti, vojsky búřé přes vlasti atd. až do konce,

Vratno krajinú,
Tudy ty, jáz tudy, vyhubit vše Královo!
Vjétr búří přes vlasti,
Vojsky búřé přes vlasti;
V pravo i v levo, vezde širú siłú vojsky
V radostném hłuce.
Aj bratře, aj šerý vrch!
Bozi ny tamo vícestvjém dařili!
Tamo i vele duš těká semo tamo po dřevech.
Jich bojé se ptactvo i plachý zvěř,
Jedno sovy nebojá se.
Tamo k vrchu pohřebat mrch,
I dat pokrm bohovóm,
I tamo bohóm spásám dat mnostvjé obětí,
A jim hłásat miłých słov,
I jim oružé pobitých vrahóv!

221. Jako vítr bouří, tak bouří vojsko. Vítězné vojsko vrací se k šerému vrchu, kde porazilo nepřítele a odkud ho stíhati počalo. Na tomto bojišti obětují vítězové bohům a pochovávají mrtvoly padlých nepřátel.

226. Bozi nás dařili, před tím: bozi nás dařichu. Tak ustupoval aorist znenáhla minulému příčestí, až mu ustoupil docela.

227. vele duš = mnoho duší, polsky posud wiele, pak ve složeninách veleslavný atd. Duše padlých nepřátel těkaly v podobě zlých ptákův po stromech tak dlouho, až byla těla pohřbena anebo spálena. Zlých ptákův bojí se dobré ptactvo i zvěř, jenom sovy nebojí se jich, jsouce jim podobny. — Zvěř jest ve staré češtině rodu mužského jako posud v ruštině.

230. pohřebat, dat, hlásat jsou supina a mají u sebe genitivy (také pokrm m. pokrmóv, srov. krmě, a mnostvjé, oružé mohou býti genitivy). Záhy pojilo se supinum také s akkusativem: vyhubit vše Královo. — Mrcha znamená také lidskou mrtvolu: Na této púšči lehnú mrchy naše (Israelitův, překlad písma sv.)

231. bohovóm = bohům. Přípona ovóm jest dosti řídká: Tatarovóm, dědovóm (v rukopise 14. stol.)

232. bóh spása = bůh spasitel, ochránce.

234. oružé = zbraň jako ruské oružije. Oruďé (rusky orudije) jest náčiní, nástroj.

II. Čestmír a Vlaslav.

Zpěv Čestmír a Vlaslav čili O vítězství nad Vlaslavem opěvuje rozhodný boj mezi vojskem knížete Žateckého Vlaslava a vojskem knížete Pražského Neklana. Rozhodná bitva tato, v níž padl Žatecký kníže Vlaslav, stala se na poli řečeném Tursko, ležícím mezi Budčem a Levým Hradcem nedaleko Prahy.

Vlastislav či Vlaslav držel knížectví Lucké (Žatecko) skládající se z pěti krajin. Pátá z těchto krajin, ležící uprostřed ostatních nad řekou Ohří, slula Lúka od hojnosti luk. Krajina Lucká měla dávno před tím než povstal hrad Žatec, obyvatelstvo nazvané podle kraje Lučané. Knížete Lučanův Vlaslava líčí Kosmas jako muže válečného a důvtipného, kterýž, jak se zdá, nakloněn byl obyčejům německým. Tak dal prý se povznésti na štít a stoje na něm mluvil k lidu. Proti Čechům, to jest proti plemenu slovanskému osedlému vůkol Prahy, Vlastislav zdvihl několikkráte vojnu a vždy nad nimi zvítězil. Vtrhnul nejednou do krajiny jejich, pohubil ji ohněm i mečem a odnesl odtud kořisť.

Vlastislav umínil si zmocniti se knížectví Pražského. Po několika vpádech podnikl konečně hlavní výpravu proti knížeti Pražskému Neklanovi. Znamenaje však, že dvě mocné župy, Bělina a Litoměřice, přejí Čechům, vystavěl na jich rozhraní hrad Vlastislav a obsadil jej svým lidem, aby krajiny tyto nemohly pomáhati Čechům. Potom získal některé vojevody poslouchající posud knížat Pražských; zejména připomíná náš rukopis takového nevěrníka jménem Kruvoje, jenž slíbil napřed Neklanu víru a podal mu věrnou ruku, potom však přidav se ku Vlastislavu uváděl bídu na lid Neklanův.

Četné vojsko Vlastislavovo vtrhlo již hluboko do krajiny Pražské; již se valil dým po dědinách a slyšeti bylo žalostivé hlasy týraného lidu; Kruvoj odehnal stáda, pohubil statky a zajal vojevodu Vojmíra s dcerou. Obyvatelstvo bylo již tak

stísněno, že se utíkalo na nevelikÝ hrad Levý Hradec, hledajíc na něm spásy.

Kníže Neklan ocitnul se ve stavu téměř zoufalém. I zavolal udatného Čestmíra a radil se s ním, nebylo-li by lépe postoupiti Lučanům něčeho nežli s nimi bojovati. Čestmír však doléhal na obranu válečnou a sám se nabídnul vésti vojsko.

V tomto okamžení počíná zpěv o Čestmíru a Vlaslavu: Neklan kázal vstáti k vojně proti Vlaslavu. Vojsko Čestmírovo vytáhlo ze sídla Neklanova, Vyšehradu nebo Prahy záhy před sluncem a táhlo celý den, „i po slunci tamo k pachrbu.“ V noci odpočinuli, aby ráno udeřili napřed na hrad Kruvojův na skále, v němž vězil Vojmíra. Ráno táhly voje údolím mezi horami ku hradu. Hnali naň útokem; zoufale bránil se Kruvoj. Ale hrad dobyt, Vojmír vysvobozen a Kruvoj stat na skále. Odtud spěchal Čestmír, aby se k poledni srazil s vojskem Vlaslavovým. Pražané stáli tak, že je viděl Vlaslav shora, a že bylo Pražanův méně, užil Čestmír lsti a kázal vojsku svému obejíti devětkráte vrch, aby se Vlaslavovi zdálo, že jest jich více. Potom vyrazil Čestmír proti Vlaslavu a srazil ho dolů. Smrt Vlaslavova rozhodla vítězství Pražanův.

Báseň naše nedokládá, že také hrdinský Čestmír umřel na rány, které toho dne utrpěl. Knížectví Lucké dobyto a ku Pražskému opět připojeno. Děj tento kladou do první polovice 9. století.

Vypravování Dalimilovo otištěno jest v Jirečkově staročeské Anthologii (3. vydání).

Nekŕan káže vstáti k vojně,
Káže kněžecémi sŀovy protiv Vlasŀavu.
Vstachu voje, vstachu k vojně,
Vstachu na kněžecé sŀova protiv Vlasŀavu.
Holedbáše se Vlasŀav kněz vícestvjém nad Nekŕanem,
Nad sŀavným knězem;

5. Holedbati se čím, chlubiti se, chvastati se. Sr. ruské golydba = chudá pýcha.

Púščáše meč i oheň v krajiny Nekľaniny,
I hľásáše nad hrabivými meči svojich vojnóv
pohaněňé Nekľanu.
V boj Ctmíře vedi mé sbory!
Hadlivě ny pozývá nadutý Vľasľav.
I vsta Ctmír i vzradova se,
Radostně sně svój ščít črn dvú zubrú,
I sně se ščítem i mľat i nepronikavý helm.
Pode vše drva vložé oběti bohóm.
Bujno zvoľáše Ctmír na voje,
V skoře voje v řady idú.
I tažechu před sľuncem záhe,
I tažechu přes ves deň i po sľunci tamo k pachrbu.
Ajta se valé dým po dědinách,
I po dědinách stenáňé žaľostivých hľasóv.
Kto sežže dědiny?
I kto rozpľaka vaše hľasy?
Kto? Vľasľav?
Posledňé budi jeho vrastvo!
Pomstu i pahubu voji moji naň nesú.
Otvecechu vojevodě Ctmíru:
Kruvoj, Kruvoj škaredý otehnáše stáda
I sděše hoře v dědinách ohněm i mečem.

10. „Vlaslav hlásal pohanění Neklanovi, stoje při tom, aby snáze slyšán i viděn byl, nad svými vojíny, kteří meče své vytasili.“ Mašek. Stál nejspíše na štítě nad vojskem, tedy také nad hrabivými (loupeživými) meči svých vojínův.

11. Ctmír jest skrácené Čestmír. — vedi = veď, starý imperativ.

12. hadlivě ny pozývá = potupně nás volá, vyzývá. Latinské culpare haniti, tupiti, přeloženo jest v Katonových průpovědech slovem haditi.

13. Sně = sňal, aorist: sněch, sně. — ščít dvú zubrú, dvou zubřích kožích, ze dvou zubrovic. Tak čte Brandl místo nesrozumitelných v ruk. slov: dvú zubú.

21. Kdo spálil (sežehl) dědiny, statky?

24. Poslední budiž jeho nepřátelství.

25. pahuba = pohubení, záhuba. Sr. parob.

28. sděše = učinil, od slovesa sděju, aorist sděch, sdě; imperf. sdějéch sděch, sděše.

Vše če plzno bjéše, potře jeho zloba krutá,
I zaje vojevodu nám.
I zazli se Ctmír na Kruvoj,
Z širokú prsú zloba se mu rozevře
Po všech po údech.
Vojni! — vece —
Zjutra záhe rozpálímy krutost všu;
Pohovte zemdleným údóm!
Stojá hory v pravo,
Stojá hory v levo,
Na jich vrcholi na vysokej
Zírá jasné sluneczko.
Horami zde otsud,
Horami tam ottud tahú voje,
Bitvu v sobě nesú.
Aj tamo k hradu, k hradu na skále,
Tamo kde Kruvoj vězí Vojmír i jeho lepú dceř,
Jež zaje v hustě lese tamo pod šedú skalú,
I pohaně Nekłan kněz.
Kruvoj Nekłanu oběce vjéru i podáše věrnú ruku:
Obak hłasem tém i rukú tú uvádéše bjédu
na lud.
Aj vzhóru k vyšňu hradu,
Aj k hradu voji tecte!

29. plzno = užitečno, k užitku. Sr. plzeň = užitek. — potře, zaje (zajal) jsou aoristy. Vojevodu Vojmíra.

32. S tímto názorným obrazem srovnej: Žluč se Chrudoši rozlila po utrobě.

39. Na vysokém vrchu hor zírá vycházející slunko. Vrchol bylo rodu ženského. Nom. akk. dvojný byl by: vysocej vrcholi.

45. Dci, dcera skloňuje se ve staré češtině: akk. dceř, gen. dceře, dat. lok. dceři, instr. dceří. Podobně jde máti.

48. oběceti, oběcati = slíbiti. V Alex. jest oběcávati slibovati.

49. Obak = přece.

50. vyšeň, šňa, šně; složený tvar vyšní = vysoký, na hoře. Veliká Morava Svatoplukova nazývána také Vyšní (horní) Moravou. — téci = laufen, rennen.

I zaměšichu se voji
I hrnuchu se k hradu
Po slovech udatna Ctmíra
Jako ledovití mraci.
Pokrychu se přední štít na štít,
Zadní zapjérachu se na kopjé
I v drva v přéč zasazená za drva.
I výš nad vršinú lesa drnkachu meči jich u hrad,
Běsnichu protiv mečem z hrada tesajúcém.
Řváše na hradě Kruvoj řváňém býka,

Episoda dobývání hradu Kruvojova (v. 52—86) náleží k nejtemnějším místům R. Kr. Podle slov: pokryli se přední štít na štít zdá se, že Pražané teprve ztékají lesnaté návrší, na němž hrad stojí, ale v tom drnkají už meče jejich nad vršinou lesa do hradu. Jinou nesnázi činí vykladači patero řad mužův stojících jedni na druhých. Z několika výkladů, jež se mi nahodily, dávám přednost výkladu prof. Frant. Višňáka: „Když se nepodařilo přednímu voji Čestmírovu vzíti hrad prvním útokem, poněvadž meč Kruvojův „padáše v Pražany jako drvo se skály," rozdělil Čestmír vojsko ve dva proudy, aby z předu i ze zadu útokem hnal na hrad. Vzadu, kde skála byla nejvyšší a Kruvoj nejméně útoku se nadál, přiklonili dřeva vysoká ku hradbě, aby měli ochrannou střechu proti střelám a kladám nepřátelským. Pod touto střechou „s předa," u samé skály postavili se vždy dva a dva muži plecema (zády) k sobě, bokem ku skále, která jim byla oporou. Na ramena vložili klády a svázali je na dél i na příč houžvemi, aby se s ramen nesmekaly. Na tyto spjaté klády (příčnými houžvemi ležatým řebříkům podobné) vystoupili druzí a ze svých kopí spjatých houžvemi podobné řebříky utvořili. Rovněž třetí a čtvrtí, čímž zbudováno takořka lešení pro řad pátý, jenž zpod střechy ochranné se prodrav přes hradbu do hradu se hrnul. Že takový manévr je možný přesvědčiti se lze i v tělocvičnách. Poněvadž mezi tím z předu kruto bojováno, nemohli hajitelé hradu, bez toho ani nečetní, poslati do zadu takovou sílu, aby manévr pod skalou překazila."

52. zaměšichu se voji = zamíchalo se vojsko, hnulo se. Jireček srovnává toto slovo s pol. mięšać a překládá rozlítiti se, pobouřiti se.

57. zapjérachu se = opírali se o kopí a o stromy, které byly příč položeny za stromy stojící.

60. tesajúcém. Slovesa jako tesati, tešu tesaju, orati, oru oraju mají sice pravidelná příčestí teša teše, oře oře, ale častěji užívá se tu příčestí od prodlouženého tesaju: tesajúc, orajúc.

61. řváním býka. Očekávali bychom spíše řváním býčím jako pláčem holubiným.

Řváše chrabrosť v svoje ludi,
I meč jeho padáše v Pražany jako drvo se skáły:
A (jako) po horách mnoho silných dubóv:
Tako ke hradu se shľuče Nekľanových vojnóv.
Vele Ctmír s zad udeřiti na hrad,
Vele s předa přeskočiti hradbu.
Ajta drva vysokorostľá v hustotě pod skaľú
Přikľonichu k pevnej hradbě,
Po drvech by se váleły kľády nad hľavami vojem.
Aj pod nimi s předa postavi se silných muž k mužu,
Sje týkachu druh druha širokýma plecema.
Drva vľožichu na rámě,
Přéč i v dél je spevnichu úžemi.
I podstavichu sebe dle dřevce.
I vzskočichu muži na sje drva,
Rozľožichu kopjé po ramenú,
Spěchu úžemi.
Vzskoči řad třetích na vteré,
Čtvrtých na třeté,
I pátých až k vrchu ku hradovu,
Skad hořechu meče,

65. shluče se = shluklo se, aorist.

66. Vele = velel, aorist.

72. Sje týkachu. Tito dotýkali jeden druhého širokýma plecema. Plece (neutr.) die Schulter: na pleci (plecích) nositi; ukázati plece komu, den Rücken kehren. — Sje od staré náměstky: sjen (ten), sja, sje. Množné číslo muž. rodu skloňuje Miklošič takto: Nom. si, akk. sje, gen. lok. sich, dat. sim, instr. simi. V jižních Čechách říká se posud: po su dobu, po sou dobu. Sje je tedy akk. za nom. jako duby místo dubi. Jiní čtou: Týkali se druh druha.

73. Stromy vložili na rameno. Očekáváme duál: na rameni, jako níže: rozložili kopí po ramenou.

74. úže, houž, houžev die Wiede, ein gewundenes Reis. Staroslovenské uže (vázati) jest provaz.

75. Podstavili (pod stromy) dřevce vedle sebe. Dřevce = die Lanze, der Lanzenschaft.

78. Spěchu = spjali, aor. slovesa sepnu: spěch, spě.

81. vrch hradu čili vrch hradův, hradový.

Skad sipěchu střely,
Skad se řútichu búřécé kłády.
Aj prúd Pražan jarno přese zdi teče,
Zachváti všu síłu v tvrdě hradě.
Vstup Vojmíře, vstup s miłú svú dcerú,
Pokroč z věže ven vz rané błaho tamo na skáłu;
Na skále uzřéš krváceti Kruvoj pod sekyrú mestnú.
Vznide Vojmír v błahodějné jutro,
Vznide se svú dcerú lepotvornú,
I zře krváceti vrah svój Kruvoj.
I posła Ctmír kořisť vratno ludem,
S kořistú vrace se lepá děva.
I chtéše Vojmír oběť vzdáti bohóm
V sjemže mjéstě, v sjemže kroce słunce.
Vz hóru Vojmíře! vece mu Ctimír,
Naši kroci chvátajú vícezit nad Vłasłavem.
Prodli v służbě bohóm.
Bozi chtějú stepati Vłasłav.
Kehdy słunce dokročí poledne,
Jesť nám dokročiti na sje mjésto,

85. jarno. Ruské jarosť = Wut, Grimm, jaro = wütend. Staroslovenské jar = prudký, horlivý, hněvivý. Tedy jarno prudce. Sr. také: tur jarý, jarota.

89. sekyra msty, mestná.

90. vznide vz-ide vzešel, vyšel vzhůru.

93. vratno = nazpět, nazpátek. Ruština má jenom složeniny obratno a voz-vratno.

95. oběť vzdáti, podobně díky vzdáti. Jinde čteme: oběť obětovati, oběť činiti.

96. Na témž místě, kde byl, t. na skále, v témže kroku slunce, v touž chvíli. Den dělí se tu na kroky slunce, asi naše hodiny.

99. Prodli (počkej) sloužiti bohům, radí Čestmír nábožnému Vojmírovi, neboť musíme na bezbožného Vlaslava. Když Vojmír omlouvá se bohům, že jim nepálí ještě toho dne oběť za své vysvobození, navrhuje Čestmír, aby jel napřed ku skále bohům milé, a tam obětoval; za nedlouho dojde tam také jeho vojsko a pokoří se bohům. Potom dorazilo vojsko Čestmírovo k poledni na rovinu (Turské pole), kde je očekával bojovný kníže Lučanův.

Kde vícestvjé hľas vojsk našich vzhľásá.
Vet ti zbraně vraha tvého, pojdi!
Vzradova se Vojmír velevele,
Vzvoľa s skáły hľasem v lese hľučným,
Z mocna hrdľa voľa k bohóm tako,
I vztřasú se drva šira lesa:
Nezjařte (se) bozi svému sľuze,
Ež nepálí oběť v dnešňém sľunci!
Dľužna oběť bohóm, vece Čestmír,
A nyňé nám na vrahy pospěti.
Nyňé vsedni ty na rúčé koně,
Proletni lesy jeleňém skokem
Tamo v dúbravu;
Tam s cesty skáľa bohóm zmilená,
Na jejé vrše obětuj bohóm,
Bohóm svým spásám,
Za vícestvjé v zadech, za vícestvjé v předě.
Neže se poznaje, že sľunce pokročí na tvrdosti nebes,
Stúpíš tamo na mjésto;
A neže sľunce postúpí vterým krokem
I krokem třetém nad vršiny lesné,

104. Vet ti = vot těbě, říká Rus každý okamžik, vezmi, tu máš. Srovnej franc. voilà = viz tu, tu je, tu máš.

106. Hlas lesem se rozléhající.

108. Jest vztřasú aorist či přítomný čas? Slabý (obyčejný) aorist slovesa třésti jest třasechu, později třesechu.

109. Nezjařte se svému sluze = nerozhněvejte se na svého sluhu, nezlobte se. Ruské jarit sa = in Wut geraten, wütend werden.

110. Ež původně vztažná náměstka ježe, odtud jež, ež a nyní že. — Nepálí oběť. Záporná slovesa nepojí se vždy s genitivem. Ostatně viz Bartošovu skladbu, str. 39.

112. A nyňé = ale nyní. Za nynější spojku a má Lib. S. všude i.

119. Za vítězství nad Kruvojem a za vítězství, které obdržíme zajisté nad Vlaslavem, neboť bozi ho chtějí stepati.

120. Nyní řekli bychom: Co nevidět dojdeš tam. — tvrdosť nebes = obloha, sr. lat. firmamentum, německé Feste, Firmament, ruské tverď = obloha. Také Homér nazývá oblohu kovovou.

Dojdú i voje tamo, kde oběť tvoje pověje v sĺúpech dýmu,
I pokoří se vše vojska tudy jdúce.
I vsede Vojmír na rúčé koně,
Proletě lesy jeleněm skokem
Tamo v dúbravu na dráhu k skále;
Na vrše skáły zaněti oběť
Bohóm svým spásám
Za vícestvjé v zadech, za vícestvjé v předě.
Jim obětova kravicu bujnú,
Srsť črvená po ňé se lskňéše;
Jałóvku sju kúpi ot pastuchy
V úvale tam u vysokej trávě,
Dada za ňu kóň i s uzdú.
Pĺápołáše oběť,
I blížíše se voj k úvału,
Iz úvała vz hóru v dúbravu.
Voji, ozvučeni hłukem,
Jdú po jednom, oružé nesúce.
Prokní jda koł oběti bohóm słávu hłásáše,
I zacházeje zezvuče nemeškáše.
I kehdy docházéše posleda vojev,

124. dýmu. Všude jinde má jednotný genitiv a: štíta, pracha. Proto táže se Šafařík: zde dýmu snad dativ?

125. vojska jdúci bylo by jednotné číslo; jdúce jest plural (mužský, ž. i stř.) ku hromadnému vojska dobře se hodící.

126. vsede = vsedl, aorist: vsedech, vsede. Dále jsou aoristy: proletě, zaněti (zanítil), obětova, kúpi.

133. lskňéše= leskla, imperf. slovesa lsknouti, lskňéch, lskňéše.

134. Jałóvku sju = jałůvku tuto; sju od staré náměstky sjen, sja, sje. Ženské sja (tato) skloňuje se: akk. sju, gen. dat. lok. sjej, instr. sjú.

143. Zacházeje nemeškal (neopominul) vojín vzezvučeti bez pochyby zbraní bohům na poctu. Stará čeština měla mnohé vazby participiální nyní neobvyklé; tak spojuje se záporné nepřestati s příčestím: Jidáš cestuje nepřesta (cestovati nepřestal), plačíc nepřestává, zvířata nepřestaněchu volajíc, dobře činíce neustávejme, v trúby hlučíc nepřestachu.

144. posleda vojev der Nachtrab, die Nachhut.

Vzskoči Vojmír na svój rúčí komoň,
Tučné kýty i plece nałoži šesti jezdcem za voji.
I jdéše vojska všemi kroky słunce
Až pod poledňé słunce;
Tamo na rovni očekáváše je vojevný Vłasłav.
Ot lesa k lesu stáše jeho síła,
Síła stáše pětkrát věčšé Pražan;
Jako z mračen z ňéj vznikáše jeket,
Láňé psóv přemnoha mnostvjé.
Trudno nám váleti s těmi vrahy,
Kyj palicu máło kdy zadrží.
Tako Vojmír. Na čeže Ctmír vece:
Věhłasno to v súkromí młuviti,
Věhłasno se hotovati na vše. —
Čemu čeło protiv skále vzpřéci?

145. komoň = kůň: Rank překládá: Ross, Ritterpferd. Odtud komonničí Reiter, Ritter; komonstvo die Pferde, das Gefolge, družina.

146. Kýty a plece se tedy neobětovaly, nýbrž vojsko vzalo je s sebou ku své potřebě.

149. Ve vydáních R. Kr. čte se všude: vojivný, což považuji za tvar nemožný, neboť z vojevati lze odvoditi jenom vojevný, z bojovati bojovný. Slovesa vojiti nebylo, a kdyby bylo, vzniklo by z něho spíše vojivý jako strojivý, tvořivý atd. Také fotografie R. Kr. nepříčí se čtení vojevný.

152. jeket, nyní jekot, das Geräusch, Gebrause. Podobně čteme: tluket, blsket, drnket, siket, rachet.

153. Z vojska Vlaslavova vznikalo (vycházelo) štěkání (lání) přemnohého množství psův. Dalimil o tom píše: Vlaslav kázal na boj vše psy vésti a vše ptáky s sebou nésti, aby je lidmi krmili, když by Pražany vše zbili.

154. Těžko bojovati proti přesile, proti nepříteli pětkrát četnějšímu, namítá Vojmír, čelem skálu neprorazíš. Proto užijeme válečné lsti, odpovídá Čestmír, obejdeme devětkrát horu a poděsíme nepřítele svým zdánlivým velikým číslem a potom klopotným útokem.

156. Za nynější co má stará čeština če: če mútíši vodu, če řekne máti, niče (nic) neby prosto, odtud také složeniny zač = za če, proč, začež, pročež. Vedle če říkalo se také čso, z něhož nynější co vzniklo.

158. Do které třídy sloves náleží hotovati?

159. přahu, přéci jde podle peku, péci. Odtud napřahu, napřáhnu, zapřáhnu atd.

Liška obľúdí tur jarohľavý.
Zde ny viděti Vľasľavu s hory:
Rúče doľóv koľkoľ vrcha sjeho,
By vzad byli, kto u předě běchu:
Opač chody tako doľem hory.
A sje sděše Vojmír i sděše Ctmír;
I hrnu se vojska koľkoľ hory,
I hrnu se vojska devětikrát.
Tako vrahóm vzmnožichu svá čísľa,
Tako vrahóm vzmnožichu jich strachy.
Rozstúpichu se po nižňém chvrastí,
By se lsknuľa braň jich v zrace vrahóm;
I by leskem naplněma hora.
Nalit vyrazi Ctmír se zástupem,
Zástup sjen bě čtyřé hľukóv četný;
S ňém ze stěnóv lesňéch vyrazi Třas,
Třas osede četné voje vrahóm:
V zad! v zad! — Strach i jim by ze vša lesa;
Rozprnú se řady semo tamo.

164. opáčiti, nyní obyčejně opakovati.

165. sděše, imperf. slovesa sděti, učiniti: sděch, sděše; sděchom, sděchu. Nestažené imperf. jest: dějech, dějéše; dějechom, dějechu.

170. nižní chvrastí = nízké chrastí, das Gesträuch, Gestrüppe.

172. naplněm = naplněn. Trpné příčestí přítomné bylo by naplnim.

173. Nalit i nalet, flugs, jako na chvat, nakvap, naspěch.

174. čtyřé hľukóv četný. Tu očekáváme čtyř hlukův jako genitiv míry ku přídavnému četný. Srovnej: jeskyň dlouhá čtyř krokův, koryto hluboké dlani. Neobyčejný genitiv čtyří, utvořený podle tří, hostí, kostí, není osamělý. V ráji duše našel Gebauer ještě tento příklad: Ze čtyří korábóv jeden ku převozu příde. Více příkl. v Půhonech Brandlových.

176. Třas (zosobněný strach) osedl voje. Osede jest aorist: osedech, osede.

177. Genitiv ze vša lesa, místo ze všeho lesa, nazývá Miklošič neslýchaným. Čelakovský uvádí také dativ podle jmenného sklonění: ke všu sboru, a Šafařík zmiňuje se o substantivném sklonění náměstky této (Počátkové staroč. mluvnice).

178. Rozprnouti se = rozprchnouti se.

Vojmír vnoči na ně chrabrú rukú,
I zastúpi úval na vzchod na pól,
V bok se stavi protivo Vlasťavu.
Aj, řičé les řváňém iz úvała,
Jak by hory s horami válely
I vše drva v sebe rozťámały.
I vyskoči Vlasťav proti Ctmíru,
I vyrazi Ctmír proti Vlasťavu
V lutú seč; ranú opět ranú
Srazi Vlaslav dołóv.
Vlasťav strašno po zemi se koti,
I v bok i v zad, vstáti nemožéše:
Mořena jej šipáše v noc črnu.
Kypjéše krev ze silna Vlasťava,
Po zelené trávě v syrú zemju teče;
Aj a vyjde duša z řvúcej huby,
Vyletě na drvo a po drvech
Semo tamo, doniž mrtev nežžen.

179. Vnočiti (faktitivum z vniku) = vraziti na koho. Vše v Tatary vnoči. Pes k němu vnoči. — Vojmír dorazil na prchající nepřátely a zastoupil jim polovici úvalu. Půl vzchod, polovýchod jako půlden, půlnoc atd. Jiní vykládají: zastoupil úval na polo k východu slunce.

189. Kotiti se překládá Rank umfallen, stürzen. Stačí tu tento překlad?

191. Mořena jej šípala (metala, vrhala) v noc černou podsvětí. Šipěti (střelou) koho čte se častěji v Let. Troj. Šípati může býti přetvora známého šibati, ba Rank má zrovna: šípati koho, schwippen, peitschen. Srov. také v Jirečkově Nákresu: šinu (šípnu, šoupnu). Jiní čtou toto místo: Mořena jej sýpáše (sipáše) v noc črnu a překládají: uspávala. Tomu staví se na odpor trojí věc: 1. Slovanština má sice slovesa usypat, uspat, usypit, ale sotva se najde sypati ku spáti. 2. Mořena t. j. smrť jest v nár. poesii ukrutná, usmrcuje lidi násilně, buď je dávíc buď střelami bodajíc, nikdy však jich neuspává. 3. Uspati koho v sen má dobrý smysl, uspati koho ve tmu lze však sotva říci. Srovnej článek Brandlův o Moraně v Časopise Matice mor., 1876, str. 59—64.

193. v syrú zemju = ve vlhkou zemi. Mať syra zemla = matka vlhká země čteme zhusta v národních písních ruských. Také v Jelenu pije syrá země vřelou krev.

196. doniž nežžen. Dokud mrtvola nebyla pohřbena anebo spálena, neměla duše pokoje, nýbrž těkala v podobě ptačí po stromech. Doniž, vlastně do níž (doby), do kteréž doby, dokud.

Uleku se u Vlasława súcí,
Upěchu vz hóru na stráň otsud
Skryto před Ctmírovým videm,
Před Ctmírem Vlasťavobojcem.
Zevzni vícestvjé k Nekťanu radostnu uchu,
I zrači se kořisť Nekťanovu radostnu oku.

197. Uleku se = ulekli se, silný aor. — Upěchu aor. slovesa upěti, nyní spěti, spíchati. Lučané utíkali vzhůru na stráň, neboť údolí bylo zastoupeno.

200. Vlaslavobojce byl ten, kdo zabil Vlaslava. Srovnej mužebojce, nyní vrah.

201. Zevzni = zevznělo, vlastně vze-vznělo, aor. slovesa zevzniti; od zevzněti jest aor. zevzně. — k Neklanu radostnu uchu = k Neklana radostnému uchu. Takových attrakcí je ve staré češtině mnoho; ba podnes mluvíme-li anebo píšeme-li zběžněji, dopouštíme se snadno podobných spodobenin. Na místě: k svatého Pankráce hrobu šli čteme ve staré památce: k svatému Pankráci hrobu šli. Na Moravě říkají z pravidla: před sluncem východem, před koncem listopadem. Také vazbu rukou dáním nelze vyložiti jinak nežli attrakcí ze slov: ruky dáním. Jireček pomáhá si adjektivem Neklaň a čte: k Neklaňu uchu = k Neklanovu uchu.

III. Jelen.

Z pohanské doby pochází také tato tklivá elegie na smrť jinocha, jenž padl úskokem nepřítele a jehož oplakávají netoliko vše děvy, než i zvěř a ptactvo všeho lesa.

Běháše jelen po horách, po vlasti,
Poskakova po horách, po dolinách,
Krásna parohy nosi;
Krásnýma parohoma hustý les proráže,
Po lese skákáše hbitými nohami.
Ajta junoše po horách chodíva,
Dolinami chodíva v luté boje;
Hrdú braň na sobě nosíva,
Braňú mocnú rozráže vrahóv shľuky.
Neňé již junoše v horách!
Podskoči naň zde lstivo lutý vrah,
Zaměši zraky zlobú zapolena,
Udeři těžným mľatem v prsi,
Zevzněchu mutno žaľostní lesi;
Vyrazi z junoše dušu, dušicu.
Sje vyletě pěkným táhľým hrdľem,
Z hrdľa krásnýma rtoma.

Jelen počíná parallelismem, obraz (jelen) i věc (jinoch) klade se vedle sebe ve větách souřadných.

1. po vlasti = po krajině, snad po své krajině, po svém okresu. Tato slova zdají se býti pozdějším přídavkem.

9. rozráže vrahóv. Lze také čísti vrahóm.

10. Junoša skloňuje se podle zemja, na př. gen. junoše, lok. junoši. Podobně velmoža, vódca, súdca, správca, obránca, stráža, strážca, škódca, tvórca, zrádca, mužebojca, popravca atd.

12. Zamísil, zakalil zraky zlobou (hněvem) zapálené.

13. Prś (s původně měkké) jde podle host, hosti: gen. tvých prsí, instr. prsmi, akk. prsi. O kmenech prs, prso byla již zmínka.

16. Sje vyletě = tato vyletěla. Sje přehláseno ze staršího sja: sja, akk. sju. gen. dat. lok. sjej, instr. sjú.

Aj tu ležé,
Tepłá krev za dušicú teče za otletłú,
Syrá země vřełú krev pije:
I by v každej děvě po žalním srdečce.
Ležé junoše v chładnej zemi,
Na junoši roste dúbec dub,
Rozkłádá se v suky šíř i šíř.
Cházévá jelen s krásnýma rohama,
Skáče na nožicéch rúčéch,
Vz hóru v listé pjéná táhłé hrdło.
Sletujú se tłupy bystrých krahujcev
Ze vša lesa semo na sjen dub,
Pokrakujú na dubě všici:
Pade junoše złobú vraha!
Junoše płakachu vše děvy.

21. Po žalním srdečce = po žalném srdečku. Žalním jest starší lokál než žalném. Srovnej starší dobřém, později dobrém, o světém, o jiném (jiném).

24. suk je rusky větev.

25. Cházívati, pínati. Tyto nesložené opětovací tvary jsou nyní neobvyklé; že bývaly obvyklé, dokazuje také místo starého překladu bible: Duch boží náššše se (nyní vznášel se) nad vodami. Vůbec měla stará čeština více sloves nesložených nežli nynější: Tu sem slal k němu (Póhony). — rohama, podle snímku ve Filol. listech místo pravidelného rohoma. — Možná, že padlý junoša jelena a krahujce krmíval, že přicházejí truchlit na hrob jeho. Ale poesie nepotřebuje takového výkladu, ba spíše jej zamítá.

32. Plakati pojí se s genitivem: Knížete Čecha všickni jak otce svého plakali.

IV. Zbyhoň.

Jinoch-holub vysvobodil svou družku-holubici, již násilný vladyka Zbyhoň-krahuj uchvátil a na svém hradě věžil. Osud holuba, jemuž krahuj uchvátil druži, spojen jest tu nerozlučně s podobným osudem jinocha.

Poletova hołub se dřeva na dřevo,
Żałostivo vrka hoře všemu lesu:
Aj ty lese širý! v tobě jáz letávach
S hołubicú drahú, s miłú, přezmilitkú.
Ach a złobný Zbyhoň chváti hołubicu
I otnese u hrad, ach, a u hrad tvrdý!
Aj obcháze junoše koł tvrda hrada,
Żałostivo vzdycha po svej drahej miłej.
Ot hrada na skáłu, na skále si sede,
Żałostivo seďé, s němým lesem mlčé.
I přiletě hołub, żałostivo vrka.
Podviže junoše hłavu k němu, vece:
Ty hołúbče mutný! Tobě mutno samu,
Tobě-li krahujec uchváti tvú družu.

1. Poletova, vrka, chváti, otnese, obcháze, vzdycha, sede, jsou aoristy. Letávach jest aorist, letávách imperf.

3. Aj ty lese širý. Nářek holuba. — Pře-zmilitka přemilá, srovnej zmilitka, zmilitek.

10. Seďé, mlčé jest přítomný čas. Zní první osoba seďu či sezu?

12. Aorist slovesa dvihnu, nyní zdvihnu (to jest vz-dvihnu) jest buď: dvihnuch, dvihnu anebo dvižech, dviže. Podobně dvihnul, dvihl, dvihnut, dvižen. Podviže může býti však také silný (jednoduchý) aorist. Snáze vyložíme si tyto dvojí tvary z dvou sloves dvihu a dvihnu.

13. Kmenové sám, druh, jedin atd. berou na sebe jindy povahu slov samostatných, jindy přídavných, jindy náměstek a podle toho skloňují se rozličně, t. jako jména, jako náměstky (ten, toho) anebo jako přídavná určitá. Sám, gen. samoho, dat. samomu, instr. samém. Jmenné formy jsou na př.: gen. sama, dat. samu. Nyní převládají tvary určité: samého, samému.

Ty Zbyhoni tamo na tom tvrdě hradě,
Ty uchváti moju drahú, předrahúčkú,
A otnese, ach, u hrad, u hrad u tvrdý!
Holúbče! ty bysi byl válel s krahujem,
Kdy by tobě było srdice udatno;
Ty bysi byl vydřel krahujcu svú drahú,
Kdy by tobě byla dravá, ostrá drápy;
Ty bysi byl zabil krahujce zlobného,
Kdy by ti byl tvrdý masožravý nosec.
Vz hóru mutný junoše, ženi na Zbyhoň!
Tobě srdce přeudatno proti vrahu,
Tobě protiv jemu braně silná, ostrá,
Tobě jemu v hlavu těžek železný mlat!
Rúče junoše doľóv, v dole temným lesem.
I vze na se svoju braň i na rámě mlat svój,
Spěje lesem temným ku hradu ku tvrdu.
Bě u hrada tvrda. Nocú vezde temno.
Tľuče silnú pěsťú.
Kto to? s hrada slova.
Jáz sem lovec bľudný.
Otvoře se vrata.
Tľuket silnú pěsťú: otvoře se vteré.
Kde vľadyka Zbyhoň?
Za velikú sjeňú.
Tamo Zbyhoň vilný, tamo plaka děva.

16. Ty uchváti = tys uchvátil, otnese = tys odnesl, aoristy.

18. bysi, ne by si, neboť jako aor. bych jest jedno slovo, podobně jsou ostatní jeho tvary: bys či bysi, bychom, jedno slovo.

19. Srdice = srdečko cítíme jako zdrobnělé, ne však srdce.

23. nosec = zobec, zobák.

26. braně, obyčejně braň. Podobných dvojtvarů má čeština hojně: brň brně, báň báně, káň káně, laň laně, stráž stráže, síň síně, roveň rovně atd.

29. vze = vzal, aorist: vzech, vze; vzechom, vzeste, vzechu. Prosté sloveso jest jmu, jíti, jech, imperf. jmjéch.

36. plaka jest aorist: plakach; přítomný čas: plače; imperfektum plakách, plakáše.

Aj otvoři ľovcu!
Neotvoři Zbyhoň.
I rozrazi mľatem dřvi silný junoše,
I rozrazi mľatem Zbyhoněvi hľavu.
Hradem vezde běha i vše v hradě pobi.
U svej krásnej děvy do usvěta leže.
Přijde rané sľunce vrchoľy dřev k hradu;
Přijde nová radosť v junošino srdce,
Že svú krásnú děvu chova v silnú pažú.
Čé ta hoľubice?
Zbyhoň ju uchváti.
Jako mě zde věza, tak ju v tvrdě hradě.
V lesy s tvrda hrada!
I leťéše v lesy,
I leťéše semo, i leťéše tamo
Se dřeva na dřevo se svojím hoľúbcem,
S hoľúbcem spáváše na jednej větvici.
Vzradova se děva, se svojím junošú
Chodi semo tamo, vezde kamo zechtě,
S zmilitkem spáváše na jednom ľožici.

38. Nynější dveři, dveře přesmyklo se ze starého dřvi.

41. usvět, nyní úsvit.

42. Přijde = při-ide přišlo, aorist. — vrcholy jest instr. množný mužského vrchol.

46. věza = vězil, aor. slovesa vězati (věziti). V Čestmíru čteme druhý (nynější) tvar slovesa tohoto: věziti, odtud vězeň, vězení. Třetí tvar jest vězeti (vězech koně za uzdu, obyčejně vázach). Srovnej vážu a víže. Věziti a vázati má se k sobě tak jako vězení a vazba. Nové vězniti od vězeň jest zbytečno.

Náhlý přechod z obrazu k věci (holucice, děva atd.) zhusta se vyskytuje v písních národních, srovnej na př. v Sušilově sbírce: Letěl holub do pole, by nazobal své vole atd. Obyčejně jmenuje se obraz, ale míní se jím věc: Kdes ty holubka kráčala atd.

V. Oldřich a Boleslav.

Báseň Oldřich (kníže český) a Boleslav (král polský Boleslav Chrabrý), z níž se nám zachoval toliko závěrek, opěvuje vypuzení polského Boleslava Chrabrého z Prahy a osvobození země od panství polského na počátku měsíce září roku 1004.

Příběhy, jež k této události vedly, jsou zkrátka tyto: Po Boleslavu II. Pobožném dosedl na trůn český syn jeho, ohavný Boleslav III. Ryšavý, před nímž bratři jeho Jaromír a Oldřich do ciziny prchnouti musili. Říše česká klesala za nehodného knížete toho tak, že podnikavý Boleslav Chrabrý do země vtrhl a Moravu, Slezsko a Slovensko si podrobil. Čechové nemohouce snésti Boleslava Ryšavého povolali na trůn Vladivoje, bratra Boleslava Chrabrého. Po Vladivoji, jenž panoval toliko několik měsíců, povolán na trůn Jaromír, jenž s bratrem Oldřichem do vlasti se vrátil. Mezi tím propuštěn byl Boleslav Ryšavý z německého vězení a utekl se k Boleslavu Chrabrému, který jej mocí válečnou uvedl do Prahy. Jaromír musil po druhé hledati pohostinství v cizině. Když Boleslav Ryšavý novými ukrutnostmi Čechy pobouřil, povolali Čechové sami polského Boleslava Chrabrého, jenž Ryšavého oslepiv a uvěziv sám v knížectví české se uvázal. Ale Poláci dopouštěli se všelikého násilí a zbudili tím nenávisť lidu velikou proti sobě, tak že Čechové počali zase zpomínati na vyhnaná svá knížata a vyjednávati s nimi potají. Jaromír a Oldřich se zvláštním věrným houfem táhli v čele vojska německého; jeden pohraničný hrad český vzdal se jim dobrovolně. Když k Žatci se přiblížili, rozkacení měšťané sami na polskou posádku se obořivše ji napořád vražditi se jali, podávajíce města svého Jaromírovi, jehožto Jindřich II. již napřed vyhlásil za pána země české, sám jen jako pomocník a ochránce jeho si počínaje.

Co Jindřich čekal ještě u Žatce na větší válečnou pomoc, Oldřich zmocniv se pevného hradu Dřevíče odtud skrze věrné

posly umluvil se s přátely svými v Praze a na Vyšehradě. Jedné noci s osmi vládykami, mezi nimiž byl udatný Vyhoň příjmím Dub, a s 350 muži brannými přiblížil se po tichu ku Praze, šťastně minuv stráž polskou po Bílé hoře rozestavenou, a ukryl se před úsvitem s lidmi svými u přátel na malé straně Pražské, tehdáž ještě, jak se zdá, zdmi neobehnané.

Mělať onoho času Praha ještě obecního pastuchu svého, jenž vyháněl dobytek každodenně na pastvu; jeho zatroubení mělo býti znamením ku povstání všech přátel dávních knížat českých.

Ale vítězství Čechův nebylo tak snadné, jak je naše píseň slaví. Poláci spatřivše zrádu, v okamžení, než ještě Oldřich se svými dokročil polovice mostu, vrhli se jemu vstříc, Soběbor (bratr sv. Vojtěcha) mezi prvními. Nastal tudíž na mostě boj ukrutný, ve kterémžto i Soběbor na smrť raněn padl, a Oldřich konečně zvítěziv, do města se vedral. Stejnou ale dobou slyšeti bylo také na Vyšehradě zvonění k útoku. Tím překvapen jsa Boleslav Chrabrý, a v prvním zmatku pokládaje sílu odboje za větší nežli byla, dal se sám na útěk; vojsko jeho strachem omráčené následovalo jeho, a v několika dnech nebylo prý více Poláka v celé zemi.

Nazejtří po dobytí Prahy přišel také Jaromír do města, dal prohlásiti všeobecný pokoj, zapomenutí toho co se stalo, a obnovení starých řádův zemských. Přijat jsa s velikým lidu plesáním, usazen jest znovu na stolici knížecí. Oldřich, jenž k vítězství nejvíce byl dopomohl, uveden jest bez pochyby zase v předešlý svůj úděl (snad v Žatecku).

— — — — — se v črn les
Tamo kamo se vľadyky sněchu,
Sedm sich vľadyk s udatnými sbory.

1. První verš lze doplniti slovy: Kníže Oldřich bral se v černý les (na Malé straně Pražské, tehdy ještě lesem porostlé).

2. sněchu se = sňali se, sebrali se.

3. Poněvadž mají verše po desíti slabikách, dlužno čísti slovo sedm jednoslabičně jako sem (tak je píšou Rusové). Podobně ve verši 43.

Vyhoň Dub tamo s ňém snahú chváta
Se všú chasú svojú temnem nočňém.
Sje chasa mu bjéše na sto chľapóv,
Všech sto jmjéše v nožnách břétné meče,
K mečem všech sto jmjéše mocná paže,
K Vyhoňu v utrobách statnú vjéru.
Dostúpichu mýta středem lesa,
Podachu si kolem pravě ruce,
Tichými slovesy hovořili.
Noc se převalíše přes pól noci,
Pokročíše k jutru šedošeru.
Ajta! vece Vyhoň knězu Oldře:
Hoj posľyš ty velesľavný kněže!
Bóh ti bujarosť da u vše údy,
Bóh ti da věhľasy v bujnú hľavu;
Ty ny vedi proti zľým Polanóm!
Po tvém slově pójdem v pravo, v levo,
Buď v před, buď v zad, u vše pótky luté;
Vz hóru, vzmužte chrabrosť bujných srdec!
Ajta kněz vze prapor v mocnú ruku:
Za mnú, za mnú chrabro na Polany,
Na Polany, vrahy našich zemí!

4. snahú chváta = snažně chvátal, instr. způsobový jako: pojď honem, hupkem běžím. Netřeba čísti s snahú jak ukazuje příklad: stál myslí dobrú, nelekavú a nepohnutedlnú (Vypsání o mistru Jeronymovi) a hojně příkladů jiných. Viz Bartošovu skladbu, str. 54.

5. chasa válečná, družina ozbrojená.

7. nožna = pochva na nůž i na meč. Také nožnice. — břétný, břitný, nyní břitký, ostrý.

10. mýto = mýtina, vymýtěný (vysekaný) les.

12. Slovo skloňovalo se buď jako nyní buď na základě kmene sloves, gen. slovese, dat. lok. slovesi, instr. slovesem. Množné číslo: slovesa, gen. sloves, dat. slovesem, lok. slovesech, instr. slovesy. Zbytky toho sklonění jsou nemnohé jako: na nebesech, dřeves (od dřevo), kolesa (kolo).

13. převalíše, pokročíše, imperf. za starší převaléše.

15. Oldra z Oldřich jako Jindra z Jindřich. Kníže Oldřich, bujarý a věhlasný, líčí se také jinde jako lovec silný a náruživý.

Hrňéše se za ňém osm vľadyk,
S vľadykami tŕé sta pól sta vojnóv,
Vojnóv přeudatných tamo, kde bě
Mnostvjé Polan rozvaleno ve sně.
Na vrše kde stáchu pokraj lesa,
Aj vša Praha mlčé v jutřňém spaní,
Vltava se kúřé v ranej páře,
Za Prahú se promodrujú vrši,
Za vrchy vzchod šedý projasňuje.
S hory dołóv. Ticho, vše tichúnko
V tichej Praze. Chytro pokrychu se,
Oružé vše krzny zahalichu.
Ide pastucha po šerém jutře,
Hľása bránu otvořiti vz hóru.

26. hrňéše se = hrnulo se, imperf. hrňéch, hrňéše jako vládňéch, vládňéše, zdvihňéch, zdvihňéše. Rukopis má tu chybně hrrnuse t. j. hrnuše.

27. Že se za starodávna říkalo v nom. tŕé čtyŕé, tří čtyří, bylo již dotčeno.

30. Vyhoň se svými 350 muži přitáhl přes Bílou horu a postavil se na vrchu, jejž Kosmas Žíži jmenuje, kdež nyní Strahovský kláštr stojí, kterážto místa tehdáž ještě lesem porostlá byla. Tu jsouce skryti, čekali umluveného znamení, totiž zatroubení pastuchova ze hradu Pražského.

31. V době, kdy přepsán byl Ruk. Kral. a dlouhý potom vládla v češtině jakási móda či dialekt, že za dlouhé í i tam, kde mají příbuzné jazyky a nynější řeč i, psáno a vyslovováno dlouhé é: ňém, stojé vedle stojí, seďé, mlčé, kúřé vedle pokoří, búří, řičé, uzřéš, množé, proměňé, hučé vedle hučí atd. Na Hané slyšeti tu a tam na př. pršé, hoře, kléč (klíč).

33. Za vrši lze také čísti vrsi jako v některých nářečích a v polštině.

37. Ticho, vše tichúnko v tichej Praze, interpunkce Brandlova. Před tím četli: Ticho, vše tichúnko. V tichej Praze chytro pokrychu se.

35. krzno překládá Rank Pelzkleid, Oberpelz, Waffenrock. V srbštině jmenuje se kožich krzno a kožešina či kožich krznata roba.

38. Ide = šel, hlása = hlásal, slyše, otvoři atd. jsou aoristy.

39. bránu otevříti vzhůru, to jest mříži sloužící hlavně potřebám válečným, která rychle spustiti anebo vytáhnouti se mohla. Kromě takové mříže bývala obyčejně ještě brána nynějšího způsobu. Brána znamená

Slyše stráž voláňé pastušino,
Otvoři mu bránu přes Vltavu.
Vznide pastýř na most, hlasno trúbi;
Vzskoči kněz na most, sedm vladyk za ňém;
Prokní cvála se vším se svým ludem.
Uderichu rány bubni hromné,
Vyrazichu zvuky trúby hlučné.
Choruhvi tu sboři na most vrazá,
Ves most otřásá se pod jich davem.
Strach uderi u vše u Polany.
Aj Polené oružé chvátajú,
Aj vladyky sečné rány sekú!
Polené tu skáčú semo tamo,

vlastně to, co brání vchod do místa. Či znamená tu vzhůru bránu vedoucí vzhůru na hrad Pražský?

41. Jireček čte: Otvoři mu bránu přes překopy, maje za to, že slova přes Vltavu teprv později omylem do básně se dostala. Dle Dalimila nestala se totiž tato událost na mostě přes Vltavu, nýbrž na hoře na hradě Pražském. Podobně svědčí také Kosmas. Branou přes příkopy rozumí se brána k mostu, jenž vedl ku hradu (nyní Hradčínu), jakož hned potom se praví, že Polané davem ku zadní bráně hradními příkopy utíkali.

43. sedm vladyk kromě Vyhoně Duba jako v 3. verši.

45. Bubny udeřily (vydaly) rány hromné. Rukopis má uderichu (ne udeřichu), jak na Moravě posud všude slyšeti.

46. Trouby vyrazily hlučné zvuky.

47. Stará čeština měla ženská jména dvojího zakončení, totiž na y a v jako kry krv, koty kotev, pány pánev, cereky cerekev, choruhy choruhev atd. Nom. akk. množný: choruhvi, gen. choruhví, dat. choruhvem, lok. choruhvech, instr. choruhvemi. — Sbory vrazily (zarazily, zabodly) korouhve na most. Byl spůsob válečný zarážeti korouhve čili zástavy do země, když se boj začínal, aby bojovníci spravovali se jimi v boji svém, vidouce podle korouhví, zdali přemáhají či podléhají. Jiní čtou: Korouhve tu s sbory na most vrazí, místo čehož by každý spíše očekával: Sbory s korouhvemi na most vrazí.

52. Polené, sing. Polenín. Slova jako Polenín, zeměnín atd. zachovávají spodobu hlásek, na př.: zeměné, gen. zeman, dat. zemanóm, akk. zemany, lok. zeměnech, instr. zemany.

Davem trčú ku bráně překopy,
Dále, dále před udatnú sečú.
Aj vícestvjé jesti bohem dáno!
Vstane jedno slunce po všem nebi,
Vstane Jarmír nad všú zemjú opět.
Roznosi se radosť po všej Praze,
Roznosi se radosť kolkoľ Prahy,
Rozletnu se radosť po všej zemi,
Po všej zemi ot radostnej Prahy.

53. trčú ku bráně příkopy = běží ku bráně příkopami. Pravidelná třetí osoba množná slovesa trčeti (běžeti) jest trčá, trčé, trčí; nepravidelné trčú utvořeno jest podle první osoby trču jako chcu chcú.

VI. Beneš Heřmanóv.

Beneš Heřmanův čili O pobití Sasíkův jest vzor písně historické, již pěvec národní nedlouho po ději snad na samém hradě Benešově zapěl. Nad ostatní epické básně Ruk. Kr. vyniká živostí a určitostí děje, zvláště pak hojností zpráv dějinných a místopisných. Liší se od nich také formou, rozvržena jest totiž na strofy o čtyřech verších. Kromě toho zachovala se nám v textu úplně neporušeném.

Zpěv Beneš opěvá pobití Sasíkův pod Hrubou Skalou v letě r. 1203. Král Přemysl Otakar I. zajel s vojskem svým a s Plavci uherskými do Němec, aby pomáhal Otě IV. proti Filipovi. Za jeho nepřítomnosti veliký zástup Sasíkův vrazil do země přes Hory Zhořelské až pod Hrubou Skálu, pleně krajinu ohněm i mečem. Podle zpěvu našeho brali se údolím Nisy přes nynější Liberec do hořejšího údolí řeky Jizery k Turnovu a odtud „dále k Troskám.“

Beneš, syn Heřmanův, sebral lid selský (kmetský) v lese pod Hrubou Skalou a dal se za nepřítelem. Zástupy své rozdělil Beneš na tré: v pravo, v levo a vzad na skalnatý lom, odkud „vše kamení na Němce vrhú.“ Potom šla půtka s chlumu v rovinu a skončila se útěkem saských zástupův.

Beneš Heřmanův byl z mocného rodu Markvarticův (později pánův z Lemberka, ze Zvířetic, Michalovic, Vartenberka, Valdšteina a j. v.). Že se Beneš Heřmanův postavil v čelo lidu proti Sasům, vykládá se tím, že Markvartici měli statky v severních Čechách od Děčína až přes Turnov bez mála k Jičínu a že v tamnějších župách Děčanské a Mladoboleslavské drželi úřady županské říkaje dědičně.

Aj ty słunce, aj słunečko,
Ty-li si żałostivo?
Čemu ty svjétíš na ny,
Na bědné ludi?

Kde jest kněz, kde lud náš branný?
K Otě daleko zajel!
Kto ny vrahóm vytrže,
Sirá vlastice?
Dlúhým tahem Němci tahú,
A sú Němci Sasíci,
Ot Zhořelských dřevných hor
V naše krajiny.
Dajte, ubožátka, dajte
Střébro, zlato, zbožice;
Paky vám vyžehajú
Dvory, chyžice.
A všecko nám vyžehachu,
Střébro, zlato pobrachu,
Hovjédce otehnachu;
Dále k Troskám jdú.
Netužte, kmeťé, netužte,
Už vám travička vstává,
Tako dlúho stúpaná
Cuzém kopytem.
Víte věnce z polských květóv
Svému vyprostitelu!

5. Kněz Přemysl Otakar I. meškal v měsících červenci a srpnu r. 1203 u Oty IV. Bavorského.

8. Vlastice. Srov. ostatní zdrobnělá slova chyžice, hovjédce, zbožice.

10. Za Sasíci mohlo by se také čísti Sasici od nom. Sasic. Srovnej u Dalimila Rakusici.

11. Zhořelské lesnaté (od dřev, stromů) hory, část Krkonoší, mají jméno od hradu Zhořelice vystaveného r. 1131 od Soběslava na tom místě, kde před tím stál hrad Dřenov řečený.

20. Trosky, druhdy pevný hrad v někdejším Boleslavsku na bývalém panství Skalském, jehož zříceniny dosud se spatřují. Roku 1622 byl hrad tento ještě obydlen, ale později pobořen jest událostmi válečnými.

21. toužiti = naříkati. — Kmet, slovo všem slovanským jazykům společné, znamenalo původně polního hospodáře, rolníka, později poddaného sedláka.

25. Polské květy = polní květy, kvítí. Podobně zvířata polská, dřevo polské, osení rolské (rolní), zvěř lesky (zvěř lesní).

Oseňé se zelená,
Proměňé se vše.
Ruče se vše proměníše.
Ajta Beneš Heřmanóv
Tajno lud v hromadu zve
Protiv Sasíkóm.
Shľučechu se kmetščí ludé
V lese pod Hrubú Skaľú,
Však za oružé jme cep
Protivo vrahóm.
Beneš, Beneš v předu jede,
Za ňém ves lud drážlivý.
Pomstu, pomstu! — voľá — všem
Sasóm pleňúcím!
Ajta hněvi uchváticha
Krutosťú obě straně,
Vzbúřichu se v utrobách
Rozezlených muž.
Rozohnichu zraky jejú
Protiv sobě strašivo:
Vstanú kyji nad kyje,
Kopjé nad kopjé.
Srazistě tu obě straně
Jakž by les v les se valiľ;
Jak blesk hroma po nebi,
Tako blesk mečev.
Vzezvuče skřek hrózonosný,
Popľaši ves zvěř leský,

34. Hrubá Skála, starožitný hrad v někdejším Boleslavsku blíže Turnova, náležel od nejstarších dob rodu pánů Markvarticů, z nichž byl také Beneš.

38. drážlivý = rozdrážděný.

40. Pleňúcí. Jak zní pravidelné příčestí slovesa pleniti?

45. Hněvy rozohnily zraky jejú (obou stran).

49. Sraziti místo zvratného sraziti se, jako v Jaroslavu dvakrát.

Vše nebeská letadła
Až po třetí vrch.
Rozléha se po úvalech
Ot skalnatých ote hor
Tu ráz kyjev, tu mečev
Jak kot vetchých dřev.
Tako stásta obě straně
Protiv sobě bez hnutá
Na zasazenú patú,
Na pevnú lýtkú.
Obráti se Beneš vz hóru,
Kynu mečem na pravo:
Tamo se síla hrnu;
Kynu na levo,
I v levo búříše síla.
Ot zad na skalnatý lom,
I s loma vše kameňé
Na Němce vrhú.
Ide pótka s chluma v rovňu;
I by Němcem upěti,
I by Němcem prnúti
I pobité jim.

55. letadlo, co lítá, pták.

58. ote přidáno k doplnění verše. Opakování předložky jest ve staré řeči velmi obyčejné netoliko v poesii, nýbrž i v próze. Tak čteme v Knihách půhonných i nálezových (vydal Brandl) na př.: z toho zboží z Konického, bez mé beze vší škody, v mé vsi v Pačlavicích, v hrad v Sovinec, na hradě na Sovinci i na tom na všem zboží, ba dokonce i: na Ješka na bratra na jeho, atd.

60. pád starých stromů. Ještě Karel IV. píše: nový i vetchý (starý) zákon.

61. stásta, imperf. stách, stáše, staženo ze stojách.

74. upěti, buď úpěti, úpiti anebo spěti, kvapiti.

75. prnúti = prchnouti.

VII. Ludiše a Lubor.

Zpěv Ludiše a Lubor čili O slavném sedání popisuje veřejné a slavné sedání, boj dvou osob koňmo rozličnou zbraní jako dřevci čili oštěpy a meči. Zápasníci nazývali se sedači a meče, jimiž se potýkali, sluly meče sedací či sedadlné. Sedání bylo u Čechův starým obyčejem buď jako pouhá zábava panská k osvědčení tělesné síly a zručnosti, buď také jako spůsob ordálu k rozhodnutí právní pře. Vedle tohoto domácího sedání uveden byl za kralování Václava I. (1230—1253) nový spůsob sedání, tak nazvané klání čili turnaj,*) ve kterém soubojovníci v zástupech boj podstupovali. Proti cizím turnajům horlil zejména Dalimil, jenž připisuje jich zavedení německému rytíři Ojíři (Hogeru z Frýdberka): Ojéř kláně i turnej do Čech přinese a tím chudobu v zemju vnese. Báseň naše nezakládá se asi na příběhu skutečném; jména rytířův zdají se býti vesměs smyšlena. Ludiše kloní se již k básnictvu podle vzorů západních, zejména jest téhož rozměru jako Alexandreis.

Znamenajte staří mladí
O pótkách i o sedání.
Bjéše druhdy kněz Záłabský,
Kněz sławný, bohatý, dobrý;
Ten imjéše dceř jedinu,
Sobě i všem miłú vele.
Ta dci na div slična bjéše:
Těła urostłého krásně;
Líce jmjéše ovšem běłé,

*) Tournoi od slovesa tournoyer, obraceti, Turnier, ritterliches Kampfspiel, von den vielen Wendungen der Rosse so genannt. Scheler.

3. kněz Zálabský, za Labem, na severu Labe.

7. na div = ku podivu.

9. ovšem = o všem, ve všem, zcela. — Líce bělé jest singulár; duál byl by: líci bělej, plurál: líca bělá.

Na lícech ruměnci ktvjéchu;
Oči jako nebe jasné;
I po jejej běłej šíji
Vłasi złatostvúcí vějú
U prstencech skadeřeni.
Aj druhdy kněz káže posłu,
By se páni všici sněli
Na hrad na hody veliké.
I kdaž bě deň ustavený,
Sněchu se sem všici páni
Z dalných zemí, z dalných vłastí
Na hrad knězu na sje hody.
Vzezni hłahoł trub i kotłóv.
Páni ku knězu se hrnú;
Pokłonichu se tu knězu
I knění i lepej dceři.
Za předłúhé stoły sedú,
Prokní rozeňé dle svého.
Nosichu jedeňé divá
I nosichu pitié medná.

10. ktvjéch, imperf. slovesa ktvu, kvetu: dvakrát leta ktvú oseňé. (Alexandreis.)

11. oči jasné. Kterého rodu a čísla?

12. po jejej šíji. Z pravidla bývá jejé, její jako genitiv. Tu však jest jejej již adjektivum skloňované podle boží jako v nynější češtině: její, jejího. Uherská slovenština utvořila si z tohoto genitivu ještě jejin, jejina, jejino, a z genitivu mužského jeho jehov, jehova, jehovo. Podobných úkazů více podává srbština a ruština.

16. Lze tu vykládati sněli jako sjeli? Srovnej sněchu.

20. Z verše tohoto jest patrno, že básník měl sotva na mysli příběh skutečný.

21. knězu jest buď dativ směrový (srovnej: přistoupil tomu knížeti) anebo třeba čísti: k knězu.

22. Aorist slovesa vzněti jest vzněch, vzně. Srov. v Záboji vzevzně a v této básni čtyřikrát zevzně. Ostatní tři tvary, dvakrát vzezni, jednou zevzni, jsou buď aoristy slovesa vzníti, anebo časy přítomné.

28. jedení divá, divná.

I by hodováňé hlučné,
I by hodováňé sławné.
Rozstúpi se síła v údech,
Rozstúpi se bodrosť v myslech.
V ta doby kněz vece pánóm:
Mužé! nebudi vás tajno,
Z kakých příčin ste se sněli.
Statní mužé! jáz chcu zvjésti,
Kací z vás mi najplznějí:
V míře válku múdro ždáti;
Vezdy nám súsedé Němci.
Dě kněz. Přetrže se ticho;
Ot stołóv tu vstachu páni,
Pokłonichu se tu knězu
I knění i lepej dceři.
Kotły, trúby słyšeť znova.
Vše se ku sedáňú strojí
Tu před hradem v širé łúce.

30. Palillogií (když slovo anebo slova ve dvou za sebou jdoucích verších se opakují) je plno ve slovanské poesii. Ba jsou písně složené ze samých palillogií. Slova: če mútíši vodu prvního verše L. S. opakují se na počátku druhého verše s přídavkem stříbropěnou. Jenom toto opakování sluje obyčejně palillogie a opakování jako zde ve verších 30—34 nazývá se anaforou.

33. bodrý = munter, heiter. Bodrá mysl, veselá. Německé bieder znamená poctivý, hodný a proto ho nelze přeložiti slovem bodrý (od bdíti).

34. V ta doby. V Passionále, u Štítného, v Kronice trojanské a jinde čteme: v ta doba. Ženské doba proměnilo se v množném čísle na střední doba, tak jako ženská jména hora, hrana, louka, muka, jikra mají ve množném čísle také střední tvary: přes hora, hrana, luka, trpíš muka atd. Střední rod zůstává slovu doba i tehdy, když vezme na sebe jinou formu: v ta doby, v ta dobu, v něka dobu. — Pán byl za starodávna jediný titul vyšších šlechticů (anglické lord). Stav panský obsahoval později svobodné pány, hrabata a knížata na rozdíl od nižší šlechty, stavu rytířského.

35. Koncovka é (vzatá z deklinace hostjé) stojí často za starší jé: Tateřjé, Uhřjé. Později súžila se v í: Uhří, Bavoří, muží, mniší atd.

41. Dě = děl, řekl, aorist. Dlouhé ďé (z děje) byl by přítomný čas, nynější dí.

Vz výši na pavľači krásné
Seďéše kněz s starostami,
Seďé knění s zemankami
I Ludiše s děvicemi.
I káže kněz zemanóm svým:
Kto chťé prví na sedáňé,
Ty jáz kněz sám ustanovju.
I káže kněz na Střebora,
Střebor Ludisľava zývá.
Vsedasta oba na koně,
Vzesta dřevce ostrú hrotú,
Prudko protiv sobě hnasta,
Dľúho spoľu zápasista,
Ež dřevce oba zľámasta,
I tak uondána běsta,
Oba z dráhy vystúpista.
Zevzně hľahoľ trub i kotľóv.
I káže kněz zemánóm svým:
Kto chťé vteří na sedáňé,
Aby knění stanoviľa.
Knění na Srpoše káže,
Srpoš Spytibora zývá.
Vsedasta oba na koně,
Vzesta dřevce ostrú hrotú.
I hna Srpoš v Spytibora,
Vysadi jej z tvrda sedľa,
Sám se s koně ruče vrže.
Oba dobysta tu mečí,

48. Vz výši znamená vlastně: na výši, na horu. Sr. hore = vzhůru.
52. kázati = říci (rusky skazat); kázati na koho = ukázati.
56. zváti, zvu i zovu, volati, vyzývati.
61. Ež = že, povstalo z náměstky ježe.
62. uondati = unaviti.
63. dráha rovná se něm. Bahn ve smyslu Stechbahn, Kampfplatz.
75. dobysta mečí. Mečí jest dvojný genitiv za starší mečú. Ve verši 119: Rúče zde meče dobysta, jest meče nejspíše akk. množný, ku slovesu dobyti nedobře se hodící. Srovnej: Živá hlava klobúka dobude,

Ráz po ráze v črná ščíty,
Jiskry vzprchú z črnú ščítú.
Spytibor Srpoše seče,
Srpoš v chřadnu zemju pade.
I oba sta unavena,
Oba z dráhy vystúpista.
Zevzně hřahoł trub i kotłóv.
I káže kněz zemanóm svým:
Kto chté třetí na sedáňé,
By Ludiše stanovilа.
Kněžna na Lubora káže,
Lubor Bolemíra zývá.
Vsedasta oba na koně,
Vzesta dřevce ostrú hrotú,
Ruče v ohradu se hnasta,
Protiv sobě zaměřista,
Srazista se oščepoma:
Bolemír se s koně koti,
Ščít mu daleko zaletě;
Otnesú jej chřapi z dráhy.
Zevzně hřahoł trub i kotłóv.
Lubor na Ruboše zývá:
Ruboš ruče na kóň vzskoči,
Prudko na Lubora žene;
Lubor kopjé mečem přetě,
Křepce v heřm mu vrazi ránu;
Ruboš vazem s koně spade;
Otnesú jej chřapi z dráhy.
Vzezni hřahoł trub i kotłóv.
Lubor na zemany zývá:
Kto se chtějú se mnú bíti,

ostrova Cypru dobýval. Či máme tu čísti mečě, t. j. mečí a považovati tyto tvary za množný genitiv dle hostí? Srov.: z těch věžní (v půhonech).

101. křepký = silný, hbitý.

106. Třetí osoba množná slovesa chtěti jest chtí (ze chtjá, chtjé) i chtějí, dialekt. chtějou. Aorist chtěch i chotěch, imperf. chtjéch; příčestí chtě i chtěje.

Těm v ohradu semo jeti.
I by hovor mezi pány,
Lubor na ohradě ždáše.
Vytče Zdesław dłúhé dřevce,
I na dřevci tuří hława;
Vzskoči na oř jarobujný,
Hrdivými słovy vece:
Praděd mój zbi diva tura,
Otčík zahna Němcev sbory:
Zkusí Lubor chrabrosť moju!
I tu protiv sobě hnasta,
Hławama v sebe vrazista,
Aj oba s koňú spadesta;
Rúče zde meče dobysta,
Opěšałá zápasista,
Křepce mečema máchasta;
Koł se rozléhachu rázi.
Lubor se k němu přiboči,
Mečem kruto v hełm mu seče,
Hełm se rozskoči v dva kusy;
Mečem v meč udeři ránu,
I meč vzletě za ohradu;
Zdesław se na zemju vrže.
Zevzni hłahoł trub i kotłóv.
Oklúči Lubora panstvo,
I vede jej přede kněze,
Před knění i před Ludišu.
Ludiša mu věnec stavi,
Věnec z dubového listé.
Zevzně hłahoł trub i kotłóv.

110. vytknouti = hervorstecken.

121. opěšalý, opěšelý = zum Fussgänger geworden, pěší, pěšky.

131. oklúčiti, nyní obklíčiti. Tak ve staré řeči často, a naopak za nynější oloupiti oblúpiti.

VIII. Jaroslav.

Epický zpěv Jaroslav, nazvaný tak podle vůdce pomocných vojsk českých, nadepsán jest v rukopise snad případněji O velikých bojech křesťan s Tatary. Osnovou jeho jest porážka Tatarův na Moravě, ale kromě toho obsahuje celé pásmo příběhův válečných, které se zběhly před vtržením Tatarův na Moravu. Příběhům mimomoravským (i s úvodem) věnoval básník velkou částku své skladby, totiž 117 veršů; události na Moravě vypisuje 172 verši. Podobá se, že básník složil Jaroslava dle tehdejších kronik (na př. dle Millionu Marka Pavlova,*) a dle ústního podání.

Zpěv o pobití Tatarův skládá se kromě úvodu z patera momentův historických:

1. Boje knížat ruských s Tatary, verš 36—88. O nájezdu tatarském na Rus vypravuje historik Solovjev ve své učebné knize ruských dějin asi v tato slova: Ve stepích na severozápadě Číny žili ode dávna dva kočovní národové, Mongkuli a Tataři. V první čtvrti 13. století jeden z mongolských chánův, Temučin, známější jménem Čingis-chána, velikého chána, jal se podmaňovati sobě ostatní chány, stal se znenáhla pánem obou národův a zamyslil pokořiti sobě s jich pomocí veškeren svět. Roku 1224 dva vůdcové jeho prošli obyčejnou cestou kočovných hord mezi Chvalinským mořem a Uralskými horami, vešli do země Plavců a porazili je. Plavecký chán prosil ruská knížata za pomoc. Knížata sešla se v Kyjevě a rozhodla se, vyjíti Tatarům vstříc. Dne 16. června strhla se bitva u řeky Kalky; Plavci dali se první na útěk. Porážka byla strašná, jaké nebývalo od počátku ruské země; zahynulo osmero knížat a 70 bohatýrův. Tataři poplenivše zemi vrátili se nazpět do stepí a dlouho potom nebylo o nich na Rusi slyšeti. Po smrti Čingis-chánově následoval syn jeho

*) Verše z Jaroslava „aby pověděli uhodnúce, kteraký by konec boj měl vzíti“ opakují se v Millioně.

Ugedej (Oktaj), jenž synovci svému Batyji odevzdal krajinu mezi Urálem a Dněprem. Roku 1236 sebral tento Batyj 300.000 vojska, vzal Rjazaň, spálil Moskvu a Vladimir, později Perejaslavl a Černigov, a r. 1240 oblehl Kyjev, jehož po dlouhém odporu obyvatelstva dobyl. Od Kyjeva dal se Batyj k západu a spustošil Volyň. Roku 1241 přešel Batyj Karpatské hory a vpadl do Uher.

2. Boj Uhrů s Tatary. (Tateré se hnuchu v pravú stranu — Poplenichu vše, če v zemi bjéše). Na počátku měsíce dubna 1241 strhla se u řeky Slané (Šajó) bitva rozhodná, kterouž Uhři svou nesvorností a nekázní ztratili. Po bitvě této podmanil si Batyj (Batu) celé Uhry.

3. Boje Polákův s Tatary. (Tateré se v Polsce rozložichu). Jiný proud Tatarů táhl od Kyjeva do polských rovin. Tu svedena s nimi dne 9. dubna u Lehnice bitva pro křesťany velmi žalostná. Kníže Vratislavský Jindřich II., jenž měl za manželku Annu, sestru českého krále Václava, dal se s Tatary do boje, nesčekav Čechův, jemu ku pomoci pospíchajících. Jakkoli udatně počínali sobě v bitvě této Poláci a Slezáci, potlačeni jsou přemnožstvím nepřátel, tak že netoliko kníže Jindřich, ale i deset tisíc bojovníkův tu zahynulo a jenom málo kdo do města Lehnice uchrániti se mohl.

4. Boje Moravanův s Tatary. (Dodrachu se luto k Olomúcu až ku slovům Minu búřa.) Na počátku měsíce máje podařilo se Tatarům nalézti u Opavy otvor, kterýmž do Moravy vnikli. Tu rozvodnili se po větší části země, pobořili a v popel obrátili města Opavu, Bruntál, Benešov, Přerov, Litovel, Jevíčko a jiná, kláštery Hradiště u Olomouce, Zábrdovice, Rajhrad, Tišnov a Doubravník. Ačkoliv tu nepobyli mnohem déle než měsíc, nicméně lid utrpěl jimi velice. Zahynuli zajisté, kdokoli nemohli se ukryti před nimi v horách, lesích a skalách nepřístupných, anebo v jeskyních a doupatech utajených. Útoku mongolského ubránila se leda města dobře opevněná jako Olomouc, Brno, Uničov a jiná a hradové již tehdá po zemi hojně rozsetí. Rozumí se, že národ nedal se vraždíti bez odporu, ale že zemané branní, shlukše se na

různých místech dohromady, dávali se do krutého zápasu s nelidskými pohany. Památku takového jednotlivého boje na Hostýně zachoval nám básník Jaroslava. Podobá se, že Moravané, chtějíce brániti Tatarům přístup do země, zatlačeni byli od přesily nepřátelské z rovin Bečvy ku kopcům. Utonuli téměř v povodni tatarské, když byli dva dni marně bojovali. Vůdce zástupův moravských Vněslav hledal spásy a obrany na chlumu Hostýnském. S chlumu obrátili se proti Tatarům, sužení jsouce dole v ostrou hranu, a vysílali na ně mraky střel až do noci. V noci křesťané opevnili se navrhše náspy kolem vrchu. Nazejtří nastal krutý boj; Tataři již couvali. Chán jejich rozpálený hněvem kázal hnáti na chlum třemi proudy. Nicméně odolali křesťané. Ale stihla je ztráta nenáhradná: hrdinský jich vůdce Vněslav padl, sražen s náspů šípem. K tomu trpěli nedostatkem vody a neslýchaným vedrem. Ale Hostýnská matka Boží vyslyšela úpění křesťanův a hojný příval zživil pramen chlumský. Zároveň dorazilo na pomoc české vojsko pod Jaroslavem.

5. Boj Čechův a Moravanův s Tatary. (Voje v řady hrnú — i by prosta Haná Tatar vrahóv.) Český král Václav I. byl jediný panovník na západě, jenž poznav záhy velikosť nebezpečí, napjal také záhy všecky síly své a národu svého proti němu. Nepřestávaltě posly i psaními na vše strany rozesílanými buditi i volati sousedy blízké i daleké ku pomoci a k obraně společné. V horách pohraničných dal nadělati drahně zásek a osadil je lidmi brannými; uvnitř zemí svých kázal na rychlosť opraviti hradby všech měst i hradův a klášterův, a to s takovou pilností a přísností, že i kněží, mniši a žáci vůbec musili propůjčovati se ku prácem potřebným. Když pak skrze kněží hlásán v zemi kříž k obraně víry křesťanské, Václav sám ozdobil se jím mezi prvními, a horlením i příkladem svým spůsobil to, že již dne 7. dubna mohl v čele 40.000 svých vlastních a 6000 z Němec jemu ku pomoci přibylých bojovníkův dáti se v pochod z Prahy do dolního Slezska, kde by již ten den po bitvě Lehnické byl dorazil švakrovi svému na pomoc. Dne 7. května 1241 stál král Václav na tvrzi König-

steině v Sasích. Shromáždiv v Lužici vojsko nové (z okolních knížat propůjčil se mu lidem i osobou svou jediný Bedřich, kníže rakouský) vypravil je přes Čechy na Moravu a spěchal pak za ním sám. Dobře věda, jak důležitá úloha očekává vojsko toto, odevzdal jeho vedení svému osvědčenému příteli, Jarošovi (Jaroslavovi) ze Slivna, jenž byl té doby jeho číšníkem a věrně mu také až do jeho smrti sloužil. Jaroslav pocházel z proslaveného rodu pánův z Chlumce, v župě Kouřímské hojným zbožím vládnoucích, kteří, když byl Zdeslav z Chlumce okolo 1242 vystavěl hrad, dle tehdejšího zvyku po německu Šternberk nazvaný, také přijali jméno pánův ze Šternberka. Jaroslav ze Šternberka vedl tedy na Moravu pomocné vojsko české. Vojsko postupovalo ku hlavnímu městu země, k Olomouci. U Olomouce setkalo se s Tatary v bitvě rozhodné a poslední. Tuto bitvu líčí básník náš barvami na spůsob básnický sice upravenými, ale nikoli nepravými. Chtěje oslaviti hrdinu svého Jaroslava, kterýž arci zabitím Kublajevice čili jednoho z knížat rodu Čingis-chánova bitvu rozhodnul, zamlčel se o zásluhách i krále Václava i knížete Bedřicha rakouského. Z toho, že Bedřich ještě 1. července měl ležení u města Klobouk na hranicích uherských, vysvítá, že bitva u Olomouce stala se ku konci měsíce června, Tataři pak že utíkali z Moravy do Uher pohodlným prosmykem potoka Vláře, padajícího nad Trenčínem do řeky Váhu, aby se spojili s vojskem Batyjovým v Uhřích.

Dalimilova zpráva o boji s Tatary jest v Jirečkově Anthologii (3. vydání).

Zvěstuju vám pověst velesťavnu
O velikých pótkách, lutých bojech;
Nastojte i ves svój um sbjérajte,
Nastojte, i nadivno vám sťuchu!

3. Nastojte znamená zde: slyšte, pozorujte. Jindy značí: běda, bohužel. — sbírejte všecku mysl, pozornost. Um liší se od rozumu, jak patrno z ruského přísloví: Um bez razuma běda.

4. Nadivno vám sluchu = divno vám k sluchu, divno vašemu sluchu. Dva dativy závislé na témž slově jsou také: odpíral jim té smlouvě; poroučel se svým bratřím modlitbě; věř mi tomu atd. Srovnej Bartošovu skladbu, pag. 44.

Ve vřasti, kde Olomúc vévodí,
Jesti tamo hora nevysoká,
Nevysoká, Hostajnov jej imě;
Máti božá divy tamo tvoří.
Dřúho vřasti naše v míře běchu,
Dřúho obih mezi ludem ktvjéše;
Ne ot vzchoda v zemjéch búřa vstáše,
Vstáše dceře dle taterska chána,
Už křestěnščí ludé pro kameňé,
Pro perły i pro złato zabili.
Lepá Kubłajevna, jako łuna,
Usłyše, že vřasti na záchodě,
V sjech že vřastech luda mnoho žive,
Otpravi se poznat nravóv cuzéch.
Na nohy tu skoči junóv deset
I dvě děvě ku próvodu jejé;

7. Hostajnov místo Hostýn. Dosti vysoká hora tato, vzdálená od Olomouce asi pět mil, sluje a slula vždy Hostýn. Také aj místo staršího ý jest jediný příklad takového rozšíření v Ruk. Kr. Šíření ý v ay (aj) vyskytuje se v písmě zároveň s proměnou dlouhého ú v au teprve na konci 14. století. V obecné mluvě vyslovovali aj za starší ý ovšem mnohem dříve, než se dostalo do písma. Básník vzal jméno toto zajisté z obecného podání a z doslechu, sám sotva viděl horu Hostýnskou. Že ku jménu Hostýn přidal koncovku ov, není se diviti. Ještě za našich dnů napsal Palacký a po něm Jireček Tišnovice místo Tišnov.

10. obih = hojnost. — ktvjéše, imperf. slovesa ktvu, kvetu.

11. ne ot vzchoda = než od východu.

12. vstáše dceře dle = vstala (povstala) pro dceru.

15. Lepá Kublajevna. Básník přičítá příčinu vpádu tatarského zavraždění dcery Kublajovy. Po pádu Kyjeva (1240) utíkal veliký kníže Kyjevský, Michal Vsevolodovič, před Tatary na západ a u slezského města Středy (Neumarkt) přepaden a oloupen jest od měšťanův německých, při čemž vnučka jeho přišla o život. Tento příběh přeneslo národní podání na dceru tatarského chána a vzalo jej za příčinu nájezdu tatarského. Kublaj panoval teprve v letech 1259—1295 a vyslal také ku králi Přemyslu II. posly s hojnými dary a listem přátelským.

16. na záchodě = na západě. Srovnej v Jahodách: slunce na záchodě a v písních často: slunečko zachodí.

18. Odpravila se poznat mravův, sup. s genitivem.

Nahrnuchu, čeho třeba bjéše,
I vsedachu vši na rúčé koně
I brachu se, kamo sľunce spěje.
Jako zora po jutře se sjeje,
Kehdy nad mrkavy šumy vznide:
Tako se dci Kubľajeva cháma
Rozenú i strojnú krású sjéše.
Obvlečena bě vša v zľatohľavě,
Hrdľo, ňadra rozhalena jmjéše,
Věnčena kameňém i perľami.
Divjéchu se Němci krése také,
Záviděchu bohatstvo jej velím,
Střežechu jej púti jejé dráhu,
Vypadnuchu na ňu mezi dřevy,
Zabichu ju i pobrachu zbožé.
Když sje sľyše Kubľaj, chám taterský,
Če se sta se dcerú jeho drahú,
Sebra voje se všech vľastí vaľných,
Těže s voji, kamo sľunce spěje.
Sľyšechu to králi na záchodě,
Ež chám spěje na ludné jich vľasti;

24. Jako zora se skví, tak se skvěla dcera Kublajova. Ve srovnání (komparaci) klade se obraz (zora) i věc (Kublajovna) vedle sebe, obraz ve větě se začátkem vztažným (jako, kolik, jaký), věc ve větě s ukazovacím tak, tolik, takový. — sjéti, sjeju = skvíti.

25. mrkava šuma = mračný les. Mrkavý düster, dämmerig. Od šuma vlastní jméno Šumava.

28. zlatohlav Goldstoff, Goldatlass.

32. velím = velmi, mnoho, od adjektiva velí = veliký: u velí pokoře; velím vjéce = mnohem více.

33. Střežechu jej púti jejé dráhu = střehli jí pouti její dráhu, střehli směr cesty její. Jej, jí, původně dativ etický, jest zde na sesilněnou přisvojovacího jejé, její, tak jako při zvratném svůj bývá si. Srovnej v Ev. sv. Jana: jáz iz sebe si nemlvich. Také franština sesiluje náměstky přivlastňovací dativem: mon opinion à moi = moje mínění mně, son rôle à lui = jeho úkol jemu. Ba v Corneillově Cidu čteme dokonce: mes sens à moi-même za obyčejné à moi. Střehu stává obyčejně s genitivem: Oči hospodářovy střehou domu.

40. Králové na západě jsou ruská knížata.

Srotichu se druhý ke druhému,
I sebrachu převelikú vojsku,
I tažechu polem protiv jemu.
Na rovni se valnej położichu,
Położichu i cháma zde ždáchu.
Kubłaj káže všem svým čarodějem,
Hadačem, hvězdářem, kúzelníkóm,
Aby zvěstovali uhodnúce,
Kteraký by konec boj jměł vzéti.
Sebrachu se nalit čaroději,
Hadači, hvězdáři, kúzelníci,
Na dvě straně kołe rozstúpichu,
I na dlí trst črnu położichu
I ju na dvě póle roščepichu:
Prvej póle Kubłaj imě vzděchu,
Vterej póle králi imě vzděchu,
Vetchými słovesy nad sím vzpěchu.
Počechu tŕti społu vojevati,
I trst Kubłajeva svícezíše.

47. Hádání z prutů připomíná již Herodot o Skytech, Ammianus Marcellinus o Alanech a Tacitus o Germanech. Spůsobem tuto vypsaným hádají posud Lamaiti v Tybetu; podobně dělávali Turci a Aleppští mohamedáni.

49. aby uhodli a zvěstovali. Srovnej podobné vazby: Nechceť Bůh, by kdo ukradna dával. Žádáme od tebe, aby vseda na kůň k nám přijel.

54. na dlí trst črnu położichu = na dél, na délku trst černou položili. Dlí pokládá Gebauer za podstatné jméno středního rodu súžené ze dlie a myslí, že tu omylem stojí położichu místo rozštěpichu. Hadači rozstoupili se dvěma polokruhy a položili trst na délku (|), nikoli na příč (—) a potom ji rozštípili. Říká se žertem: chybil se o chlup, ale na příč položený.

56. Kubłaj imě vzděchu = Kubłaj jméno nazvali. Také králi jest nominativ. Srovnej: Lech, jemuž dějéchu (říkali) imě Čech. Často pouhé děti, vzděti bez imě: pole, jemuž Senar dějéchu, tej hoře Říp vzděchu. Vedle toho také: dceru, jížto Klotilda řekli. Její otci řekli Syrus. Pass. Říkají mu Josef. Považovati králi za dativ jednotný (jako Hattala) jest zhola nemožno.

58. Starými, starobylými slovy nad tím vzpěli, zapěli.

Vzradova se mnostvjé všeho luda,
Prokní teče rúče koněm svojim,
I do řad se voje postavichu.
Křestěné ni světi neiměchu,
A hnachu bez uma v řady pohan
S takú pýchú, jakú síłu jměchu.
Tu se prvý boj v hromadu srazi:
Střeły dščichu jako přívał s mrakóv,
Oščepóv łom jako rachot hroma,
Blsket mečev jako oheň búře.
Obě straně jarobujnú siłú
Druha druze postúpati brání.
Pohany już mnostvjé křesťan hnáše,
I już by jim byli odoleli,
By nepřišli čaroději v nově
Přinesúce ty třti roščepené.
Tateré se vele zapolechu,
Na křesťany luto vyrazichu:
Tako krupo je po sobě hnachu,
Že je jak zvěř płachý rozprnuchu.
Tu ščít leže, tu hełmice drahá,
Tu kóń vleče v střemnech vojevodu,
Tu sjen ješutno v Tatary teče,

62. Každý běžel rychle ku svým koním. Koněm svojim jest d tiv cíle čili směru, nyní téměř vyhynulý: Přistoupiv tomu knížeti, popros l na něm listův. Nestažené tvary množné náměstky svój jsou: nom. svoji, gen. lok. svojich, dat. svojim, akk. svoje, instr. svojimi.

64. svět = rada. Srovnej u Dalimila: tajně s Vlastú svět jměchu. Nevěděl penězům světu, ve slov. pohádkách Bož. Němcové.

79. krupo = stark, heftig.

82. Střemen, e i u. Střemen je z n-kmenů jako hřeben, kmen, kořen, křemen, lupen, plamen, pramen, ječmen, kámen, řemen, prsten. Někdy vyskytují se tvary kamy, plamy, jačmy, kory, řemy, křemy. Gen. jedn. kamene, dat. a lok. kameni. Množné číslo staročeského kameň sestrojil Miklošič tak: nom. akk. kamene, gen. kamení, dat. kamenem, instr. kameňmi, lok. kamenech. Šafařík má nom. množný kmenjé, akk. kmeni. Slova tato počala však již velmi časně skloňovati se dle pán aneb dle otec.

83. ješutno = marně, nadarmo.

Ande miłosrdé pro bóh prosí.
Tako Tateré se rozrojichu,
Vz křesťany daň četnu położichu,
Dvě královstvě sobě podmanichu:
Starý Kyjev i Novýhrad prostran.
V skoře roznosi se hoře v zemjéch,
Po všech vłastech lud sbjérati stanú;
Postavichu čtyřé valné voje,
Obnovichu vrastvjé s Tataříny.
Tateré se hnuchu v pravú stranu,
Jak mrak črný, kehdy ledem hrozí
Posúti úrody tučných polí:
Tako by roj słyšán ot daleka.
Nalit Uhřé v setniny se shłukú,
Nalit oruženi s nimi střetnú;
A v ješut by chrabrosť, udatenstvjé,
V ješut vše jich drzostné vzpjéráňé:
Srazúce Tataré středem v řady,
Rozprnuchu vše jich voje četné,
Poplenichu vše, če v zemi bjéše.

84. ande = a onde, jako an = a on, ana = a ona, ano = a ono.

85. Za rozrojichu čtou jiní roznojichu, Výbor má rozvojichu.

88. Novýhrad jest Vladimir či Vladiměř, hlavní město knížectví Vladimírského, které po hroznych požárech 1193 a 1199 z větší části znova vystaveno bylo a od té doby Novýhrad (nové město) slulo. O velikém prostranství jeho svědčí jednak množství kostelů, jednak i velké číslo bran; proto sluje dobře Novýhrad prostran.

90. lid sbírati počnou. Srovnej ruské: stali kričať počali křičeti. Ruské futurum sloves neskonalých tvoří se buď pomocí budu: budu dvigať, buď pomocí stanu: stanu dvigať.

91. čtyřé, obyčejný akk. jest čtyři.

95. posúti, posypati; nasúti (nasypati) uhlí žeřavého atd.

96. Verš tento napodobuje velmi šťastně zvuk blížící se tatarské bouře.

98. Nakvap ozbrojení s nimi se setkají.

99. v ješut = nadarmo: Boha v ješit nejmenujte.

100. drzostný = frech, tollkühn.

101. Tataři srazivše se rozprášili voje.

Otstúpí naděja vše křesťany,
I by hoře hořa všeho věčšé;
Vzmodlichu se bohu žałostivo,
By je spásal sich Tatar złostivých:
Vstaň, o Hospodine, v hněvě svojem,
Sprosť ny vrahóv, sprosť ny stihajúcéch,
Potłačiti chtějú dušu našu,
Okłúčúce nás vňuž vlci ovce.
Prvý boj nám ztracen, ztracen vterý;
Tateré se v Polsce rozłožichu,
Blíže blíž poplenichu vše vłasti,
Dodrachu se luto kOłomúcu.
Bjéda vstane tužšá po krajinách,
Niče neby prosto pře pohany.
Váleno deň, váleno deň vterý,
Vícestvjé se nikamo nekłoni.
Ajta rozmnožé se Tatar mnostvjé,
Jak se množé večerní tma v jeseň,

104. Obyčejná a správná konstrukce jest: odstoupila naděje křesťanův (gen. odluky), jako: chleba neodcházej, pluhu odběhnouti, odstup stolu. Však i ve verši v Alex.: otstúpi ho vše naděje, jest ho spíše akk. nežli genitiv. Srovnej také u Dalimila: Dospěv hrad kňáza vše dělníky zbiti.

106. modliti se s pouhým dativem: Bohu živému modliti se budeme. Jest Blažkův překlad verše tohoto: modlili se k Bohu žalostivě dosti věrný a čím nahradíme vzmodliti?

107. Stará čeština měla ještě spasu, spásti (odtud spasen) a spásám, nyní máme toliko spasiti. Jak by bylo trpné příčestí slovesa spasiti?

108. Upomínka na žalm sedmý.

111. vňuž = jako, vlastně v ňuž (míru), v kterouž míru. Srovnej doniž, do níž (chvíle). Také vňuž může znamenati v ňuž chvíli, v kterouž chvíli, tu chvíli, hned: Polené, když to znamenáchu, že Čechy svého kněze netbáchu, vňuž na zemju udeřichu a velikú škodu učinichu. Dalimil. Podobně povstala spojka poniž, příbuzná s nynějším poněvadž.

117. Niče neby prosto pře pohany = nic nebylo prosto, svobodno, bezpečno pro pohany. Pře za pro v nářečích moravských: Přemluv ke mně slovečko. Předložka pro znamená příčinu (proč): Pro řeku k nám nemohli. Nebe pro prach nebylo viděti.

I u povodňu sich Tatar lutých
Kolébáše se voj křesťan středem,
Úsilno se drúce k sjemu chľumku,
Na němž máti božá divy tvoří.
Vz hóru, bratří, vz hóru! voľa Vněsľav,
Udeři svým mečem na ščít střébrn,
I chorúhvú výš nad hľavú toči.
Vše se vzmuži, vše v Tatary vnoči.
Srazichu se v jednu síľu silnu,
Vyrazichu jako oheň z země
Tamo k chľumku iz Tatar přemnostvjé.
Zpátečnými kroky chľumkem vz hóru;
Na podchľumí v šíř se rozstúpichu,
K spodu súžichu se v ostru hranu,
V pravo, v levo pokrychu se ščíty,
Vz ramena vložichu bystrá kopjé
Druzí prvým, tako druhým třetí.
Mraky střeľ tu s hory na Tatary.
V tom temná noc posuľa všu zemju,
Rozvali se k zemi i k obľakóm
I zapřeti zraky zapolena
I křesťan i Tatar protiv sobě.
V hustě tmě křestěné náspy vrhú,
Náspy zakopané kolkoľ vrcha.

122. U povodňu může znamenati jenom: v povodni. Než povodeň i povodňa má v lokále povodni. Proto vede Šafařík formu tu od mužského povodeň a myslí, že u jest buď koncovka dativní, buď že vzniklo zpátečným přehlasováním. Takové u vyskytuje se ve vzoru otec nad míru zhusta: u meču, v spasitelu, na stolcu, u pokoju, v tom boju, v háju, při zvěřu atd. Nicméně jest také možná, že povodňu napsáno toliko lichou analogií místo povodni jako ot žézňu místo ot žézni, bítu místo bíti.

129. vnočiti = vniknouti, vraziti, stupňováním z vniknouti, vniku: svleče rúcho veselé a vnice ve vdoví (Hanušův Výbor). Podobně vzniklo konati z činiti.

142. zapřetiti = zakryti, zahaliti.

145. Srovnej: zakopati se sich eingraben, sich verschanzen.

Když na vzchodě jutro počínáše,
Pozdviže se veškeu tábor vrahóv.
Tábor sjen bě strašný; kořkoť chřuma,
Až do nedozíráma daleka,
Na rúčéch tu koňéch vňuž hemžechu,
Nosúce na kopjéch napíchané
Hřavy křesťan vz výš k chámovu stanu.
Shřuče se tu mnostvjé v jednu síťu,
Zaměřichu všici v jednu stranu,
I mknuchu se prudko vz chřumek vz hóru,
I vzúpichu skřekem všestrašivo,
Ež se hory doli rozléhali.
Křestěné na náspech všudy stáchu,
Máti božá dodáše jim chrabrosť,
Napínáchu rúče tuhy łuky
I mácháchu silno ostré meče:
I by Tatarovóm ustúpati.
I vzjetři se národ Tatar lutých,
Zaměši se chám jich krutým hněvem,
V tře prúdy se rozstúpi ves tábor,
I hnachu třmi prúdy luto vz chřumek.
Křestěné skácechu dřeves dvadseť,
Všech dvadeseť, če jich tamo stáše,
Přivalichu kłády pokraj násep.
Už už Tateré se v náspy hnachu,
Skřekem řvúce až do obłak strašno,

149. do nedozíráma daleka = do nedohledné dálky. Nedozírám jest buď místo nedozírán, buď příčestí přítomné trpné jako vědom, vidom, znám.

151. nosúce, neorganická forma jako činúcí.

155. Jak zní druhá forma aoristu slovesa mknouti?

156. Srovnej ruské, vlastně staroslovenské vozopiť = laut ausrufen, a verš 171: Skřekem řvúce až do oblak strašno.

163. zjitřiti se = erbittert werden; eiterig werden (o ráně).

164. S měšiti se srovnej ruské: měšať sa sich vermischen, sich verwirren.

167. dvadseť, dvadeseť, vlastně dva deseti, dvě desítky.

Už se jechu náspy rozkotati.
I svalichu s násep kŕády mocné,
Sje smačkachu Tatary jak črvy,
Sdrtichu je ještě vzdál na rovni.
I by bojeváno dľúho, kruto,
Až noc temná konec bojem sdéše.
Pro bóh! aj nastojte, sľavný Vněsľav,
Sľavný Vněsľav srazem s násep šípem!
Krutý žel tu leskné srdce rváše,
Trapná žízň utrobu kruto smaže,
Sprahľým hrdlem lzali rosnú trávu.
Večer tich tu projde na noc chľadnu,
Noc se proměníše v jutro šero,
I v táboře Tatar kludno bjéše.
Deň se rozhořéva na poľedne,
Křestěné padachu trapnú žízňú,
Vypražená usta otvjérachu,
Pěvše chrapavě k mateři božej,
K ňej svá umdľá zraky obracechu,
Žaľostivo rukama ľomichu,
Ot země do obľak teskno zřechu.

172. jechu se = jali se, aorist: jech, je.

177. konec sdéše = konec učinila.

179. srazem = srazen.

181. žízň jednoslabičně, podobně tryzň, kázň, pěsň atd. — smaže = smažila, pražila, pálila. Srovnej smaha = požár, oheň; smahlý, smahnouti dorren, dörren, rösten. V rukopise stojí smáhše, jež Gebauer ve svém Hláskosloví vyložiti se snaží těmito slovy: „smáhše je místo žádaného smažieše a vzniklo bezpochyby odsutím ie, smáž-še, a zpátečnou výměnou ž za původní h“ (jako staré mlazší proměnilo se v mladší).

182. lzati z lizati jako psáti z pisati, ptáti z pytati, pchati z pichati.

189. Řekli bychom nyní pěvše či pějíce? Pěvše neliší se velmi od pěli. Srovnej přišedší a přišlý, zhynuvší a zhynulý. Pozoruhodna jest tato úplná věta v Hanušově Malém Výboru ze staročeské literatury, str. 17: Tehdy císař oblek se v šaty pústeníkovy a šed na palác svój. Co namítá Mittner proti větě Sušilově: Modlil se po třetí touž řeč říkav, jest bez podstaty.

Nevzmožno nám déle žízňú tráti,
Nevzmožno nám pro žízň vojevati;
Komu zdravjé, komu drah živótek,
Tomu v Taterech miłosti ždáti.
Tako řechu jedni, tako druzí.
Trapněje zhynúti žízňú meča;
V porobě nám bude vody dosti.
Za mnú, kto tak smyslé! vece Vestoň,
Za mnú, za mnú, koho vy žízň trápí.
Tu Vratisław jak tur jarý skoči,
Vestoňa za silně paži chváti,
Ďé: Prorado, skvrno křesťan věčná!
V záhubu chceš vrci dobré ludi?
Ot boha na miłosť ždáti chvalno,
Ne v porobě ot sveřepých Tatar.

193. Nevzmožno, nyní ne-možno. V ruštině posud: něvozmožno. — V tráti vysuto v: trvati; srovn. chvrastí chrastí, praví praj prý, vdolek dolek. Stará čeština vyslovuje tráti i tam, kde píše trvati.

197. řechu = řekli, aorist: řech, řechu. Aorist tento utvořen jest z kmene řek příponou ch beze spony: řekch, řech i řiech. Aorist sponový jest: řeč-e-ch, řeč-e-chu. Forma řechu vyskytuje se často. V kapitole o vzkříšení Lazara (v Životě Krista pána) čte se pětkrát.

198. Trapněji zhynouti žízní nežli mečem. Genitiv srovnávací (vrána jest mdlejší sokola) stává z pravidla za nominativ s částicí než (než sokol), zřídka za jiné pády jako zde: nežli mečem.

200. kto tak smyslé, smýšlí. Za naše smýšleti říkala stará čeština smysliti (od smysl): Smyslil-li jest tak u víře, jakož v slovích vyznával, žádná příčina smrti nemohla naň nalezena býti (Vypsání o mistru Jeronymovi).

201. koho vás (akk.) žízeň trápí.

204. Prorada = zráda; zrádce jest proradce.

206. Verš tento připouští trojí výklad: 1. od boha nám milosť čekati chvalno (tak navrhuje Kotsmích). Ždáti pojí se s akk. (válku ždáti), s gen. (milosti ždáti) a s předložkou na: ždáti na koho. 2. Chvalno čekati na milosť od boha, na milosť boží. 3. Na jest snad dativ (staroslovenský ny) místo nám. Dativ tento čteme v Životě Mariině u Šafaříka: Proč sem jáz hi mój muž hyna, ž' na nedáš dcerky ni syna?

Neroďte, bratřé, spěti v pahubu!
Přetrpěchom najlutějej vedro,
Bóh ny sílił v rozháraľé półdne;
Bóh nám sešle pomoc ufajúcím.
Zastyďte se, mužé, takých řečí,
Ač se hrdinami zváti chcete.
Pohynem-li žížňú na sjem chłumce,
Smrť sje bude bohem zaměřena,
Vzdámy-li se mečem našich vrahóv,
Sami vražbu nad sobú spáchámy.
Mrzkosť jest poroba Hospodinu,
Hřěch, v porobu samochťéc dáť šíju.
Za mnú pojďte, mužé, kto tak smyslé,
Za mnú před stolec mateře božej!
Ide za ňém mnostvjé k kaple světěj:
Vstaň, o Hospodine, v hněvě svojem,
I povyš ny v krajinách nad vrahy,
Vysłyš hłasy k tobě voľajúce!

208. neroditi = nechtíti, vyskytuje se velmi často. Neroďte býti = nebuďte, neroď se mútiti = nemuť se, neroďéše vníti = nechtěl vjíti, neroď plakati = neplač.

209. nejlitější vedro. Najlutějej, vlastně najlutějé, é rozšířeno tu v ej jako ve: město velikej (veliké), pro velikej bolesti.

210. rozháralé = rozhořelé, rozpálené. Hárati stupňováno z hořeti. Překládati německé zerrüttet slovem rozháraly svědčí o řídkém nedomyslu.

213. ač = když, jestli: Beř se, kam chceš, ač můžeš.

217. vražba = vražda.

219. samochtě, samochtíc = dobrovolně.

221. Máti božá skloňuje se: gen. mateře božé anebo božej, akk. mateř božú atd.

222. kaple světěj. Světěj, později světé, svaté, jest sg. gen. dat. lok. Dobrá má v těchto pádech dobrej, dobřej. Srovn.: lepej dceři, prvej póle, také krásе, v širé lúce, ot Lubice bělé a u jednej sú desky.

225. volajúce anebo dle složeného sklonění volajúcé. Příčestí (jsa, mužský a stř. rod, jsúci ženský rod; byv, byvši) skláněla stará čeština ve všech číslech i rodech, prostě i složeně, tak jako přídavná. Tak byl mužský akk. příčestí řka řkúc: zaslyšal hlas s nebes řkúc. Nalezli jeho seďéce jest genitiv. Ženského lokálu prostého našel Šafařík toliko jediný příklad: v běle stvúci (ne stvúcí) řize.

Okřúčeni smy lutými vrahy,
Vyprosť ny z osidí krutých Tatar,
I daj svľažeňé utrobám našim;
Hľasonosnú oběť tobě vzdámy!
Potři v zemjéch našich nepřáteły,
Shľaď je u věk a věky věkoma!
Aj hle, na vznojeném nebi mráček!
Vzdujú větři, zahučé hrom strašný,
Chmúráše se tuča po všem nebi,
Blsky rázráz bijú v stany Tatar:
Hojný přévaľ pramen chľumský zživi.
Minu búřa. — Voje v řady hrnú;
Ze všech vľastí, ze všech krajin země
K Oľomúcu chorúhvi jich vějú.
Těžcí meči po bocech jim visá,
Plní túli na plecech jim řehcú,
Jasní heľmi jim na bujných hľavách,
I pod nimi rúčí koni skáčú.
Vzezvučały hľasy rohóv lesních,
Udeřiły zvuky bubnóv březkných.

229. hlasonosný lze srovnati s latinským vociferor (vox, fero) hlasně volati. Kořínek překládá hlasonosná oběť hostia vociferationis.

231. Místo věky věkóv čte se zhusta věky věkóm (množný dativ) a též věky věkoma (dvojný dativ). Také stará slovenština má v věky věkom.

232. Ruské znoj jest vedro, parno; znojný parný; solnce znojit = slunce pálí. Vznojené nebe = rozpálené, rozháralé.

233. Verše: Vzdujú větři atd. uvádí Bartošova Slovesnosť za příklad zvukové symboliky, jež znázorňuje děje a zjevy přírodní slovy zvukodobnými. Podobně níže: Vznide chřest i drnket atd.

237. Minu búřa. Příběh na Hostýně spojil básník s bojem u Olomouce. Zdá se, že si myslil Hostýn blízko Olomouce, tam, kde je Svatý Kopeček.

240. visá či visjá, z toho později přehlásené visjé, visé a nynější visí. Za staroslovenské ęt má třetí osoba množná já, za staroslovenské ąt ú: nesú, skáčú.

245. Zvuky udeřily, rozlehly se, ne vojáci udeřili zvuky. Srovnej zima udeřila, strach udeřil u vše u Polany, udeřila dvanáctá. Mnohá činná slovesa mají také význam nepřechodný: hnal na nepřítele, skonal.

Nalit srážajevě straně obě.
Podvihaje se mhŕa ote pracha,
I by pótka krutá poslednějé.
Vznide chřest i drnket ostrých mečev,
Vznide siket kalených střeŕ strašný,
Lom oščepóv, rachet kopí bystrých.
I by kŕáňé, i by porubáňé,
I by ŕkáňé, i by radováňé.
Krev se valé jak bystřiny dščevy,
Mrch tu ležéše jak v lese dřévjé.
Sjemu hŕava na dvé roščepena,
Sjemu srubeně stě ruce obě,
Sjen se kotě s oře pře druhého,
I sjen zeřivý své vrahy mŕátí,
Jak po skaŕách lutá búřa dřeva;

246. Náhle srážíme se obě strany, Moravané a pomocné pluky české. Srážajevě jest duál jako dělávě (my dva děláme), píševě, berevě, kupujevě, pletevě, nesevě, pečevě atd. Sraziti či sraziti se bere se obyčejně o sražení vojsk nepřátelských. Srov. ruské sraženije = bitva.

248. I byla půtka krutá, poslední (vlastně nejposlednější). Komparativy na ějí jsou hojné: bělejí, mdlejí, silnějí, hotovějí, múdřejí; odtud příslovkové komparativy (střední akk.): snažněje, čistěje, měkčeje, škaředěje atd. Poslednějé, nepřehl. poslednějá, má význam superlativní jako ruské komparativy vůbec: lutějšij = nejlitější. Také franština nemá vlastního superlativu, neboť le plus grand znamená der grössere. Srov. také Bart. Skladbu, § 348.

250. kalený = getrübt, gehärtet. Kalená střela = gestältes Geschoss, vyskytuje se ve staré češtině jenom na tomto místě, aspoň Jungmannův slovník nemá jiného dokladu. V ruské poesii čteme zhusta o kalených střelách. Tatarské střely (palach se železným hrotem) lze viděti v klášteře na Starém Brně.

254. bystřiny dešťové, nom. bystřina dščeva, dešťová. Bystřina, bystřice = Wildbach, Regenbach, Giessbach; bystrá či prudká tekoucí voda, odtud mnoho jmen řek i míst v zemích slovanských. Slovo dešč skloňovalo se: dšče, dščóm atd. Podobně dska (deska), pklo (peklo), do Chba, puol druhého mta (met, míra).

258. pře druhého = pro druhého.

259. zeřivý, později zuřivý, zořivý.

Sjemu v srdce po jilce meč vtasí,
I sjemu Tatařín ucho střéže.
Uh! by ryk, stenáňé žalostivo!
Křestěné počechu utékati,
Tateré je lutým davem hnáti.
Ajta Jarosław jak oreł letě,
Tvrdú ocel na mohúcéch prsech,
Pod ocelí chrabrosť, udatenstvjé,
Pod helmicú velebyster věhłas;
Jarota mu z žhavú zrakú pláše.
Rozkacen hna jako lev drážlivý,
Když mu teplú krev se udá zřéti,
Kehdy nastřelen za łovcem žene.
Tako zlutí se, vz Tatary trčí.
Češé za ňém jako krupobité.
Vrazi kruto na Kubłajevica,
I by pótka ovšem velelutá.
Srazista se oba oščepoma,
Złomista je oba velím praskem.

261. jilce, nyní mužského rodu: jilec, jilce = der Griff am Degen, das Heft. Srovnej ruské rukojatka, držadlo, rukojeť (co se rukou jímá).

267. mohúcí = mohutný, mocný. Příčestí moha má dle jmenného sklonění v množném lokále: mohúcich (mužský a střední rod), mohúcách (ženský rod). Složený lokál jest mohúcích či mohúcéch ve všech rodech.

269. věhlas = moudrosť, opatrnosť. Užívati slova věhlasný ve významě slavný, na slovo vzatý, není správné.

271. rozkacený překládá Rankův slovník: tobend, wütend a rozkatiti se sich entrüsten.

272. Když mu teplou krev se přihodí zříti. Vazby udá se jeti, uzříti atd. jsou ve staré češtině velmi oblíbeny. Udá sluší ku slovesu díti, ne k dáti. Za nynější zdá se čteme mnohdy zdě se, za dál (dějal) říkáme dál, událost.

276. Také Dalimil vypravuje, že Tataři u Olomouce kralovice ztratili. Viz přídavky vzadu.

279. velí = veliký: pecen velí, Dal. Staroslovenský jmenný tvar jest velij (velik), velija, velije; složený tvar veliji (veliký), velijaja, velijeje.

Jarosław, ves ve krvi s ořem sbrocen,
Mečem Kubłajevica zachváti,
Ot ramene šúrem kyčlu protče,
Tako ž spade bezduch mezi mrchy.
Zarachoce nad ňém túlec s łukem.
Uleče se ves lud Tatar lutých,
Otmetáše dřevce sjéhodłúhé,
Pałováše tu, kto téci móže,
Tamo, otkud słunce jasno vstává.
I by prosta Haná Tatar vrahóv.

280. ve krvi jsou dvě slabiky: ve kvi, jako zhusta ve staré češtině a posud v polštině. V Nové Radě pana Smila Flašky z Pardubic čtou se slova: srdce, mohl, krví, hrdině, trvati, mysl a j. podlé potřeby buď jak psána jsou, buď se vypouštějí hlásky r, l.

282. šourem = schräg. — Kyčla anebo kyčel, kyčle die Hüfte. — protknouti, protýkati = durchstossen, durchstechen.

284. Zarachoce je přítomný čas místo zarachotí, zarachotá, jako řehce, líce, sopce, a v Sušilových písních moravských i naříče, zpive, kolibe: Mamička tam v hrobě zpive (zpívá), Male dítatko kolibe.

286. sjéhodlúhé = sáhodlouhé. Na Hané říkají: pět síh místo sáh, sáhů; dva síhy (M. Polo.)

287. palovati, nyní upalovati, spěchati, utíkati.

288. slunce jasné vstává, nikoli jasně.

289. Haná, gen. Hané, lok. na Hané.

IX. Róže.

Růže a ostatní drobné básně R. Kr. jsou nejstarší památky prostonárodních písní českých, tehdy ještě nerýmovaných jako jsou posud písně lidu ruského a jihoslovanského. Písně kralodvorské shodují se mnohdy ku podivu jak s nynějšími českými tak s jinoslovanskými. V dobách potomních (po roce 1300) zapsáno velmi málo písní národních, leda tu a tam nějaký zlomek, obyčejně první verš. Písně, jež se nám zachovaly v rukopisu Třeboňském, jsou ukázky dvorské (rytířské) lyriky napodobené podle německých minesingrů. Waldau vydal německý překlad písní těchto spolu s kralodvorskými v knížce Altböhmische Minnepoesie. Sebral 27 dvorských písní, 10 svitaníček a 10 popěvků. Teprvé v našem století počaly se sbírati písně lidu (Čelakovský, Kamarýt, Sušil, Erben, Kollár). Z hlavních sbírek písní našich sestavil Bartoš vkusnou Antologii.

Ach ty róže, krásná róže!
Čemu si mně rozkvetła?
Rozkvetavši pomrzła?
Pomrzavši usvědła?
Usvěděvši opadła?
Večer seděch, dłúho seděch,
Do kuropěňé seděch,
Nic doždati nemožech,
Vše dřézhy, łúčky seżżech.

Píseň Růže vyráží žalost ze ztráty milence. Dívka dlouho čeká na milého, však marně. Když ještě zlý sen, znamenající zármutek, rozloučení, utvrdí ji v předtuše její, vylívá bolest svou v dojemné apostrofě k růži pomrzlé, usvadlé a opadlé, obrazu to její lásky.

2. Čemu si mně, jiní čtou raně.

4. Pravidelné příčestí jest: usvadla. Srovnej v Suš. písních mor.: Věň (vanouti) větříčku z Dunaje, zvěň jablečko lebo dvě, zvěnul jedno jediný. — Usvěděvši od slovesa usvěděti (usvadnouti). Také si třeba všímnouti sloves rozkvetati, pomrzati.

7. kuropění, pění kurův, kohoutův.

9. dřézha, dřízha = tříska. Sr. moravské dračka.

Usnuch. Sňéše mi se ve sně,
Jako by mně nebožce
Na pravej ruce s prsta
Svlekł se zlatý prstének,
Smekł se drahý kamének.
Kamének nenadjidech,
Zmilitka se nedoždech.

15. Genitiv při záporných slovesech přechodných jest pravidlem, akkusativ výjimkou. Srovnej: ež nepálí oběť. Nadejíti = najíti: Nadešel tam klečet tisařovu dceru. Suš.

16. Milého jsem se nedočkala. Obyčejný aorist slovesa ždáti, ždaju jest: ždach, imperf. ždách. Proto čte Gebauer nedožďéch (ždiech) a má je za imperfektum. Ale kromě ždaju říká se také ždu a je-li imperfektum žďéše (Soběslav jeho žďéše Dal.), soudíme z něho, že byl také aorist ždech. Srovnej řváše a řevjéše, zařva a zařve (u Dal. zeřve; vydání Jirečkovo má však vzřiu od vzříúti, vzřiuju).

X. Kytice.

Věje větříček z kněžeckých lesóv,
Běže zmilitka ku potoku,
Nabjéra vody v kovaná vědra.
Po vodě k děvě kytice plyje,
Kytice vonná z vioľ a róží.
I je se děva kyticu ľovit,
Spade, ach, spade v chľadnú vodicu.
Kda bych věděľa, kytice krásná,
Kto tebe v kyprú zemicu sáze,
Tomu bych daľa prstének zľatý.
Kda bych věděľa, kytice krásná,
Kto tebe ľýkem hebúčkým sváza,
Tomu bych daľa jehlicu z vľasóv.
Kda bych věděľa, kytice krásná,
Kto tě po chľadnej vodici pusti,
Tomu bych daľa vjének svój s hľavy.

Jest známý zvyk, že milenci posílají si po vodě kytice a věnce, obyčejně s nějakým vzkazem; mládež zkoumá také z věnce po vodě puštěného, kdo za koho se dostane. Tak činí dívky zvláště v den před sv. Janem a o sv. Duchu a podle toho, zdali věnec plyne, stane nebo utone, zda jej vyloví neb nevyloví, předpovídají sobě, zdali se ten rok vdají, na kterou stranu, za koho atd. V české písni zpívá mládenec o sobě:

Pořezal jsem všecky pruty rozmariny zelené,
Pustil jsem je po vodičce, po vodičce studené.
Která panna lovit bude rozmarinu zelenou,
Ta mou nejmilejší bude za vodičkou studenou.
Šly panenky ráno k řece, do věder nabíraly —

Podobně v Kytici dívka má za to, že neznámý přítel pustil kytici po vodě, aby vyzkoumal, která dívka mu jest souzena; dívka ví, kdo čí kytici uloví, že si jsou souzeni, a uloví kytici. Když se jala loviti, spadla do vody, ale vyvázla bez úrazu a vyznává, žeby souzenému milenci dala prstének zlatý, jehlici z vlasův, vínek svůj z hlavy. Gebauer. — Goethe, jenž Kytici přeložil, položil verše 6. a 7. na konec písně a dal tak dívce utonouti. Nelze rozvrhnouti Kytici na jiné verše než jsou v našem textu a které metrum mají potom skoro všecky verše? Srovn. Goethův překlad.

4. Kmen plu má plovu, pluji, plyvu, plyji.

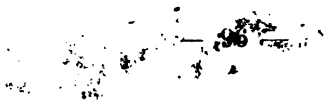

XI. Jahody.

Jde má miľá na jahody
Na zelena borka,
Zadřéše si ostré trňé
V bělitkú nožicu.

Ach ty trňé, ostré trňé!
Čemu si bol sděło?
Za to budeš, ostré trňé
Z borek vymýtěno.

Poždi, miľá, v pochľádečce
V zeleně borečce;
Jáz doběhu na paľúček
Po koňéček běľý.

Koňéček se na paľúce
V hustej trávě pase;

V Jahodách vypravuje jinoch milou nehodu dívky své.

1. Jde, starší tvar ide, aorist či præsens?

2. borka od borek (bor, borový les, boří) jest v množném čísle středního rodu jako bor, bora bory, vrch, vrcha vrchy, hon, hona hony, oblak, oblaka oblaky, jména místní Horky i Horka, Hradčany i Hradčana.

3. Zadřéše = zadřela. Který čas hodil by se lépe ku předcházejícímu jde?

4. Ku první sloze přidal opisovač: Nemóže moje zmilitka na nožicu vstúpiť.

8. vymýtěno, ne vymýceno. Podobných příkladů více viz v Blažkově mluvnici.

9. poždi = počkej, jako v ruštině; přítomný čas je žďu i žďaju.

10. V zeleně borečce. Stará čeština užívá prostých i složených forem jmen přídavných bez rozdílu. Srovnej na př. těžek železný mlat.

12. Doběhnu pro koníčka bílého. Srovnej poslati po někoho.

Moje miřá v pochřádečce
Na miřého ždaje.

Je se miřá žařovati
Po tichúnku v borce:
Ach če řekne moje máti?
Ját neščastná roba!

Vezdy mi řékáše máti:
Chovaj se junoší!
Čemu se junoší chovat,
Kdaž sú dobří luďé?

I přijedech na koníce
Jako sněžek běřém;
Skočich s koně, vězech na suk
Za střébrnú uzdu.

Objech děvče, přižech k srdcu
I ceřovach ústa;
I zabude krásná děva
V nožici bolný trn.

20. roba znamená u Dalimila chudinku, ubohou; na Moravě znamená roba ženštinu.

22. chovati se = chrániti se: Chovaj se obojetníkóv (Alex.)

24. S touto slohou srovnej národní píseň moravskou:

Dycky mně maměnka říkávala,
Abych si mládenců nevšímala.
A já předci mám je v srdci,
Dyž só ti mládenci hodní chlapci.

27. Za vězech na suk (uvázal sem na haluz) očekáváme vzvázach. Však také v Ludiši: Bolemír se s koně koti. Srovnej také: A potom léčé i vězí (verbinden); smilstvo, v němž oni svou mysl vězí, obé v Jungm. slovníku; dva vlky nesyta prostřed stáda ovce svěžé, Alex.

29. přižech = přižal sem, přitiskl sem, od žmu, ždmu (ždímám, ždímati). Srovnej v Růži stolisté: Tak ji k srdci popřižav dí k Juditě Břetislav a ruské: požal (potiskl) mně ruku.

31. zabyti = zapomenouti. Posud v ruštině zabyt, zabudu. Zabude jest aorist; imperf. zabuďéše.

Laskachom se, miłovachom,
Słunce na záchodě.
Pojeď miłý rúče domóv,
Słunečko nám zajde.

Vskočich rúče na koňéček
Jako sněžek běłý,
I vzech zmilitku v náručé,
Otjedech s ňú domóv.

XII. Zezhulice.

V širém poli dubec stojí,
Na dubci zezhulice;
Zakukáše, zapłakáše,
Že neňé vezdy jaro.

Kak by zrálo žitko v poli,
By vezdy jaro było?
Kak by zrálo jablko v sadě,
By vezdy léto było?

Kak by mrzli kłasi v stoze,
By vezdy jeseň była?
Kak by děvě těžko było,
By vezdy sama była!

Žežhulka, která u nás jenom na jaře a v podletí žije, naříká si, na doubku sedíc, že není vždy jaro. Ji slyší dívka i domlouvá žežhulce pro její nářek. Aby jí dokázala, jak bláhová jest její touha po ustavičném jaře, předkládá jí děva tři otázky: Nezrálo by žitko, kdyby bylo po tvém, nezrálo by jablko, kdyby vždy léto bylo, nemrzly by klasy. Takové byly by následky neproměnnosti v přírodě. A jako by nezrálo žitko atd., tak by, volá, těžko bylo děvě, kdyby vždy sama byla, bez milého druha, nevdaná. V posledních dvou verších jest jádro a pointa písně. Žežhulka svou tužbou dává dívce jen podnět k úvaze (5—10), jež jest důkazem myšlénky hlavní (11—12). Naivní ráz této písně trefně naznačil již Meinert slovy: Bald tändeln sie (písně kralodvorské) mit anakreontischer Zartheit atd. Mašek.

XIII. Opuštěná.

Ach vy lesi, tmaví lesi,
Lesi Miletínščí!

Čemu vy se zelenáte
V zimě, letě rovno?

Ráda bych jáz nepľakaľa,
Nemútiľa srdce.

A řekněte, dobří luďé,
Kto by nepľakaľ zde?

Kde mój otčík, otčík miľý?
Zahřeben v roveče.

Kde moje máti, dobrá máti?
Trávka na ňej roste.

Ni mi bratra, ni mi sestry,
Junošu mi vzechu.

2. Lesi Miletínščí. Miletín, město nedaleko Dvoru Králové. Pozoruhodný úkaz jest, že některé básně Ruk. Kr. jednak obsahem, jednak formou připomínají kraj podkrkonošský, okolí Dvoru Králové, kdež rukopis nalezen: Lesy Miletínské, dějiště boje se Sasy u Hrubé Skály, vědomost o zavraždění kněžny cizí v sousedním Slezsku. Dvůr Králové byl tehdy dvorem knížecím a okolí jeho s hradem župním Miletínem, se zámkem Jaroměří a hradem pomezním Hostinem Hradcem bylo hlučnější nad jiné končiny tehdejších Čech, není tedy divu, že rukopis náš nalezen právě ve Dvoře Králové. Herm. Jireček.

10. Zahřeben, inf. hřésti (z hřebsti). Nyní nahrazujeme kmen hřeb kmenem hřbi podle 4. třídy sloves: pohřbiti.

11. moje máti, čti má máti.

XIV. Skřivánek.

Pleje děva konopě
U panského sada;
Pytá se jéj skřivánek,
Proče žałostiva?

Kak bych mohła ráda být,
Malitký skřivánče?
Otvedechu zmilitka
Na kamenný hrádek.

Kdy bych pérce iměła,
Písała bych listek;
Ty malitký skřivánče,
Ty by s ňém tam leťał.

Neňé pérce, neňé bťánky,
Bych písała listek;
Pozdravuj drahého pěňém,
Že zde hořem nyju.

3. jéj (jiej) jest genitiv povstalý ze staršího jé (jie): ež jiej střežieše.

12. Vzor hořeti má ve staré češtině často a za e, jako posud v nářečích: držal, ležal, slyšal, viďal, hořal, leťal místo držel atd.

Přídavky.

Dalimil o Libuši.

Libuše prorokyni bjéše
A všucku zemju súdjéše.
Sta se, že o mezu dva se svadista,
A sobě dobře přibista.
Libuše je se jú súditi,
A vinného musi smútiti.
Vinný je se Libuše haněti,
Řka: Nechcu tebe za súdcu jmjéti;
Neb žena lépe umjé jehłú šíti
Než v súdě muže súditi.
Auvech, to mě velmi trudí,
Že našu zemju žena súdí.
I všech paní je se haněti,
Jehož jáz nechcu młuviti.
Libuše to usłyševši,
Nemúdrému přehověvši
Nic jemu neotpovědě,
Ale valný sněm zapovědě.
Když se na snem všickni snidú
A před Libušu přijidú,
Tehdy ta všé země máti
Je se hanby žałovati.
Žeměné to usłyševše,
Svej hospodě se nasmjévše,

5. Libuše jala se jich (obou) souditi.
18. zapověděti = rozkázati.
24. hospoda = pán.

Jako z praka se zpodjemše,
Rady i jedné nevzemše
Křikú všickni jedňém hlasem:
Nevypľatímy to jedňém vlasem!
Pravduť jesť mluvil člověk taký;
Neboť jesť muž viľa všaký,
Jenž se kto před ženú súdí,
Jehož k tomu núze nepřipudí.
Už ti déle nechcem hověti,
Chcem muže za hospodu jměti.

Dalimil o Čestmíru a Vlaslavu.

(S pominutím věcí nepodstatných.)

Nekľan vsta po Křesomysľu,
Ten bjéše dobrého smysľu.
Jeden nedostatek do sebe jmějéše,
Že ovšem neudaten bjéše.
Snad jemu proto Nekľan děchu,
Že jho s koně nikdy nekľáli běchu.
Zemju dobře oprávjéše,
Ale války se velmi bojéše.
Zbáda Nekľana kněz Žatecký,
Vľastisľav, ten krásný, děcký.
Obdrže na Praženech dva boje,
I sede na Vľastisľavi, nepřétel se neboje.
To město bjéše postavil,
Nad ním tvrdý hrad ustavil.
Mezi Příbkem a Lovošem stojéše,
Po knězu Vľastisľavovi město sľovjéše.

25. Jako má pletu v příčestí min. plet, nesu nes, hřebu hřeb, peku pek, tak má pnu pen, jmu jem, počnu počen, vezmu vzem. Později tvořil vzor pnu toto příčestí podle bíti biv: jav, počav atd.

30. vila = blázen.

7. oprávěti = spravovati.

10. děcký, dětecký = čacký, statečný.

15. Příbek a Lovoš jsou hory.

Vlastisław na vojnu zapovědě,
O tej vem divně povědě.
Káza na vojnu vše psy vésti,
Vše ptáky káza s sobú nésti,
Aby je ludmi krmili,
Když by Pražany všecky zbili.
Mně, by skončeňu takému było býti,
I je se počátkem chlubiti.
Ale Bóh, jenž chlúby nelúbí,
Jeho chlúby brzo urubi.
Vzvěděv to Nekłan, poče se báti,
I nesmě na vojnu vstáti.
Pozvav Styra, muže udatného,
K radě člověka múdrého,
S tém poče se kněz raditi,
Kak by mohł Lučan bez boje zbýti,
Řka: Lépe jim jesť něco země ustúpiti,
Než se k nim tak zavražditi.
Styr tak knězu otpovědě:
Jáz to dávno dobře vědě,
Budem-li v tom hověti tobě,
Učinímy škodu i hanbu sobě.
Jakž sú směli oni k nám se zavražditi,
Ťém právem my mózem svých přátełł mstíti.
Mohł by se kněz domysliti,
Že se strašivému s udatným zło raditi.
Žby był na radu pojał neudatného,
Radił by był jemu něco strašivého.
Ale Styr udatný udatně raděše,
Knězu ta rada nemiła bjéše.
Vece Styr: Učiň mi tak veliký rov,

18. vem = vám, nem = nám, bez mála = bez mále. Vědě = vím. Miklošič nazývá tvar vědě záhadným.
28. nesmě = neosmělil se, netroufal si.
29. Styr = Ctmír, Čestmír, u Hájka Štýr.
39. zavražditi se k někomu = znepřáteliti se s někým.
47. rov (od rýti) = mohyla, hrob.

Jenž by uzřel veš Chýnov:
Chcu se rád s Lučany bíti,
A v tom boju chcu rád sníti.
Kněz mu rov vysoký slúbi učiniti;
Styr za kněze u boj slúbi vníti.
Když Styr vše Pražany sebra,
Proti Lučanóm se vzebra.
Když by u jednoho doła,
Jedna baba na Pražany vzvoła
Řkúc: Nebude-li má mezi vámi rada,
Stane se u vašem vojsku vada.
Náhle jděte na onu studnicu,
Obětujte bohóm oslicu
A každý jé něco sněz.
A Styře, to jistě věz,
Že kněze Vłastisława pobjéš,
Jeho ludi všecky zbjéš.
V Lučtě také bjéše baba,
Ta jmějéše pastorka, jemuž jmě bjéše Straba.
Ta baba pastorku povědě:
Jáz vašu bědu dobře vědě.
Ach túho vaše, nebozí!
Hněvajú se na vy bozi.
Když na Tursko přijedete,
Ottud vjéc neodjedete.
Tu lucké kňéže ostane
A ten rod veš vjéc nevstane.
Synku, když vendeš v turský boj,
Prvý, ktož tě potká, tomu stój.
Daj mu oščepem małú sotu,
A nečiň jemu nic životu.
Obě jemu uši uřež
A schovati jú nehřeš.

48. Chýnov, osada u Turska.
77. sota = rána.
80. Schovati jich neopomíjej, nemeškej.

Když přineseš na své dráhy,
Tu poznáš vše své vrahy.
Před kóň učiň to znameňé,
V núzu nic lepšého neňé.
Tomu znameňu kříž dějú,
Jemuž se nyňé blázni smějú.
Lučené sú Pražanóm dáni,
A proto koni jich budú svázáni,
Že nemoci budú sobú hnúti.
Jedinému tobě s smrtú jesť se minúti.
Ač ti jesť věč slúti sběhem,
Na Turště se nestyď během.
Když na Tursko voje se snidú,
Tu v lutý boj velmi vnidú.
Ot jutra až do večera
Sta Vlastislav a boj bera.
Až se Styr však k němu přibra,
Kněz Vlastislav se naň vybra.
Lučanóm se tu ovšem zle zdě,
Styr Vlastislavovi hlavu stě.
Pražené Lučany tak tepjéchu,
Až potoci krvaví tečéchu.
Ze všech ujide jediný Straba
Tú radú, již jemu bjéše dala baba.
A když ujide z toho lomu,
Jakž přijide do svého domu,
Uzře, že jeho žena dušu beře,
Což doséhne, to vše sdeře.
Uzře u ňé oščepem ránu,
Již pozna u boju ot sebe dánu.
Poče se velmi diviti,
Vece: Těm se chcu lépe ujistiti.
Uzřev, že ušú nejmějéše,

91. věč = věčně.
105. lom = praskot, lomoz, rvanice.
107. duši bráti = se smrtí zápasiti.

An v toboľce ji jmějéše,
Je se k hľavě jú měřiti.
Přiměřiv vece: Chcu tomu uvěřiti,
Že na mě u boj má žena vyjeľa,
Ta mě jéti právě chtěľa.
To jesť byľa proto zděľa,
Že mezi Pražany přáteły jměľa.
Chtěľa jim pomáhati
A mužu se chtěľa posmjévati.
Ktož tomu nechce uvěřiti,
Příďa k svatému Vítu móž se tém ujistiti;
Neb na rajském dvoře nalezne to psáno,
Což o tom jesť mnú pověďáno.
Pro své dobré činy Styr
Byľ miľ Čechóm jako Tateróm výr.
Ješče Styra vzpomínajú,
Nečiň se Styrem řékajú.
Nekľan se v Lucko uváza.

Dalimil o dobytí Prahy na Polanech.

Ke knězu se věrní sebrachu,
Tajně se před Prahu brachu.
S pastuchú se tak smľuvichu,
Dobrý dar jemu slúbichu,
By jim Prahu chtěľ zraditi.
Slúbi jim to učiniti.
Káza jim na Strahově státi
A své trúby dočakati.
Že na tom mjéstě strážu jměchu,
Proto tomu lesu Strahov vzděchu.
Zajutra, chtě pastucha stádo vyhnati,
Je se na vrátného voľati.

125. psáno = malováno. — Rajský dvůr slulo křídlo královského hradu pražského na straně západní v pravo nedaleko od vchodu do hradu.
130. Nečiň se hrdinou, nechlub se.

Kázav sobě most spustiti,
Je se náramně trúbiti.
Čechové na Prahu vzběhú,
Polené ote všeho s hradu sběhú.
Čechové prostřed hradu stojéchu.
Máło jich bjéše, proto za Polany nejdéchu,
Polené se neozřechu,
Druzí nazi s stráně se plazéchu.
Pastucha na ně sám voláše,
Polanóm se za nimi sto oŕóv zdáše.
Oldřich z země Mezku vypudi.

Dalimil o vpádu tatarském.

Na léto Tateři pojidú
A třmi prameny vnidú.
Jako po své vezde jdéchu,
Neb zpytáci je vedéchu.
Jedni v Rusi Kyjova, města velikého, hoľuby dobychu,
Druzí krále uherského pobichu,
Třetí vše Polsko zhubichu
A mnoho křesťanstva zbichu.
Před Oľomúcem se stavichu,
Tu Tateři kralovice ztratichu.
Jeho pěstúny Tateři zjímachu
A před městem je zvázachu.
Že svého kralovice nechovali,
Proto je nepřáteľóm na smrť dali.
Tateři se zase vrátichu,
Před Vratisľavem se poľožichu.
Kněz Jindřich proti jim vynide
Tu velmi žaľostně snide.

23. Mezka, kníže polské Měčislav, vlastně Boleslav Chrabrý, panoval v l. 992—1025.

Na kopju hřavu jeho Tateři nosjéchu,
A všucku zemju hubjéchu.
Tehdy Čechy, Tater se bojéce,
Neprázdni bychu hrady čiňéce.
Král Prahy zdú je se hraditi
A s hradu cesty k řece je se zdú činiti.
Tateři všecko Polsko zhubichu,
Až se před Křadskem stavichu.
Do Čech mnoho ludí z Němec přijide,
Král s nimi mimo Žitavu na Tatery jide.
Tateři když to vzvěděchu,
Zase se inhed vzpodjechu,
Neb zpytáci byli řekli, nikohého se nebáti,
Kromě českého krále, toho nikoli nedočakávati.

Dalimil o uvedení turnajův do Čech.

Král, přizvav Ojéře hrdiny,
Sstúpi mu k dědině Běliny.
Ojéř křáňé do Čech přinese,
Tém chudobu v zemju vnese.

31. Takové zdvojování bývá v genitivu a v dativu: nikohého, ničehého, nikomému, ničemému. Ba vyskytuje se i důraznější jineného za jiného a jinenému za jinému.

1. Za krále Václava I. vešly turnaje čili sedání a kolby v Čechách ve známost a v oblibu skrze Ojíře ze Frideberka, šlechtice německého a důvěrného přítele králova. Nezadlouho mladí šlechtici čeští naučili se honiti a kláti s touže umělostí, spanilostí a rytířskou myslí, jako přední bojovné hry této i galanterie mistrové Francouzi; a vídáno rytíře české choditi po dobrodružství až i do Paříže. Důkazem na to jest i sama krásná píseň Lubor a Ludiše či o spanilém sedání (tak píše Palacký) v Ruk. Kr. S náruživostí tou spojoval se i přepych ve zbroji a v šatstvu, kterýmž Čechové i Němce samé předčili. Až příliš staráno se jest o skvostné brnění, přílbice, pancíře a štíty; i do kruté bitvy brávali napotom páni čeští oděvy aksamítové zlatem prošívané, a čabraky hedvábné, na nichž viděti bylo erby jejich v perlách jakoby rozseté; i vedli o to péči, aby druhové jejich nosívali barvy pánův svých. Nemenší náklad vycházel na vybrané oře, na potřeby lovecké, a na bohaté kvasy, čím dále tím všed-

Ot té doby jechu se na turneje jezditi,
Neužitečné ztravy činiti.
Jechu se dětiných rúch a dekóv na koně krájeti,
By se dali v mnohých rúšéch viděti,
Múdří se jim vzdy rúhajú,
Že s nich lotři deky trhajú.
Když by na užitečnu vojnu jeti,
Nejměchu kde potřeby vzéti.
Neuměju toho věděti,
By mi kto ráčil povědĕti,
Proč Čechy za ludi stáchu
Když turnejóv a kláné neznáchu!
Jakž se jechu v turnej jhráti,
Tak za nic počechu v boju státi.
Že sú někteří dobří turnějníci,
Již sú v boju praví špatníci:
Všem turnějníkóm jmene toho nedávaju,
Však jáz jich dosti znaju.
Pravjé, nynější by lepší byli.
By mi césaře třikrát pobili,
Až by pól třetího tisúce prstenóv s zbitých
rytéřóv ruk po boju sněli,
Tehdy by v svej řeči pravdu jměli.

nější. Arci že i hlasův na proměny takové žehrajících a proti nim horlících dosti slýchati se dalo. Když tito želeli, že hra se zbraní byla na ujmu válečné opravdivosti, že nádherou v oděvu chudnul nejeden jináče hodný muž a lahody v jídle i pití že uvodily za sebou jen podagru, mohlo se na ně vždy nemnoho dbáti. Důležitější byl stesk na zpozdilosť ve vypravování se a v pochodech do boje. Dříve mohlo prý pokaždé ve třech dnech svoláno býti vojsko k bitvě hotové: nyní ale že nutno bylo králi ohlašovati hotovosť v zemi plné tři měsíce napřed. Palacký.

2. dědina = pozemek dědičný. Nejdůležitější mezi zástavami od Václava vůbec učiněnými byla Bílina, kteráž dostala se v dědictví panu Ojířovi z Frideberka i přestala tudíž býti sídlem župy staroslavné.

7. dek = pokrov na koně.

9. ruské rugať sa = verhöhnen, verspotten.

15. Čechy = Češi. Sr.: Mnoho Čech (Čechův) nerodi přijíti.

25. Narážka na bitvu Kanenskou a počítání po ní prstenův rytířům sňatých.

Věrný přepis Jelena.

Bíehaſe ſelen pohorach powlaſtí
poſkakowa pohorach podolínach
kraſna parohí noſi
kraſníma parohoma huſtí les proraze
poleſe ſkakaſe hbítími nohamí.
aſta ſunoſe pohorach chodíua
dolínamí chodíua wlute boſe
hrdu bran na ſobíe noſíua
braníu mocnu rozraze w̄how(m) ſhlukí
neníe ſus ſunoſe whorach
podſkocí nā zdíe lſtíuo lutí w̄h
zamſeſí zrakí zlobu zapolena
uderí tíezním mlatē uprſí
zewzníechu mutno zaloſtní leſí
wírazí zíunoſe duſu duſícu
ſíe uſletíe pſekním tahlím hrdlē
z hrrdla krasníma rtoma
aſtu leze
tepla krew zaduſícu tecíe za otletlu
ſíra zemíe wrzíelu krew pſíe
ſbí wkazdeí díeuſe po zalním ſrdece
leze ſunoſe wchladneí zemí
na ſunoſi roſte dubec dub
rozklada ſíe, wſukí ſírs ſſírs
chazíeua ſelen ſkraſníma rohama
ſkacíe na nozícech rucíech
vzhoru wlſſtíe píena tahle hrrdlo
ſletuíuſíe tlupí bíſtrích krahuícew
zeuſía leſa ſíemo naſíen dub
pokrakuíu na dubíe wſící
pade ſunoſe zlobu wraha
ſunoſe plakachu wſíe díeuí.*)

*) Z přepisu tohoto poznáváme obecný ráz pravopisu Ruk. Kr. Vidíme tu, že za š se psávalo s, za ž z, za ř buď rz buď rs, za j í, za v buď w (často na počátku slov) buď u, předložky přirážely se ku svým slovům, některé slabiky (vrahóm) se skracovaly atd. Spřežkový tento pravopis století 13. a 14. udržel se ještě dlouho potom vedle nového pravopisu Husova, jenž zavedl první nynější znaky nad písmeny jako č, ž.

Gœthova Kytice.

Das Sträusschen.

Wehet ein Lüftchen
Aus fürstlichen Wäldern;
Da läufet das Mädchen,
Da läuft es zum Bach,
Schöpft in beschlagne
Eimer das Wasser.

Vorsichtig, bedächtig
Versteht sie zu schöpfen.
Am Flusse zum Mädchen
Schwimmet ein Sträusschen,
Ein duftiges Sträusschen
Von Veilchen und Rosen.

Wenn ich, du holdes
Blümchen, es wüsste,
Wer dich gepflanzet
In lockeren Boden;
Wahrlich! dem gäb' ich
Ein goldenes Ringlein.

Wenn ich, du holdes
Sträusschen, es wüsste,
Wer dich mit zartem
Baste gebunden;
Wahrlich! dem gäb' ich
Die Nadel vom Haare.

Wenn ich, du holdes
Blümchen, es wüsste,
Wer in den kühlen
Bach dich geworfen;
Wahrlich! dem gäb' ich
Mein Kränzlein vom Haupte.

Und so verfolgt sie
Das eilende Sträusschen,
Sie eilet vorauf ihm,
Versucht, es zu fangen:
Da fällt, ach! da fällt sie
Ins kühlige Wasser.

Obsah.

Strana

Úvod 3
Sněm 11
Libušin soud 13
Záboj a Slavoj 23
Čestmír a Vlaslav 40
Jelen 53
Zbyhoň 55
Oldřich a Boleslav 58
Beneš Heřmanóv 64
Ludiše a Lubor 68
Jaroslav 74
Róže 93
Kytice 95
Jahody 96
Zezhulice 98
Opuštěná 99
Skřivánek 100
Dalimil o Libuši 101
Dalimil o Čestmíru a Vlaslavu 102
Dalimil o dobytí Prahy na Polanech 106
Dalimil o vpádu tatarském 107
Dalimil o uvedení turnajův do Čech 108
Věrný přepis Jelena 110
Gœthova Kytice 111

Stanford University Libraries
3 6105 002 380 215

DATE DUE

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD, CALIFORNIA 94305-6004